

6

NƏRMİNƏ SEYFULLAYEVA, YELENA ŞABANOVA, İRKEN AKTOPRAK

COĞRAFIYA

6

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün Coğrafiya fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSAİTİ

©Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
lisensiyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən
sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
bn@bakineshr.az və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

B A K I N Ə Ş R

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA	3
DƏRSLİK KOMPLEKTİNİN STRUKTURU	4
VI SİNİF COĞRAFIYA FƏNN KURİKULUMU	8
FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞMA CƏDVƏLİ	12
İLLİK PLANLAŞDIRMA NÜMUNƏSİ	14
FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA CƏDVƏLİ	15
İLLÜSTRASIYALAR ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ	16
XƏRİTƏ İLƏ İŞ BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI	20
İNKLÜZİV TƏLİM PRİNSİPLƏRİ	22
COĞRAFIYA DƏRSLƏRİNDƏ YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ	23
ŞAGİRD NƏİLİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏ PRİNSİPLƏRİ VƏ ÜSULLARI	29

MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERİALLARI İLƏ İŞ TEXNOLOGİYASININ ŞƏRHİ

1. COĞRAFIYA: DÜNƏN VƏ BU GÜN	33
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	51
2. CƏMİYYƏT	53
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	65
3. YERİN BƏRK TƏBƏQƏSİ	67
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	83
4. ŞƏFFAF KÜRƏ	85
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	97
5. YERİN SU TƏBƏQƏSİ	99
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	110
6. TƏBİƏT VƏ İNSAN	112
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	123
7. YER — GÜNƏŞ SİSTEMİNDƏ	125
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	135
8. YER SƏTHİNİN TƏSVİRİ	137
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	147
GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRMAYA DAİR NÜMUNƏLƏR	148
MƏNBƏLƏR	159

DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA

Dərslik komplekti Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün VI sinif “Coğrafiya” fənn kurikulumu əsasında hazırlanmışdır. Komplekt dərslik və metodik vəsaitdən ibarətdir.

Dərslik

Dərslinin məzmunu və quruluşu təkcə bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına deyil, növbəti siniflərdə coğrafiya fənninə maraq yaratmağa, həyatı bacarıqların əldə edilməsinə zəmin yaradır.

Dərslikdə təbiət, insan və təsərrüfat əlaqələrinə kompleks yanaşılmışdır. Kursun mühüm bir hissəsi Yer in təbəqələrini – Yer qabığı, atmosfer, hidrosfer və biosferi əhatə edir. Digər tədris vahidləri isə Yer kürəsinin əhalisi, coğrafi biliklərin inkişafı, kartoqrafiyanın əsasları, Yer in planet kimi əsas xüsusiyyətlərindən bəhs edir.

Tədris prosesinin dərslikdə əks olunan metodoloji mərhələləri

Dərslikdə təlim materialının məzmunu, metodik və əyani-illüstrativ tərkibi vahid və tam şəkildə formalaşdırılmışdır. Dərslinin metodoloji konsepsiyası şagirdlərdə idraki, informativ-kommunikativ və psixomotor bacarıqların formalaşdırılmasına xidmət edir. Adətən, təlim materiallarının mənimsənilməsi və uyğun fəaliyyət növlərinin tətbiqi dörd əsas metodoloji mərhələyə bölünür: *ilkin təsəvvürlərin formalaşdırılması; onların inkişafı; qazanılan bilik və bacarıqların tətbiqi; onların qiymətləndirilməsi*. Dərslikdə tədris prosesinin sadalanan metodoloji mərhələləri ciddi gözlənilmişdir. Bu mərhələlər öz əksini aşağıdakı tədris bloklarında tapmışdır:

- 1. Maraqlandırma (motivasiya).** Mövzuya maraq oyatmaq üçün müxtəlif situasiya və hadisələr təsvir edilir, motivasiya yaradılır və suallarla yekunlaşır. Verilən suallar əvvəllər qazanılmış biliklərə əsaslanır və şagirdləri aktiv fəaliyyətə cəlb edir.
- 2. Fəaliyyət.** Maraqlandırılan hadisələrin araşdırılmasına, bu hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrinin kəşf edilməsinə yönəlmiş tapşırıqlar verilir. Fəaliyyət fərdi və qrup şəklində yerinə yetirilə bilər. Bu tapşırıqlar şagirdlərin malik olduqları biliklərlə öyrəniləcək yeni təlim materialı arasında əlaqə yaratmağa xidmət edir. Yerinə yetirilmiş işin nəticəsini müzakirə etmək, səhvləri araşdırmaq üçün suallar verilir.
- 3. İzahlar.** Fəaliyyət zamanı kəşf edilən faktlarla bağlı açıqlamalar verilir. Əsas anlayışlar, mövzu ilə bağlı izahlar, terminlər, təriflər, qaydalar, bir sözlə, dərsin əsas məzmunu burada əks olunur.
- 4. Bu maraqlıdır.** Mövzuya aid bilikləri genişləndirmək üçün nümunələr və maraqlı məlumatlar verilir.
- 5. Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.** Mövzuda öyrənilənləri möhkəmləndirmək, tətbiq etmək və onlara münasibət bildirmək məqsədi ilə verilən tapşırıqlardır.
- 6. Nə öyrəndiniz.** Mövzuda əldə olunan yeni məlumatları ümumiləşdirməyə xidmət edir. Dərsdə öyrənilən yeni açar sözlərdən istifadə etməklə mövzunun xülasəsini şagirdlərin özlərinin verməsi tələb olunur.
- 7. Açar sözlər.** Hər bir mövzu üzrə öyrənilən əsas anlayışlardır.

8. Öyrəndiklərinizi yoxlayın. Hər mövzuda şagirdlərin öyrəndiklərini qiymətləndirmək, zəif cəhətlərini müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulub. Verilən sual və tapşırıqlar mövzuda öyrənilənləri tamamlamaq, araşdırma aparmaq, əlaqə yaratmaq, yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı, bu biliklərə dəyər vermək və onlara münasibət bildirmək məqsədi daşıyır.

9. Dərstdən sonra. Evdə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Bu tapşırıqları yerinə yetirmək üçün müxtəlif mənbələrdən əldə olunan biliklər, hazırlanan məruzə və təqdimatlar bütün siniflə müzakirə edilə bilər.

10. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Hər tədris vahidinin sonunda öyrənilənlərin tətbiqi ilə bağlı sual və tapşırıqlar verilmişdir. Onlar summativ qiymətləndirməyə hazırlıq üçün də istifadə oluna bilər.

Müəllim üçün metodik vəsait

Müəllim üçün metodik vəsaitdə aşağıdakı materiallar öz əksini tapmışdır:

- dərslərin tədris vahidləri üzrə məzmunu;
- dərslərin kompleksinin mövzular üzrə strukturu;
- fənn üzrə məzmun standartlarının reallaşma cədvəli və illik planlaşdırma nümunəsi;
- fənlərarası inteqrasiya imkanları və digər fənlərin uyğun alt standartları ilə inteqrasiya cədvəli;
- şagird nailiyyətlərini qiymətləndirmə prinsipləri və formaları;
- gündəlik planlaşdırmaya dair nümunələr;
- hər mövzu üzrə qruplaşdırılmış təlim materiallarının dərslərin səhifələrinin kiçildilmiş surətləri üzərində sxematik təsviri;
- hər mövzuda qruplaşdırılmış təlim materialları üzrə iş texnologiyasının şərh;
- müəllimlər üçün mövzu üzrə əlavə məlumatlar;
- müəllimin istifadə edə biləcəyi mənbələr.

Müəllim tövsiyə olunan materiallardan sinfin hazırlıq səviyyəsinə, tədris vaxtına, texniki təchizata və diferensial təlim prinsiplərinə uyğun olaraq lazım bildiyi qədər istifadə edə bilər. Praktiki dərslər zamanı isə şagirdlərdə fərdi bacarıqların formalaşdırılması məqsədi ilə, əsasən, fərdi və cütlərlə iş formalarından istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur.

DƏRSLİK KOMPLEKTİNİN STRUKTURU

Dərslərdə təlim materialları 8 tədris vahidi üzrə qruplaşdırılmışdır:

1. Coğrafiya: dünən və bu gün.
2. Cəmiyyət.
3. Yer in bərk təbəqəsi.
4. Şəffaf kürə.
5. Yer in su təbəqəsi.
6. Təbiət və insan.
7. Yer – Günəş sistemində.
8. Yer səthinin təsviri.

Coğrafiya: dünən və bu gün. Tədris vahidinin məzmunu Azərbaycanın coğrafi mövqeyi və həmsərhəd ölkələrə dair təsəvvürləri formalaşdırmağa yönəlmişdir. Şagirdlər kartoqrafik məlumatlara əsaslanan baza bilikləri əldə edir, xəritənin riyazi

əsasları, “paralel” və “meridian” anlayışları ilə tanış olurlar. Tədris vahidində müxtəlif növ xəritələr üzərində fərqli tapşırıqları həll etmək bacarığı aşılır. Bundan başqa, şagirdlər Yer haqqında biliklərin müxtəlif tarixi dövrlərdə inkişafı ilə tanış olurlar. Onlar coğrafi biliklərin qazanılmasında məşhur səyyahların xidmətlərini sadəcə öyrənməklə kifayətlənmir, həmçinin də xəritədə onların səyahətlərinin marşrut xətlərini çəkir, təqdimat hazırlayırlar.

Cəmiyyət. Bu tədris vahidində Yer üzündə yaşayan xalqlar və ölkələrin müxtəlifliyi barədə məlumat verilir. Əhəlinin irq, dil, din fərqləri, əhali artımı, kənd və şəhər həyat tərzini və iri şəhərlərin ekoloji problemlərindən bəhs olunur. Tədris vahidi həmçinin iqtisadiyyata aid sadə biliklər verir, istehsal və istehlak, əmək bölgüsü, ölkələrin inkişaf səviyyələri barədə ilkin bilikləri təqdim edir.

Yerin bərk təbəqəsi. Bu tədris vahidində Yer qabığı və Yerin digər daxili təbəqələri arasında qarşılıqlı əlaqədən bəhs olunur. Yer qabığının yekcins olmaması, vulkan və zəlzələ kimi təbiət hadisələrinin yayılmasına aid biliklər şərh olunur. Tədris vahidinin məzmununda Yer səthinin relyefinin daxili və xarici proseslərin nəticəsi olduğu aşılır. Bu tədris vahidində şagirdlərin praktiki fəaliyyətinə – dağ süxurlarının kolleksiyasının toplanmasına, Yerin daxili quruluşunun və vulkan maketinin hazırlanmasına xüsusi diqqət verilir. Fiziki xəritələrin oxunması və xəritə üzərində coğrafi obyektlərin qeyd edilməsi kimi xüsusi bacarıqlar formalaşdırılır.

Şəffaf kürə. Tədris vahidində “atmosfera” anlayışı və onun Yerdə həyat üçün əhəmiyyəti barədə məlumatlar verilir. Havanın əsas elementləri – temperatur, külək, su buxarı, bulud, atmosfera yağıntılarının öyrənilməsi də bu məqsəddə xidmət edir. 7-ci sinifdə tədris olunması nəzərdə tutulan “iqlim” anlayışının öyrənilməsinə zəmin yaradılır.

Yerin su təbəqəsi. Yerin su təbəqəsindən və orada baş verən hadisə və proseslərdən bəhs edən bu tədris vahidi su təbəqəsinin digər coğrafi hadisələrlə əlaqəsini əks etdirir. Bu məqsədlə əvvəlcə Dünya okeanı, sonra isə quru suları – çaylar, göllər, yeraltı sular öyrənilir. Tədris vahidində planetin şirin su probleminin izahına xüsusi diqqət verilir.

Təbiət və insan. Təbiətdəki rəngarənglik, təbii komplekslərin təsviri, bitki və heyvanat aləminin təbiətə uyğunlaşmasının öyrənilməsi bu tədris vahidində həyata keçirilir. İnsanların təbii mühit amillərindən və torpaqdan istifadə etməsinin müxtəlif yolları şərh edilir.

Yer – Günəş sistemində. Tədris vahidində Yerin Günəş sistemində və Qalaktikadakı mövqeyi, Ayın Yerin peyki kimi xüsusiyyətləri, gecə-gündüz və ilin fəsillərinə aid qısa izahatlar verilir.

Yer səthinin təsviri. Bu tədris vahidinin əsas cəhəti onun daha çox praktik əhəmiyyət daşıması, şagirdlərin təcrübi bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Kartoqrafik mövzulara aid ilkin nəzəri biliklər bilavasitə təcrübi bacarıqlarla əlaqələndirilmişdir. Məhəldə cəhətin təyini, miqyas və şərti işarələrin köməyi ilə hər hansı ərazinin planının tərtib edilməsi və ya hazır planın oxunması belə bacarıqlara aiddir.

TƏDRİS VAHİDLƏRİ	MÖVZULAR
1. Coğrafiya: dünən və bu gün	1. Azərbaycan – mənim vətənimdir 2. Qarabağ Azərbaycandır 3. Coğrafi ünvanlar 4. Yerin su və quru səthi 5. Xəritə coğrafiyanın ikinci dilidir 6. Coğrafi biliklərin inkişafı 7. Səyyahlar, tədqiqatçılar, turistlər
2. Cəmiyyət	8. Müxtəlif xalqlar, irqlər, dinlər 9. Əhali artımı və məskunlaşması 10. Böyük şəhərlərin böyük problemləri 11. İnsanların təsərrüfat fəaliyyəti 12. İstehsal və istehlak 13. Dünya ölkələri 14. Praktiki dərs. Əhali xəritəsi və statistik göstəricilərlə iş
3. Yerin bərk təbəqəsi	15. Yerin daxili quruluşu 16. Süxurlar 17. Vulkan və qeyzerlər 18. Zəlzələ – təbiət hadisəsidir 19. Zəlzələ zamanı nə etməli? 20. Dağlar 21. Düzənliklər
4. Şəffaf kürə	22. Atmosferin quruluşu 23. Hava şəraiti 24. Havanın temperaturu 25. Hava axını – külək 26. Havada su buxarı 27. Yağıntı 28. Praktiki dərs. İqlim göstəricilərinin xəritə və qrafiklərdə təsviri

TƏDRİS VAHİDLƏRİ	MÖVZULAR
5. Yerin su təbəqəsi	29. Yer "Su planeti"-dir 30. Dünya okeanı 31. Təbiətdə suyun dövranı 32. Çaylar 33. Göllər 34. Debat dər. Aral – səhraya çevrilmiş dəniz
6. Təbiət və insan	35. Canlı aləm təbəqəsi 36. Meşələr 37. Səhrələr 38. Torpaq 39. İnsanın təbiətə uyğunlaşması 40. Debat dər. Amazon meşələri
7. Yer – Günəş sistemində	41. Yerin kosmik ünvanı 42. Ay 43. Gecə və gündüzün növbələşməsi 44. Fəsillərin dəyişməsi
8. Yer səthinin təsviri	45. Üfüqün cəhətlərinin təyini 46. Kompas və azimut 47. Miqyas 48. Plan nədir? 49. Praktiki dər. Planın tərtibi və onun üzərində iş 50. Layihə. Uşaq əyləncə parkı

VI SİNİF COĞRAFIYA FƏNN KURİKULUMU

Coğrafiya fənni üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün məzmun xətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- Coğrafi məkan
- Təbiət
- Cəmiyyət

Coğrafi məkan

Coğrafiyanın tədrisində “Coğrafi məkan” məzmun xətti şagirdlərdə qlobal, regional və lokal miqyasda məkan anlayışını formalaşdırır. Günəş sistemində Yer planetinin tutduğu vəziyyətin və bununla bağlı baş verən hadisələrin təhlilini aparmağa imkan yaradır. Yer kürəsində coğrafi obyektlərin yerləşməsinə dair əhatəli və dəqiq məlumat almağa, ayrı-ayrı əraziləri təsvir etmək qabiliyyətinə yiyələnməyə kömək edir. Coğrafi məkana dair qazanılan biliklər məhəldə cəhətləri təyin etmək, istənilən məntəqəyə qədər olan məsafələri ölçmək, onları kartoqrafik təsvirlər vasitəsilə təqdim etmək, tələb olunan ərazilərin səth quruluşunu, coğrafi xüsusiyyətlərini müqayisəli təhlil etmək, hər hansı əraziyə dair əlavə məlumat toplamaq bacarığını formalaşdırmaqla yanaşı, şagirdlərdə idrak fəaliyyətinin inkişafına, nəzəri bilikləri praktik olaraq tətbiq etmək vərdişinin yaranmasına səbəb olur.

Təbiət

Orta məktəblərdə “Təbiət” məzmun xətti şagirdlərdə Yer kürəsini vahid təbii sistem kimi qavramağa, təbii hadisələrin inkişaf qanunauyğunluğunu dərk etməyə imkan yaradır, onlar təbii proseslərin səbəblərini təhlil edir, nəticələrini aydınlaşdırır, gələcək inkişafının proqnozunu verirlər. Yer təbəqələrinə aid biliklər şagirdlərdə ekstremal, təbii dağıdıcı hadisələr zamanı davranış qaydalarına yiyələnməyə kömək edir. Təbii komplekslərin yaranması mexanizminin dərk edilməsinə, müxtəlif coğrafi amillərdən asılı olaraq ayrı-ayrı materik və okeanların daxilində coğrafi paylanma qanunauyğunluğunun izah olunmasına şərait yaradır. Şagirdlər Yer kürəsini təşkil edən iri təbii komplekslərin (materik və okeanların) özünəməxsus coğrafi xüsusiyyətlərini mənimsəməklə müasir qloballaşma şəraitində gərginləşən ekoloji problemlərin səbəb və nəticələrini şərh edir, onların həlli yollarına dair təkliflər verir, respublikada, eləcə də onu əhatə edən ətraf mühitdə yaranmış ekoloji vəziyyəti qiymətləndirirlər.

Cəmiyyət

Orta məktəblərdə Yer kürəsində cəmiyyətə dair biliklər şagirdlərə dünya əhalisinin irqi, milli, dini, etnik tərkibinin müxtəlifliyini dərk etməyə, digər xalqların həyat tərzini və maraq dairəsi ilə tanış olmağa imkan yaradır. Bu biliklər onlarda xalqların adət-ənənələrinə, özünəməxsus xüsusiyyətlərinə tolerant yanaşma hissinin yaranması və onun əsasında milli şüuru formalaşdırır.

Şagirdlərə əhalinin təbii amillərlə yerləşməsi və sosial-iqtisadi fəaliyyəti arasındakı qanunauyğunluqları başa düşməyə, təbii və sosial amillərin iqtisadiyyatın inkişafında rolunu təhlil etməyə, elmi nailiyyətlərin tətbiqi nəticəsində insanın təbiətdən asılılığının azalma dinamikasını dərk etməyə imkan yaradır.

Onlar ölkədaxili və beynəlxalq siyasi-iqtisadi münasibətlərin insanların həyat səviyyəsinə təsirini başa düşür, iqtisadi inkişafın yaratdığı ekoloji problemlərin başvermə səbəblərini müəyyən etməklə yanaşı, təbii tarazlığın saxlanılmasında qlobal layihələrin tətbiqini, hər bir fərdin iştirakının vacibliyini, dünyada münafişə zonalarının yaranma səbəblərini və onların həllində beynəlxalq təşkilatların rolunu qiymətləndirir.

Yer kürəsində cəmiyyətə dair biliklər şagirdləri gələcəkdə əməkdaşlıq etmək, mədəni və iqtisadi əlaqələr qurmaq bacarığına istiqamətləndirir.

Coğrafiya fənninin tədrisində 8 *fəaliyyət xətti* əsas götürülür:

Problemin həlli – dünyanın siyasi xəritəsində mövcud olan “qaynar nöqtələri”, onların yaranma səbəblərini və həlli yollarını təhlil edir, dünyada və respublikada antropogen landşaftların yayıldığı ərazilərdə yaranan ekoloji problemlərin həlli yollarına dair layihələr hazırlayır, dünyada və respublikada miqrasiya problemlərinin həllinə dair apardıqları araşdırmaların nəticələrini təqdim edir.

Mühakimə yürütmə – Azərbaycanın dünyada və türk dövlətləri arasında mövqeyinin üstün cəhətlərini əsaslandırır, qeyri-ənənəvi (iqlim, kosmik, geotermal və s.) enerji resurslarının istifadə edilməsinə artan marağın səbəblərini izah edir, ekoloji problemlərin qloballaşması təhlükəsinin reallığını əsaslandırır.

Əməkdaşlıq/ictimaiyyətlə əlaqə – dünya miqyasında Azərbaycan Respublikasının mövqeyini müəyyənləşdirir, ölkələrlə əməkdaşlığa dair məlumatlar toplayır, onların əhəmiyyətini izah edir, yaşadığı ərazidə ekoloji tarazlığı poza mənəbləri müəyyən edir, qruplarda işləyərək ekoloji monitorinq keçirir, hər hansı müəssisənin fəaliyyətinə dair özünün sərbəst topladığı məlumatı təqdim edir.

Müqayisə və təhlil etmə – xəritə üzərində təbii vilayətlərin müqayisəli təhlilini verir, statistik məlumatlar əsasında ölkələrin təbii ehtiyatlarla təminatını hesablayır və müqayisə edir, dünya əhalisini müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə (din, dil, irq) təhlil edir.

Təbiiqetmə – xəritə üzərində yaşadığı ərazinin mövqeyini müəyyən edir, onunla iri yaşayış məntəqələri arasındakı məsafəsini hesablayır, zəlzələ ilə bağlı problemlərin həll edilməsi üçün birgə fəaliyyət proqramı hazırlayır, onu hökumət və ya qeyri-hökumət təşkilatlarının işi ilə əlaqələndirir, layihəni nümayiş etdirir.

Proqnozlaşdırma – respublikanın Avropa və Asiya qitələri arasında yerləşməsi ilə əlaqədar olaraq, müxtəlif sahələrə təsirini təhlil edir, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf perspektivlərinə dair fikir yürüdür və təbiətdə vulkan püskürmələrinin, dağların əmələ gəlməsi proseslərinin nəticələrini proqnozlaşdırır.

Sistəmləşdirmə və təsnif etmə – dünyanın müasir siyasi xəritəsindəki dövlətləri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır, materiklərdə yerləşən dağları və düzənlikləri mənşəyinə və yaşına görə qruplaşdırır, müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək ən mühüm xammal və məhsulu idxal-ixrac edən ölkələri qruplaşdırır.

Təqdimetmə – ölkəmizin elmi müəssisələrində aparılan tədqiqatların əhəmiyyətinə və əhatə dairəsinə dair topladığı məlumatı təqdim edir, materik və okeanların ekoloji vəziyyətini təhlil edir, ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimatlar hazırlayır, informasiya mənbələri əsasında regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair topladığı məlumatları təqdim edir.

VI sinif üzrə məzmun standartları

VI sinfin sonunda şagird:

- coğrafi kəşflər nəticəsində xəritədə və cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri izah edir;
- məhəldə cəhətlərin təyin edilməsində alət və cihazlardan istifadə edir və ərazinin planını tərtib edir;
- kainatda Yer in mövqeyini, hərəkətinin coğrafi nəticələrini təsvir edir;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisələri və onların cəmiyyətdə yaratdığı problemləri təsvir edir;
- dünyanın siyasi xəritəsində respublikamızın mövqeyini təyin edir, müxtəlif xalqlar haqqında məlumat toplayır;
- insanların təsərrüfat fəaliyyətlərinin ətraf mühitə təsirinin tarixən dəyişməsinə şərh edir.

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.

1.2. Yer in Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir.

1.2.2. Yer in öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir.

1.3. Kartografik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartografik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.

1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Yer in daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.

2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.

- 2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir.
- 2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.
- 2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir.
- 2.1.6. Təbiətdə suyun dövrünün sxemini tərtib edir.
- 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.
- 2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyanı təqdim edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir.
- 3.1.2. Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.
- 3.2.2. Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri kontur xəritədə qeyd edir.
- 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir.
- 3.2.4. Mənimlə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir.
- 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.

FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞMA CƏDVƏLİ

Cədvəldə kurikulumda tələb olunan bacarıqlar əsasında tövsiyə olunan illik iş planı verilmişdir. İş planı həftədə 2 saat olmaqla ildə 32 həftəyə və ya 64 saata nəzərdə tutulmuşdur. Müəllim mövzulara olan münasibətindən asılı olaraq tövsiyə olunan illik planlaşdırılma nümunəsinə müəyyən dəyişikliklər edə bilər.

TƏDRİS VAHİDLƏRİ VƏ MÖVZULAR		Məzmun xətti 1					Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3					saatlar		
		Ə. st. 1. 1	Ə.st		Ə.st.		Ə.st. 2.1								Ə.st. 3.1	Ə.st. 3.2						
			1.2	1.3	1.3																	
			1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7		2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1		3.2.2	3.2.3
1. Coğrafiya: dünən və bu gün	1. Azərbaycan – mənim vətənimdir																				1	
	2. Qarabağ Azərbaycandır				+							+									1	
	3. Coğrafi ünvanlar				+	+															1	
	4. Yer in su və quru səthi									+											1	
	5. Xəritə coğrafiyanın ikinci dilidir				+																1	
	6. Coğrafi biliklərin inkişafı	+																			1	
	7. Səyyahlar, tədqiqatçılar, turistlər	+																			2	
Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1	
2. Cəmiyyət	8. Müxtəlif xalqlar, irqlər, dinlər													+		+					1	
	9. Əhali artımı və məskunlaşması													+		+					1	
	10. Böyük şəhərlərin böyük problemləri																		+		1	
	11. İnsanların təsərrüfat fəaliyyəti														+			+	+		1	
	12. İstehsal və istehlak																	+	+		1	
	13. Dünya ölkələri															+					1	
	14. Praktiki dərs. Əhali xəritəsi və statistik göstəricilərlə iş.													+							1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1	
3. Yer in bərk təbəqəsi	15. Yer in daxili quruluşu						+														1	
	16. Süxurlar						+						+								1	
	17. Vulkan və qeyzərlər						+	+													1	
	18. Zəlzələ – təbiət hadisəsidir						+														1	
	19. Zəlzələ zamanı nə etməli?						+														1	
	20. Yer səthi – dağlar						+	+													1	
	21. Düzlənliklər						+	+													1	
Layihə. Gəlin səyahətə çıxmaq							+													1		
Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1	
4. Şəfəf küre	22. Atmosfer in quruluşu								+	+											+	1
	23. Hava şəraiti								+	+												1
	24. Havanın temperaturu								+	+												1
	25. Hava axını – külək								+													1
	26. Havada su buxarı								+	+												1
	27. Yağıntı								+	+												1
	28. Praktiki dərs. İqlim göstəriciləri- nin xəritə və qrafiklərdə təsviri									+												1
Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1	

TƏDRİS VAHİDLƏRİ VƏ MÖVZULAR		Məzmun xətti 1					Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3					saatlar		
		Ə.st. 1.1	Ə.st. 1.2		Ə.st. 1.3		Ə.st. 2.1								Ə.st. 3.1	Ə.st. 3.2						
		1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7	2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1	3.2.2	3.2.3		3.2.4	3.2.5
5. Yer in su təbəqəsi	29. Yer "Su planeti"-dir	+									+											1
	30. Dünya okeanı										+											1
	31. Təbiətdə suyun dövrəni										+	+										1
	32. Çaylar										+											1
	33. Göllər										+											1
	34. Debat dər. Aral – səhraya çevrilmiş dəniz										+											2
Kiçik summativ qiymətləndirmə																						1

6. Təbiət və insan	35. Canlı aləm təbəqəsi											+									1
	36. Meşələr											+	+								1
	37. Səhralar											+									1
	38. Torpaq											+									2
	39. İnsanın təbiətə uyğunlaşması											+									2
	40. Debat dər. Amazon meşələri											+									2
Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1

7. Yer – Güneş sisteminin	41. Yer in kosmik ünvanı	+																			1
	42. Ay	+																			1
	43. Gecə və gündüzün növbələşməsi	+	+																		1
	44. Fəsilələrin dəyişməsi	+	+																		1
Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1

8. Yer səthinin təsviri	45. Üfüqün cəhətlərinin təyini			+																	1
	46. Kompas və azimut			+																	1
	47. Miqyas			+																	1
	48. Plan nədir?			+																	2
	49. Praktiki dər. Planın tərtibi və onun üzərində iş			+	+																2
	50. Layihə. Uşaq əyləncə parkı			+	+																2
Kiçik summativ qiymətləndirmə																					1
Ümumiləşdirici dər																					1

CƏMİ : 68 saat

İlilik planlaşdırma nümunəsi

Mövzular	Fasil	Mövzular	Resurslar	İntegrasiya	Qiymətləndirmə üsul və vasitələri	Mövzu üzrə ayrılış vaxtı	Tarix (həftələr)
1.2.1		Yerin kosmik ünvanı	Dərslük, Qunaş sistemin hazır sxemi İnternet saytları: http://www.youtube.com/watch?v=IFiF4FYuhZY http://www.youtube.com/watch?v=nVag3LHULvA&list=PL063A7347451079CE , http://www.youtube.com/watch?v=F87RpXAk8hQ	Inf 1.2.3; 3.3.1	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi); Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası); Tapşırıqvermə (çalışmalar); Özünüqiymətləndirmə (özünüqiymətləndirmə vərəqləri)	1 saat	
1.2.1		Ay	Dərslük İnternet saytı: http://www.youtube.com/watch?v=EWas-dkx29g	Fiz 1.1.4	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi); Rubrik (Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası); Tapşırıqvermə(çalışmalar); qrupqiymətləndirmə (qrupqiymətləndirmə vərəqləri)	1 saat	Aprəl 27-ci həftə
1.2.1; 1.2.2		Gecə və gündüzün növbələşməsi	Dərslük, Qlobus, Fənar İnternet saytı: http://www.youtube.com/watch?v=M3vCwI9ZSKw	Fiz 1.1.3 1.1.4	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi); Rubrik (Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası); Tapşırıqvermə (çalışmalar); Özünüqiymətləndirmə (Özünüqiymətləndirmə vərəqləri)	1 saat	Aprəl 28-ci həftə
1.2.1; 1.2.2		Fasilin dayısması	Dərslük, dünyanın siyasi xəritəsi İnternet saytı: http://www.youtube.com/watch?v=CpG4ixhWQI	Fiz 1.1.3 1.1.4	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi); Rubrik (Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası); Tapşırıqvermə(çalışmalar); Test (test tapşırıqları)	1 saat	

FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA CƏDVƏLİ

TƏDRİS VAHİDLƏRİ VƏ MÖVZULAR		FƏNNİN ADI VƏ ALT STANDARTLARIN NÖMRƏSİ
1. Coğrafiya: dünən və bu gün	1. Azərbaycan – mənim vətənimdir	
	2. Qarabağ Azərbaycandır	Əd. – t 3.1.3
	3. Coğrafi ünvanlar	Riy. – 3.2.3
	4. Yerin su və quru səthi	İnf. – 1.2.2
	5. Xəritə coğrafiyanın ikinci dilidir	Az.t. – 1 1.1; Üm.t. – 2.1.1; 2.1.2; İnf. – 3.3.1
	6. Coğrafi biliklərin inkişafı	Az.t. – 1 1.1; Üm.t. – 2.1.1; 2.1.2; İnf. – 3.3.1
	7. Səyahətlər, tədqiqatçılar, turistlər	Az.t. – 1 1.1; İnf. – 3.3.1; 3.2.3
2. Cəmiyyət	8. Müxtəlif xalqlar, irqlər, dinlər	İnf. – 3.3.1
	9. Əhali artımı və məskunlaşması	Az.t. – 2.1.2; İnf. – 3.3.1; Riy. – 5.1.1; 5.1.4; Üm.t. – 2.1.1
	10. Böyük şəhərlərin böyük problemləri	B. – 3.2.1
	11. İnsanların təsərrüfat fəaliyyəti	
	12. İstehsal və istehlak	H.b. – 1.2.1; H.b. – 2.3.1
	13. Dünya ölkələri	İnf. – 3.3.1; İnf. – 1.2.2
	14. Praktiki dərslər. Əhali xəritəsi və statistik göstəricilərlə iş	Riy. – 5.1.1; 5.1.2; 5.1.4
3. Yerin bərk təbəqəsi	15. Yerin daxili quruluşu	Fiz. – 2.2.2
	16. Süxurlar	Fiz. – 3.1.1; 3.1.2; H.b. – 1.1.1.
	17. Vulkan və qeyzərlər	Fiz. – 1.1.4
	18. Zəlzələ – təbiət hadisəsidir	Fiz. – 1.1.4
	19. Zəlzələ zamanı nə etməli?	İ. – 3.1.1.
	20. Dağlar	İnf. – 1.2.2
	21. Düzənliklər	İnf. 1. – 2.2
4. Şəffaf küre	22. Atmosferin quruluşu	Fiz. – 1.1.4
	23. Hava şəraiti	Fiz. – 1.1.4
	24. Havanın temperaturu	Fiz. – 1.1.4; Riy. – 5.1.3
	25. Hava axını – külək	Fiz. – 1.1.4;
	26. Havada su buxarı	Fiz. – 1.1.4; 2.1.1; 3.1.2
	27. Yağıntı	Fiz. – 1.1.4; 2.1.1
	28. Praktiki dərslər. İqlim göstəricilərinin xəritə və grafiklərdə təsviri	Riy. – 1.2.2; Fiz. – 3.1.1; Riy. – 4.2.1
5. Yerin su təbəqəsi	29. Yer "Su planeti"-dir	Fiz. – 2.1.1
	30. Dünya okeanı	
	31. Təbiətdə suyun dövrəni	Fiz. – 1.1.4; 2.1.1; 2.1.4; 2.2.1
	32. Çaylar	İnf. – 1.2.2
	33. Göllər	Fiz. – 2.2.1; İnf. – 1.2.2
	34. Debat dərsləri. Aral – səhraya çevrilmiş dəniz	Fiz. – 2.2.1; İnf. – 3.2.3; H.b. – 1.2.1; Əd.t. – 2.2.1
6. Təbiət və insan	35. Canlı aləm təbəqəsi	Fiz. – 2.2.1; 2.2.2; H.b. – 1.2.1; B. – 4.1.1; 3.2.1
	36. Meşələr	Fiz. – 2.2.1; B. – 3.2.1; B. – 4.1.1.
	37. Səhralar	B. – 4.1.1; Fiz. – 2.2.1
	38. Torpaq	Fiz. – 2.2.1; 3.1.2
	39. İnsanın təbiətə uyğunlaşması	H.b. – 1.2.1
	40. Debat dərsləri. Amazon meşələri	İnf. – 3.2.3; H. – b.1.2.1; Fiz. – 2.2.1; B. – 3.2.1; Əd.t. – t.2.2.1

TƏDRİS VAHİDLƏRİ VƏ MÖVZULAR		FƏNNİN ADI VƏ ALT STANDARTLARIN NÖMRƏSİ
7. Yer – Gü-nas sisteminədə	41. Yerin kosmik ünvanı	İnf. – 1.2.3; 3.3.1
	42. Ay	Fiz. – 1.1.4
	43. Gecə və gündüzün növbələşməsi	Fiz. – 1.1.3; 1.1.4
	44. Fəsilərin dəyişməsi	Fiz. – 1.1.3; 1.1.4
8. Yer səthinin təsviri	45. Üfün cəhətlərinin təyini	Fiz. – 3.1.1
	46. Kompas və azimut	Fiz. – 3.1.1; Riy. – 3.1.3
	47. Miqyas	Riy. – 1.2.2; Fiz. – 3.1.1
	48. Plan nədir?	Fiz. – 3.1.1 İnf. – 1.2.3; Riy. – 4.2.1
	49. Praktiki dərs	Riy. – 1.2.2; Fiz. – 3.1.1 Riy. – 4.2.1; T-i. – 2.1.1.
	50. Layihə. Uşaq əyləncə parkı	Riy. – 4.2.1; İnf. – 3.2.3; T-i. – 2.1.1.

Riy. – Riyaziyyat, *H-b.* – Həyat bilgisi, *T-i.* – Təsviri incəsənət, *İnf.* – İnformatika, *Az.t.* – Azərbaycan tarixi, *Fiz.* – Fizika, *Əd.* – Ədəbiyyat, *Üm.t.* – Ümumi tarix, *B.* – Biologiya, *İ.* – İdman.

İLLÜSTRASIYALAR ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ

Dərslikdə verilmiş materialların vizual qavranılmasını təmin etmək məqsədi ilə mövzular qrafik informasiyalarla zənginləşdirilmişdir. Orada çoxlu sayda şəkil, xəritə, sxem, diaqram və rəsmlərdən istifadə edilmişdir. İllüstrasiyalarla iş coğrafiyanın öyrənilməsində əsas fəaliyyət növlərindən biridir.

Şəkilləri “oxumaq” bacarığı şagirdlərə dərsdə öyrəndiklərini real həyatda da müşahidə etmək imkanı verəcəkdir. Şagirdlərdə müşahidə etmək qabiliyyətinin və məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi onlar üçün coğrafiya elmini praktiki bacarıqlarla nəzəri bilikləri birləşdirən bir elmə çevirir. Bu iş müasir məktəbin əsas vəzifələrindən biridir.

Dərslikdə verilən illüstrativ materialları üç əsas qrupa ayırmaq olar:

İllüstrasiyalar	Dərslikdən nümunələr
1. Mətnin əyaniliyini artırən illüstrasiyalar. Bu şəkillər təqdim edilən materialın şagirdlər tərəfindən daha aydın təsəvvür olunmasına xidmət göstərir, hadisə və proseslərin təbiətdə necə baş verməsini əks etdirir.	səh. 36. Kənd yaşayış məntəqələrinin tipləri səh. 125. Böyük Səhra və Antarktida vahələr səh. 140. Qabarma və çəkilmə
2. Yeni informasiya verən illüstrasiyalar. Belə şəkillər yeni informasiya verir, şəkildə yazılan işə bu informasiyaları daha da dəqiqləşdirir.	səh. 29. Ekvator xətti üzərində ucaldılmış abidə səh. 132. Ənənəvi Vyetnam papağının funksiyası
3. Biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən illüstrasiyalar. Şagirdlərin qazanılmış bilikləri nə dərəcədə mənimsədiyini öyrənməyə, həmin biliklərin praktik olaraq tətbiq edilməsinə kömək göstərən bu illüstrasiyalar hər paraqrafın “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” blokunda və ya hər bölmənin sonunda verilmiş ümumiləşdirici tapşırıqlarda istifadə olunmuşdur.	səh. 40. Şəhərin problemləri səh. 128. Torpaq profili səh. 149. Bakı metropoliteninin sxemi

İllüstrativ materiallar üzərində iş zamanı aşağıdakı forma və metodlardan istifadə etmək mümkündür:

- fotoşəkillərin, qrafiklərin və sxemlərin bütövlükdə siniflə müzakirəsi;
- fotoşəkillərin yazılı təsviri, əks olunmuş hadisə və proseslərə dair təqdimatların hazırlanması və esse yazılması;
- mövzuya uyğun illüstrasiyaların seçilməsi və onların dərstdə təhlili;
- keçilmiş materiala aid sxem və şəkillərin müstəqil şəkildə tərtib edilməsi.

Aşağıda dərslərdə təqdim olunmuş bəzi illüstrativ materiallarla aparılan işlərə aid nümunələr verilmişdir.

1-ci tədris vahidi

Səhifə 18–19. Şagirdlərdən dünya və Azərbaycanın fiziki xəritələrini müqayisə etmək xahiş olunur. Onlara iki xəritənin oxşar və fərqli cəhətlərini təyin etməsini təklif edə bilərsiniz. Nəticəni belə ümumiləşdirmək olar: təsvir edilən ərazinin ölçüsündən asılı olaraq fiziki xəritələr dərinlik və hündürlük şkalasına malikdir, onlarda dərəcə şəbəkəsi çəkilir, relyef formaları eyni rəngin müxtəlif çalarları ilə göstərilir.

Səhifə 27. “Kon-Tiki” gəmisinin illüstrasiyası və onun haqqında qısa məlumata əsasən müxtəlif ədəbiyyat və elektron mənbələrdən əlavə məlumat əldə etmək və qısa esse yazdırmaq məqsəduyğundur. Tur Heyerdalın səyahətinə dair təqdimat hazırlamaq və onun sinifdə müzakirəsini də təşkil etmək faydalı olardı.

2-ci tədris vahidi

Səhifə 32. 4 irqin nümayəndələrinin təsvirləri əsasında dünyanın ən məşhur rəssam, müğənni, bəstəkar, aktyor, idmançı, alim və siyasi xadimlərini onların mənsub olduqları irqlərə uyğun olaraq qruplaşdırmaq olar. Tapşırıq fənlərarası inteqrasiya (fizika, təsviri incəsənət, idman və coğrafiya) baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Bu tapşırıq sinifdən xaric iş kimi verildiyi halda hər bir irqə aid məşhur şəxslərin təsvirləri plakat və ya slayd-şou şəklində də hazırlana bilər.

Səhifə 39–40. Şəhərin problemlərinin və onların həlli yollarının müzakirəsini dərslərdə verilmiş şəkillər əsasında təşkil etmək olar. Bunun üçün sinif üç qrupa ayrılır. Birinci qrupa növbəti dərslər üçün onların yaşadığı ərazidə mövcud olan problemlərə aid fotoların çəkilməsini və fotoalbom şəklində təqdim etmələrini tapşırıq olar. İkinci qrupa şəhərin problemlərinin həllini əks etdirən fotoalbom düzəltmək tapşırılır. Üçüncü qrup isə əvvəlki iki qrupun təqdim etdiyi fotoşəkillərə baxır və onları 10 ballıq qiymətləndirmə şkalasına əsasən qiymətləndirir.

3-cü tədris vahidi

Səhifə 67. Zəlzələnin fəsadlarını əks etdirən illüstrasiya təhlil olunur. Şəkildən istifadə edərək zəlzələ baş verən zaman və ondan sonra insanların davranış qaydalarını müzakirə etmək olar. Şagirdlərə Azərbaycanda son illərdə baş verən zəlzələlər haqqında məlumat və şəkillər toplamaq təklif oluna bilər. Zəlzələ zamanı düzgün davranış qaydalarına aid ən yaxşı plakat müsabiqəsi keçirmək mümkündür.

4-cü tədris vahidi

Səhifə 81. Atmosferin quruluşuna aid illüstrasiya əsasında belə iş təklif oluna bilər. Şagirdlərə bu şəkli yenidən dəftərə çəkməyi, sxem üzərinə bulud, hava şarı, televiziya qülləsi, mobil əlaqə üçün peyklərin təsvirini əlavə etmək təklif oluna bilər. Bunun üçün şagirdlərə əvvəlcə mətnlə tanış olmaq, sonra isə adıçəkilən obyektlərin sxemdə yerini düzgün qeyd etmək tapşırıqları. Tapşırıq cütlərlə iş formasında verilə bilər.

5-ci tədris vahidi

Səhifə 101. Bu şəkillər okean resurslarından istifadəni əks etdirir. Müəllim bu mövzunu Azərbaycanın iqtisadiyyatında Xəzər dənizinin rolu ilə müqayisəli şəkildə apara bilər. Bu müqayisədə şagirdlər sərbəst olaraq müzakirələrə qatılırlar.

6-cı tədris vahidi

Səhifə 119. Müxtəlif təbii komplekslərdən şəkil nümunələri verilmişdir. Şagirdlərlə birlikdə onlardan hansının sizin yaşadığınız təbii kompleksə uyğun gəldiyini müəyyən etməyə çalışın. Əgər şagirdlərdən kimsə bu təbii komplekslərdən birini Azərbaycanın digər rayonlarında görmüşsə, ondan bu barədə danışmağı xahiş etmək olar.

7-ci tədris vahidi

Səhifə 142. Gül və bayquşun fotolarına baxın. Şagirdlərə həyat tərzində gecə və gündüzün fərqləri aydın hiss olunan digər bitki və canlı aləm (günəbaxan, yaras, kirpi və s.) haqqında məlumat verməyə imkan yaradır. Onlardan bioloji ritmlər haqqında nə bildiklərini, gündəlik rejimlərin pozulmasının hansı xoşagəlməz hadisələr yaratdığını soruşmaq da mümkündür və s.

Dərslərdə ümumiləşdirici tapşırıqlarda verilmiş illüstrasiyalarla işə dair bəzi tövsiyələr

Səhifə 29, tapşırıq 4.

Abidə ekvator xətti üzərində qurulmuşdur. Bu o deməkdir ki, onun yerləşdiyi ölkə ekvator xətti ilə kəsilmişdir. Şagirdlərdən xəritə üzərində bu ölkələrin adlarını təyin etməyi xahiş edin və onları düzgün cavabı seçməyə istiqamətləndirin. Əlbəttə, bu ölkə Ekvadordur.

Səhifə 78, tapşırıq 1.

Şəkildə uşaqlar tabaşirlə (tabaşir – çökmə süxurdur) şəkil çəkir. Arxa fonda, adətən, mərmər və qranitdən hazırlanan abidə (hər iki cavab düzgün qəbul edilə bilər) vardır. Parkdakı cığıra plitə döşənmişdir – bu, qranit, qumdaşı və ya əhəngdaşı ola bilər.

Səhifə 126, tapşırıq 4.

Böyük Səhranın sahəsi təsvir edilmişdir. Açıq-boz rəng səhranın 2018-ci il üçün sahəsini əks etdirir. Şəklın təhlili şagirdlərə belə bir nəticə çıxarmalarına imkan verir:

1. Böyük Səhranın sahəsi genişlənməmişdir.
2. Səhrələşmə prosesi sürətlə gedir.

**Kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə
tutulan tapşırıqlarda verilmiş illüstrasiyalarla işə dair bəzi tövsiyələr**

MV, 1-ci tədris vahidi. Tapşırıq 3.

Azərbaycan və Hindistan iki yarımkürədə yerləşir. Ekvador, Böyük Britaniya, Braziliya isə üç yarımkürədə yerləşir. Lakin Böyük Britaniya Şimal, Şərq və Qərb yarımkürələrində, Braziliya və Ekvador isə Qərb, Şimal və Cənub yarımkürələrindədir.

MV, 3- tədris vahidi. Tapşırıq 3.

Şəkildə vulkanları hündürlüyünə, forma və püskürmə məhsullarına görə müqayisə etmək olar. Çünki şəkildən aydın görünür ki:

1) palçıq vulkanının zirvəsi dairəvi formadadır, yamacları maqmatik vulkan ilə müqayisədə dik deyil;

2) maqmatik vulkanın kraterindən lava axır, palçıq vulkanından isə palçıq. Bundan əlavə, şagirdlər mətnə əsasən onların hündürlüklərinin fərqli olduğunu yada salmalıdırlar.

MV, 4-cü tədris vahidi. Tapşırıq 7.

Şəkildə suyun içində qalmış ev və bağ təsvir edilmişdir. Bu orada daşqının baş verdiyini göstərir. Mussonlar yayda leysan yağışları ilə müşayiət olunur – bu dövrdə çaylar öz məcrasından çıxır və daşqınlar yaranır. Nəticə: şəkil yayda çəkilmişdir.

MV, 4-cü tədris vahidi. Tapşırıq 8.

Bu tapşırıq şagirdlərdən məndəki yeni məlumatları seçmək, təhlil etmək və mətn materialı ilə qrafik materialı müqayisə etmək bacarıqlarını tələb edir. Dərsləkdə Bofort şkalasına aid material yoxdur. Ona görə də şagirdlər məlumatları təhlil edərək küləyin gücünün 9–10 bal ilə təyin olunduğunu müəyyən etməlidirlər. Çətinlik olarsa, müəllim onların diqqətini şəkildəki dağılmış evə yönəldə bilər və ağacın kökü ilə birgə aşması üçün 9–10 ballıq küləyin olmasının vacibliyi göstərilə bilər.

MV, 5-ci tədris vahidi. Tapşırıq 10.

a) şəklindəki göl təxminən dairəvi formada və dağın zirvəsində təsvir edilmişdir. Belə formalar vulkan kraterində yerləşən vulkanik mənşəli göllər üçün səciyyəvidir.

Digər fotosəhkildə iki əlamətə diqqət yetirilməlidir: 1 – gölün formasının at nalına bənzər olması; 2 – birbaşa çayın sahilində və ona çox yaxın yerləşməsi (fotosəhkildə çay arxa planda təsvir edilmişdir). Bu iki əsas xüsusiyyət axmaz göllərə aiddir.

MV, 6-cı tədris vahidi. Tapşırıq 6.

Bu tapşırıq integrativ tapşırıqdır: suala cavab vermək üçün təkcə coğrafi biliklər deyil, riyazi biliklər də tələb olunur. Şagirdlər dairəvi diaqramı "oxumağı" və faizlə göstəricini üzə çıxarmağı bacarmalıdırlar.

Mərtəbəlilik – yarusun təsvir edildiyi şəkildə ekvatorial meşələrin əsas xüsusiyyəti göstərilmişdir. Hər bir yarus müəyyən dərəcədə işıq alır. Diaqramla görə, ikinci yarus 75%, üçüncü yarus 50% günəş işığı alır.

MV, 6-cı tədris vahidi. Tapşırıq 7.

Bu şəkildə qida çatışmazlığı səbəbindən keçinin uyğunlaşması təsvir edilmişdir. Quraq ərazilərdə (şəkil Şimali Afrikada çəkilmişdir) yaşayan canlılar qida tapmaq üçün ağaca dırmaşa bilirlər.

MV, 7-ci tədris vahidi. Tapşırıq 3.

Ayda atmosferin olmaması onun əsas əlamətlərindən biridir. Havasızlıq isə küləyin olmamasının əsas göstəricisidir. Külək yoxdursa, bayrağın dalğalanması mümkün deyil. Birinci şəkildə də məhz bu faktın üzə çıxarılması nəzərdə tutulmuşdur.

XƏRİTƏ İLƏ İŞ BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI

Coğrafiyanın tədrisi prosesində xəritə üzərində aparılan işlərin məqsədi şagirdlərə onu başa düşməyi, oxumağı və bilməyi öyrətməkdir. Onlardan hər biri xəritə üzərində müxtəlif istiqamətdə aparılan işlərə xidmət edir. Müəllim onların hər birini ayırmağı və onlara rəhbərlik etməyi bacarmalıdır.

Xəritəni başa düşmək – kartoqrafik biliklərə malik olmaq deməkdir. Bura – xəritə nədir, onun xüsusiyyətləri, tərkibi, məzmunu, şərti işarələr və xəritədə onların əhəmiyyətinin nədən ibarət olması – daxildir.

Xəritəni oxumaq – şərti işarələri oxumaqla hər hansı ərazinin coğrafi xüsusiyyətlərinə dair nəticə çıxarmaq, məhəlli necə varsa elə də “görmək”, cəmiyyətdə və təbiətdə baş verən proseslərin qarşılıqlı əlaqəsini xəritənin köməyi ilə öyrənmək bacarıqlarıdır. Xəritəni oxumaq onu başa düşməkdən daha yüksək bacarıqlar tələb edir. Xəritənin əlifbasını (şərti işarələr, miqyas və s.) bilmək hələ ki onu oxumağı bacarmaq deyil. Xəritənin oxunması üçün ilk növbədə kartoqrafik və xəritə biliklərinə malik olmaq və onun üzərində tapşırıqları həll etməyi bacarmaq üçün biliklər tapşırıqlar vasitəsilə bacarıqlara çevrilməlidir.

Xəritəni bilmək – coğrafi obyektlərin yerləşməsini, onların formasını təsəvvür etmək deməkdir. Şagirdlərin xəritədə nəyin təsvir edildiyini anlamaları üçün onu bilmələri kifayət deyil; məsələn, onlar hər hansı coğrafi obyekti xəritədə digər obyektlərə nəzərən əzbərdən göstərə bilirlər. Belə olan halda onlar xəritəni reallıqdan uzaq olan bir şəkil kimi təsəvvür edirlər.

VI sinifdə şagirdlər məhəldə günəşə görə cəhət təyininə aid ilkin bacarıqlar əldə edir, məhəllin planı ilə tanış olur, qlobus, dünya və yarımkürələr xəritəsində Azərbaycanın mövqeyinə dair ilkin kartoqrafik biliklər alır.

Şagirdlər planı öyrənməklə kağız üzərində üfünqün cəhətlərini çəkməyi, miqyasa görə məsafələri təyin etməyi və planın tərtib olunmasında iştirak etməyi öyrənirlər. Fəaliyyətin bu növü əsasən müəllimin rəhbərliyi altında praktik işlər kimi yerinə yetirilir. Aparılan işlər şagirdlərə xəritəni başa düşməyə imkan verir.

Hər hansı şərti işarəni düzgün anlamaq üçün şagirdlər onun real vəziyyətini təsəvvür etməyi bacarmalıdır. Belə təsəvvürlər ekskursiyalarda, şagirdlər üçün nümayiş etdirilən kinofilmlərdə, şəkillərdə, plastilindən hazırlanan yapmalarda formalaşır. Əşyaların kartoqrafik təsvirlərə uyğun olmasına diqqət yetirmək lazımdır.

VI sinif “Coğrafiya” kursunda kartoqrafik sual və tapşırıqlar önəmli yer tutur. Onlar kursun əvvəlində “Xəritə coğrafiyanın ikinci dilidir” və “Yer kürəsinin coğrafi təsviri” mövzularında və kursun sonunda tədris olunan “Yer səthinin təsviri” tədris

vahidində ifadə olunmuşdur. Müxtəlif mövzulardakı xəritə üzərində verilən tapşırıqları həll etmək üçün dərslikdəki “Dünyanın fiziki xəritəsi” (səh.74–75), “Dünyanın siyasi xəritəsi” (səh.28), “Azərbaycan Respublikasının fiziki xəritəsi” (səh.19) və “Azərbaycan Respublikasının inzibati xəritəsi”nə (səh.50) istinad edilə bilər.

Kontur xəritə üzərində işin 10 qaydası

1. Tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı atlas və dərslikdən istifadə etməli.
2. Xəritə üzərində həyata keçirilən praktik işlərin yerinə yetirilməsində sadə və qara karandaşlardan istifadə edilməlidir. Xəritə üzərində qələm və ya flomasterdən istifadə etmək olmaz.
3. Atlas və dərslikdə verilmiş xəritəni köçürmək deyil, yalnız oradan konkret tapşırıqları həll etmək lazımdır.
4. Tapşırıqları yerinə yetirmək üçün lazımi şərti işarələr müəyyən edilməlidir: legendada onların əhəmiyyəti göstərilməlidir (şərti işarələr xəritənin hər hansı küncündə xüsusi çərçivənin içərisində cədvəldə yazılmalıdır).
5. Yadda saxlamaq lazımdır ki, tapşırıqlar düzgün və səliqəli doldurulmalıdır.
6. Xəritə üzərində yazılan hərflər adi karandaşla və baş hərflərlə yazılmalıdır.
7. Sizin təsvir etdiyiniz hadisə və obyektlərin təsviri ilə atlas və dərslikdə olanları müqayisə edin.
8. Diqqət yetirin:
 - çayların adı onların axdığı istiqamətdə yazılmalıdır;
 - şəhər və ya yaşayış məntəqəsinin birinci və ya sonuncu hərfləri dairəyə yaxın yazılmalıdır;
 - ada və yarımadaların adı qısa şəkildə a və ya y-a yazılır;
 - ox işarələrinin istiqamətləri ciddi şəkildə başlanğıcdan sona doğru çəkilməlidir;
 - kontur xəritələr üzərində sərhədlər düz və ardıcıl xətt kimi deyil, qırıq-qırıq çəkilməlidir;
 - xəritə üzərində illər ərəb (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) əsrlər isə rum (I, V, X, L, C, M) rəqəmləri ilə yazılır.
9. Kontur xəritə üzərində coğrafi obyektləri qeyd edərkən dərəcə toru və su hövzələrinin sahillərinə əsaslanmaq lazımdır.
10. Əgər səndə rəngli karandaş yoxdursa, o zaman yalnız adi karandaşdan istifadə edə bilərsiniz. Bu zaman müxtəlif ştrixlərdən istifadə etmək məqsəda uyğundur: nöqtələr, qırıq xətlər, çarpaz xətlər, düz xətlər, əyri xətlər və s. Nəticədə çəkdiyiniz xəritə ağ-qara rəngdən ibarət qrafik xəritə olacaqdır.

Şagirdlərin kontur xəritə üzərində işləməsi üçün müəllim onlara metodik vəsaitə əlavə edilmiş kontur xəritə vərəqlərinin surətini (metodik vəsait, səhifə 159) verə və ya Bakı Kartoqrafiya Fabrikində nəşr olunan kontur xəritələr ilə təmin edə bilər.

Kontur xəritə üzərində işin yerinə yetirilməsi

Qeyd. “Kontur xəritə üzərində iş qaydaları”nın surəti çıxarılaraq şagirdlərə paylana, yaxud “Coğrafiya” kabinetinin divarından asıla bilər.

İNKLÜZİV TƏLİM PRİNSİPLƏRİ

Hər bir şagird fərdi keyfiyyətlərindən asılı olaraq tədris materiallarını müxtəlif səviyyədə qavrayır. Buna baxmayaraq təhsilin əsas məqsədi bütün təhsil alanların müəyyən ictimai status qazanması və öz sosial əhəmiyyətini təsdiq etməsidir. *İnklüziya* – sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarda özünə inam yaratmaqla yanaşı, onlara digər yaşlıları ilə eyni məktəbdə təhsil almaq şəraitinin yaradılmasıdır.

Xüsusi təlimə tələbatı olan bu cür uşaqların diqqət və yardıma böyük ehtiyacları var. Onların qabiliyyətlərinin və irəliləyişlərinin inkişaf etdirilməsi çox vacib amildir.

İnklüziya təkcə fərqli inkişaf xüsusiyyətləri olan uşaqlara deyil, həmçinin digər xüsusiyyətləri ilə yaşlılarından fərqlənən uşaqların da yuxarıda sadalanan məqsədlərə çatmalarına yardım edir. Onlar başqa dildə danışan, başqa mədəniyyətə malik, fərqli həyat tərzini sürən, təhsilə müxtəlif maraq və qavrama qabiliyyəti göstərən uşaqlar da ola bilər. Belə uşaqlarla işləyərkən müəllim informasiyanı onlara müxtəlif forma və variantlarda çatdırmağa çalışmalıdır.

Yeni təlim prinsipləri imkanları məhdud olan uşaqların ümumi təhsil mühitinə inteqrasiya etmələrini və ümumi proqram əsasında təhsil almalarını tələb edir.

İnklüziv təlimin əsasını hər bir şagirdə fərdi yanaşma ideyası təşkil edir. Belə ki, təlim hər bir uşağa məxsus tələbatların ödənilməsi zəminində təşkil olunmalıdır. Hər bir şagird təlimdə uğur qazanması üçün tələb olunan psixoloji yardım, diqqət və qayğı ilə əhatə olunmalıdır. İnklüzivliyin aşağıdakı vasitələrlə təmin olunması nəzərdə tutulur:

- bütün dərslərdə diskussiya, müsahibə, didaktik oyunlardan və fərdi, cütlərlə və qrup işi formalarından istifadə etməklə interaktiv təlim vasitəsilə şagirdlərin aktivliyi təmin edilir;

- müəllimin məqsədindən asılı olaraq (bəzi üsullar istisna olmaqla) şagirdləri cütlərə və qruplara “qabiliyyətlərinə” görə deyil, elə ayırmaq lazımdır ki, hər bir qrupda təlim nəticələri müxtəlif olan şagirdlər iştirak etsinlər;
- müəllim fərdi və cütlərlə aparılan tədqiqat işləri zamanı fərqli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik uşaqlara xüsusi yardım göstərir;
- müəllim qrup işlərində fərqli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik uşaqların ümumi diskussiya və müzakirələrə aktiv qoşulmalarını təmin edir;
- müəllim fərqli inkişafa malik uşaqlara tapşırıqlar verərkən diferensial yanaşma prinsipini gözləyir;
- özünüqiymətləndirmə və formativ qiymətləndirmə zamanı meyarlar elə müəyyən edilir ki, şagirdlərdə qiymətləndirmə ilə bağlı stresslərin əmələ gəlməsinin qarşısı alınsın. Fərqli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik uşaqların qiymətləndirilməsi prosesində müəllimin onlara xüsusi münasibətinin böyük əhəmiyyəti var.

COĞRAFIYA DƏRSLƏRİNDƏ YENİ TƏLİM TEKNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ

Coğrafiya fənninin təlimində 4 iş forması nəzərdə tutulmuşdur: kollektiv, qruplarla iş, cütlərlə iş və fərdi iş. Hər bir təlim forması dərslərin məqsədindən asılı olaraq seçilir və şagirdlərin fəaliyyətləri bu forma üzərində qurulur.

Kollektivdə işləmək, kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının bünövrəsi qoyulur, şagirdlərdə ünsiyyət yaratma bacarığının təşəkkülü və inkişafı təmin edilir.

Qruplarla iş. Şagirdlər müəyyən problemi həll etmək üçün qrupda birləşirlər. Bu prosesdə onların müzakirə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq, mühakimə yürütmək və birgə fəaliyyət bacarıqları inkişaf edir.

Cütlərlə iş. Şagirdlər təlim tapşırıqlarını birgə yerinə yetirirlər. Bu dərslər forması şagirdlərə daha yaxından əməkdaşlıq etməyə və ünsiyyət qurmağa, məsuliyyəti bölüşməyə optimal imkan yaradır.

Fərdi iş. Şagirdin fəaliyyətini izləmək, potensial imkanlarını müəyyənləşdirmək və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu təlim forması şagirdin sərbəst düşünməsi üçün real imkanlar yaradır.

Coğrafiya dərslərində fəal təlim üsulları

Fəal təlim üsullarını dərş prosesinə səmərəli tətbiq etmək üçün müəllimdən ilk növbədə üsulun dərşin məzmununa və mərhələsinə uyğunluğunu nəzərə almaq tələb olunur.

Müzakirələr (diskussiyalar). Müzakirələr və ya diskussiyalar şagirdlərin dərş prosesində: a) bir-biri və müəllim ilə qarşılıqlı ünsiyyətinə yardım göstərir; b) informasiyanın təhlili üçün açıq mühit yaradır; c) məsələnin öyrənilməsində alternativ fikirlər söyləməyə təkan verir; d) informasiyaların görünməyən tərəfləri barədə düşünməyə məcbur edir; e) şagirdlərin hüquq bərabərliyini təmin edərək demokratik mühit yaradır; f) şagirdləri passiv dinləyicilərdən aktiv iştirakçıya çevirir.

Müzakirənin təşkil edilməsində aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. Müzakirə (diskussiya) qaydaları tərtib edilməlidir. Bu qaydalar dərş ilinin əvvəlində sinif şagirdlərinin ümumi razılığı ilə qəbul olunmalıdır:

– eyni vaxtda yalnız bir nəfər danışmalıdır; – danışanı diqqətlə dinləmək, ona cavabı yalnız nitqi tamamladıqdan sonra vermək olar; – tənqid yalnız danışanın fikrinə yönəlməlidir; – vaxt nəzərə alınmalıdır; – söz üçün icazə istənilməlidir. Qaydalar iri vərəqdə yazılmalı və divarda görünən yerdə asılmalıdır.

2. Sinifdə şagirdlərin müzakirə üçün münasib formada oturmasına (dairəvi, yarım-dairəvi, üz-üzə və s.) nail olunmalıdır.

3. Müzakirə üçün mövzunun adı ilk baxışdan sadə, şagirdin başa düşəcəyi şəkildə təqdim edilməlidir.

4. Müzakirə “Nə baş verdi?”, “Nə üçün baş verdi?”, “Bu haqda siz nə düşünürsünüz?”, “Başqa cür ola bilərmi?” və bu kimi inkişafetdirici suallar verməklə başlayır. Məsələn:

Ənənəvi təlim	Fəal təlim
1. Çayın mənbəyi nə ola bilər?	1. Nə üçün okean və onun hissələri çaylara mənbə ola bilməz?
2. Çayların çirklənməsi hansı səbəblərlə əlaqədardır?	3. Yaşayış məntəqələrinin əksəriyyətinin çay kənarlarında salınmasının nəticəsi nə olur?

Diskussiyanın gedişinin düzgün qiymətləndirilməsi də onun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə təsir edən amillərdən biridir.

Müəllim:

– şagirdlərin düzgün, əsaslandırılmış fikirlərinə, sanballı dəlillərinə diqqət yetirməlidir;

– fikirləri ümumiləşdirərkən, yekun vurarkən müzakirələrdə iştirak edən şagirdlərin fikrindən nümunələr gətirməli, onlara qarşı diqqətli olmalıdır;

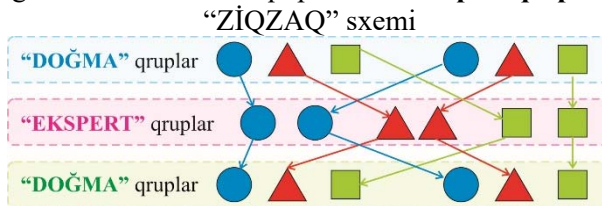
– söylənilən fikirlərə səbirlə qulaq asmalı, fikirlər səhv olduqda belə şagirdin sözünü kəsməməli, digər şagirdlərdən həmin fikrə qarşı hansı münasibətdə olduqlarını soruşmalı və sonda özünün düzgün mülahizələrini söyləməlidir.

Beyin həmləsi (Əqli hücum). Şagirdlərin hər hansı konkret problemin həlli və ya suala cavab tapmaq üçün yaradıcı təfəkkürünü üzə çıxarmağa təkan verir, onların müxtəlif vəziyyətlərdən çıxış yolu tapmaq, qərar qəbul etmək səviyyəsini və eləcə də fikirlərini konkret ifadələrlə söyləmək bacarığını üzə çıxarır.

Bu üsulun aşağı siniflərdə həyata keçirilməsi çox sadə ola bilər: müəllim sualı lövhədə yazır və sinif şagirdlərinə həmin sualın cavabına dair ideyalarını söyləməyi təklif edir. Şagirdlərin verdiyi (düşünülmüş, təsadüfi və s.) cavablar heç bir şərh verilmədən lövhəyə yazılır. Yalnız bundan sonra yazıya alınmış ideyalar təhlil edilir, qruplaşdırılır, mübahisə doğuran, yaxud orijinal fikirlər ayrılır və sualın cavabını əks etdirən ideyaların şərhə və müzakirəsinə aparılır.

ZİQZAQ üsulu qısa vaxt ərzində mövzunu əhatəli keçməyə imkan verir. Bu üsulu tətbiq etmək üçün şagirdlər “doğma” qruplara bölünür. Sonra qrupdakı hər bir şagirdə təklif olunur ki, hərəsi bir rəqəm söyləməklə saysınlar. Öyrəniləcək mətnin həcmindən asılı olaraq o, müəyyən hissələrə ayrılır (məsələn, 4 hissədirsə; 1-dən 4-ə kimi sayırlar). Beləliklə, hər bir şagirdin söylədiyi rəqəm onun nömrəsi olacaqdır. Sonra şagirdlərin diqqəti öyrəniləcək mətnə yönəldilir. Qısa şəkildə mövzunun adı və məzmunu müzakirə edilir. Müəllim izah edir ki, əsas vəzifə mətni araşdırmaq, məğzinə varmaqdır.

Məşğələnin sonunda hər bir qrup mətni tam başa düşməlidir. Şagirdlərin diqqətinə çatdırılır ki, mətn dörd hissəyə bölünmüşdür. Hər bir qrupdakı 1 nömrəli iştirakçı birinci hissə, 2 nömrəli iştirakçı ikinci hissə (3 və 4 nömrəli iştirakçılar da bu qayda ilə) üçün cavabdeh olacaqlar. Sonra eyni nömrəli oyunçular bir yerə toplaşirlər. İzah olunur ki, 1, 2, 3, 4 nömrəli şagirdlərdən ibarət olan qruplar indi **“Ekspert qruplar”** adlanır.

Onların vəzifəsi mətnin öhdəsinə düşən hissəsinin məzmununu diqqətlə öyrənməkdən ibarətdir. Onlar həmin hissəni oxumalı, tərəfdaşlar kimi onun məzmununu müzakirə etməli və materialı lazımınca qavradıqlarına əmin olmalıdırlar. Sonra onlar “doğma” qruplarına qayıdan zaman mətnin tədqiq etdikləri hissəsini həmin qrupun üzvlərinə hansı qaydada təqdim edəcəklərini qərarlaşdırmalıdırlar. Ekspert qrupların işi başa çatdıqdan sonra onlar öz “doğma” qruplarına qayıdaraq öyrəndiklərini, materialın məzmununu həmkarlarına izah edirlər. Nəticədə bütün qrup üzvləri mətnin məzmununu tam mənimsəməlidirlər.

Növbəli suallar üsulu şagirdlərin materialı diqqətlə oxuyub tərəf-müqabilləri ilə birlikdə çalışmasına kömək edir. Şagirdlər müəyyən edilmiş mətni hissələr şəklində növbə ilə oxuyur. Birinci şagird bir hissəni bir başlıqdan digərinə kimi yüksək səslə oxuyur. Digər tərəf-müqabili mətn haqqında suallar verir. Birinci şagirdin sualları cavablandırmasına çalışılır. Sonra rollar dəyişilir. Əvvəl sual vermiş olan tərəf-müqabili növbəti abzası oxuyur, digəri isə suallara cavab verir.

Oxu və sualvermə üsulu cütlüklər şəklində tətbiq edilən sual vermək üsuludur. Şagirdlər müəyyən edilmiş mətni hissələr şəklində növbə ilə oxuyur. Sonra bu hissənin kənarına yazılacaq açar sözləri – terminləri birlikdə təyin edirlər. Mətn bir də oxunur. Birinci şagird hissəni oxuyub qurtardığı zaman ikinci şagird səhifə kənarındakı sözlərdən – terminlərdən istifadə edərək suallar hazırlayır. Suallar şagirdlərin bu mətnlə bağlı test suallarına bənzəməlidirlər. Şagird sualları kiçik kağız parçalarına yazır. Birinci

şagird sualı yüksək səslə cavablandırır. İkinci şagird cavabı təsdiq edərsə, cavabı sual kartının arxasına yazırlar. Sonra rollar dəyişilir. Bu iş növbə ilə mətnin sonuna qədər davam edir. Dərstdən sonra da şagirdlər sual və cavabların olduğu kartlardan istifadə etməklə bir-birini bu mövzu ilə bağlı yoxlamaqda davam edə bilirlər.

Konseptual cədvəl üç və ya daha çox məsələ, yaxud cəhətin müqayisəsini nəzərdə tutur. Cədvəlin tərtibi: şaquli qrafada müqayisə ediləcək obyektlər, üfüqi qrafalarda isə onların müqayisə olunacaq xüsusiyyətləri və özəllikləri yerləşir.

Nümunə: 2 gölün müqayisəsi

Göl	Coğrafi mövqeyi	Mənşəyi	Duzluluğu
Baykal			
Xəzər			

BİBÖ (bilirəm, istəyirəm biləm, öyrəndim). BİBÖ metodu şagirdlərin dərs zamanı fəallığını təmin edir, birgə öyrənmənin yüksək mərhələsini yaradır. Metodun birinci “Bilirik” mərhələsində şagirdlərin dünyagörüşü, onların müstəqil öyrənmə qabiliyyəti, mövzuları əlaqələndirmə imkanları və hafizəsi təyin olunur. İkinci “İstəyirik bilək” mərhələsində isə artıq şagirdlərin təfəkkür tərz, onların coğrafi düşüncə səviyyəsi, elmi fantaziyaları, əqli qabiliyyəti, arzu və istəklərinin əhatə dairəsi üzə çıxır. Şagirdlərin öyrənmək istədikləri müəllim və şagirdlərin iştirakı ilə tədqiqat nəticəsində birgə öyrənilir. Sonuncu “Öyrəndik” mərhələsi biliklərin möhkəmləndirilməsi, qoyulmuş sualların cavablandırılması, yeni biliklərin üzə çıxarılması məqsədinə xidmət edir.

BİBÖ-nün tətbiq edilməsi aşağıdakı mərhələləri həyata keçirməyi tələb edir:

- şagirdlər fərdi, kiçik qruplar və ya cütlər formasında tədris olunan mövzuya dair bilikləri siyahılaşdırırlar;
- müəllim lövhədə və ya vatman kağızında üç sütundan ibarət cədvəl çəkir:

Bilirəm	İstəyirəm biləm	Öyrəndim

- şagirdlərin yazdığı məlumatlar sadalanır, müəllim onları cədvəlin sol qrafasında yazır (təkrar olanları çıxmaq şərti ilə);
- mövzuya dair nələri bilmək istədiklərini müzakirə edir və siyahılaşdırır, ikinci sütunda qeyd edir;
- mövzuya aid mətn (dərslikdə və ya əvvəlcədən hazırlanmış) hissə-hissə oxunur, birgə müzakirə edilir, qoyulmuş sualların cavablarına xüsusi diqqət yetirilir;
- şagirdlərin mövzu ilə bağlı suallara cavabları və eləcə də, digər yeni biliklər cədvəlin üçüncü qrafasında əvvəlki qayda ilə siyahılaşdırılır, müəllim tərəfindən lövhədə qeyd olunur;
- şagirdlər mövzuya dair əvvəlki bilikləri ilə yeni öyrəndiklərini müqayisə edir və ümumiləşdirirlər;
- şagirdlərin ikinci qrafada verdikləri sualların bəziləri cavabsız qala bilər, yəni onların cavabları mətnə olmaya bilər, bu, şagirdlərdə “hələ nələri öyrənmək lazımdır” sualını yaradır, onların şəxsi tədqiqat aparması üçün stimül verir.

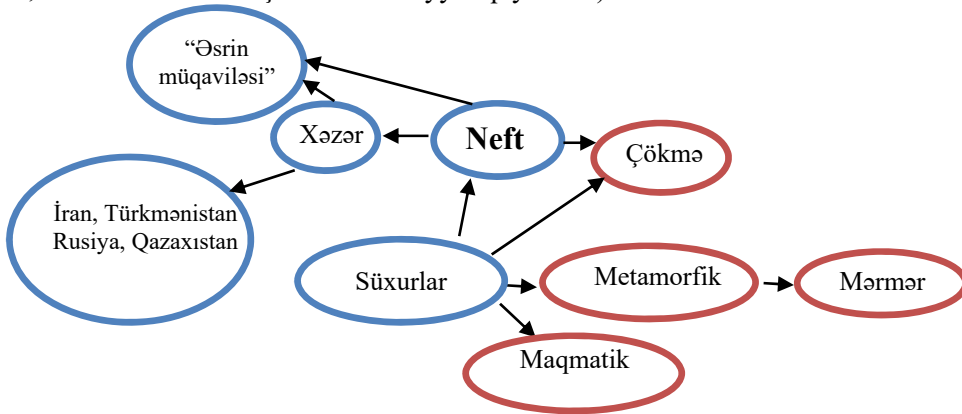
Şaxələndirmə (klaster). Bu üsul mövzunun öyrənilməsindən əvvəl şagird təfəkkürünə təkan vermək, onu düşünməyə cəlb etmək, onlarda mövzuya dair maraq yaratmaq və ya şagirdin dünyagörüşünün həddlərini üzə çıxarmaq, biliklər arasında

əlaqə yaratmaq və s. fəaliyyətlərə xidmət edir. Şaxələndirmə tətbiq etmək üçün aşağıdakılar tələb olunur:

- şaxələndirmə üçün uyğun gələn münasib mövzu seçilməlidir;
- şagirdlərə şaxələndirmə prosesi aydın şəkildə təsvir edilməlidir.

Şaxələndirmə prosesinin mərhələləri sadə və asan yadda qalır:

1. Mövzunun adı mərkəzdə (yazı taxtasının ortasında) yazılır.
2. Mövzu ilə əlaqəli bütün sözlər mərkəzdəki sözün ətrafında yazılır.
3. Bir-biri ilə əlaqəli olan fikirlər arasında xətt çəkilərək birləşdirilir.
4. Bütün fikirlərin yazıya köçürülməsi, ideyalar axını üçün vaxt qoyulur (5–10 dəq.).
5. Şagirdlər mümkün qədər daha çox fikir və əlaqəli ifadələr yazmağa həvəsləndirilir (bu onların dünyagörüşünü, mövzuya dair biliklərinin səviyyəsini göstərən meyardır). “Süxurlar” mövzusu nümunəsində şaxələndirmə aşağıdakı kimi ola bilər (nəzərə alın ki, söz və ifadələrə heç bir məhdudiyyət qoyulmur).

Şaxələndirməni fərdi, qrup şəklində, dərslərin bütün mərhələlərində tətbiq etmək olar.

INSERT (“Səmərəli müəllim və yazı üçün interaktiv qeydetmə sistemi”). Bu metod dərslərdəki mətnin aktiv fəaliyyətlə, yəni şagirdin münasibətini bildirərək oxunmasıdır. Şagird mövzudakı fikirlərə olan münasibətlərini qəbul olunmuş işarələrlə (“✓” – bu məlumat mənə tanış idi, “—” – bu informasiya mənim əvvəllər bildiyimi rədd edir, “+” – bu informasiya mənim üçün yenidir, “?” – bu məsələyə dair əlavə məlumat almaq istədim) bildirir. Dərslərdəki mətni oxunduqdan sonra ümumiləşmələr aparılır və cədvəldə qeyd olunur.

“✓”	“—”	“+”	“?”

İlk növbədə məlum biliklər təsdiq edilir, yeni bilik və informasiyaları öyrənmək üçün gələcək fəaliyyət planlaşdırılır.

Venn diaqramı. Hər hansı iki mövzunun (informasiyanın, coğrafi məlumatın, anlayışın, obyektin və s.) müqayisəli səciyyəsinə əks etdirir. İki mövzunun oxşar və fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılmasına həsr olunan bu metod şagirdləri alternativ düşüncəyə cəlb edir, qoyulmuş məsələnin daha çoxcəhətli müzakirəsini tələb edir.

Coğrafiya fənninin tədrisi üçün seçilmiş üsulların sayını artırmaq da olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, müəllimlər hər hansı fəal təlim üsulunu dərslərin prosesinə tətbiq

edərkən yaradıcı şəkildə onu zənginləşdirmək, sinfin səviyyəsindən asılı olaraq sadələşdirmək, eləcə də, mövzu seçimində tam sərbəst olmaq hüququna malikdirlər.

DEBAT DƏRSLƏRİ NECƏ TƏŞKİL ETMƏLİ

1. Debatın mövzusunu müəyyən edin. Mövzu elə seçilməlidir ki, o, şagirdlər üçün maraqlı və geniş müzakirə imkanları olsun.
2. Eyni sayda üzvləri olan təsdiq və inkar edən komandaları qruplaşdırın.
3. Püşk atmaqla hansı komandanın təsdiq edənlər, hansıların isə inkar edənlər olduğunu müəyyənləşdirin.
4. Şagirdlərə arqument və kontrarqumentlərlə kömək edin.
5. Debatın necə keçiriləcəyini, rəqlamenti və iştirakçıların rolunu şagirdlərlə razılaşdırın.
6. Hakimlərin kimlər olacağını müəyyən edin.
7. Debatı keçirərkən rəqlamentə ciddi riayət edin.

Çıxış edənlərin vəzifəsi onların hansı komandaya aid olmasından asılıdır.

Təsdiqedici komanda hakimləri öz mövqelərinin doğru olduğuna inandırmalıdır. Ona görə də ilk çıxış edən iştirakçılar hakimlərə özlərinin arqumentlər sistemini təklif etməlidirlər. Debat zamanı komanda üçün əsas məsələ onun bütün iştirakçılarının əsas arqumentləri aydın, səlis və inandırıcı şəkildə təqdim etməsidir. Nitqi kiçik hissələrə bölmək məqsədəuyğun deyil.

İnkaredici komandanın vəzifəsi isə opponentlərin arqumentlərini təzkib etməkdir. Onlar təkliflərlə “razı deyillər” və hakimlərin diqqətinə problemə yanaşmada əks mövqeyi təqdim edirlər. İlk çıxış edən təklif olunan baxışların müdafiəsi üçün öz arqumentlərini irəli sürür. Komandanın çıxış edən digər üzvləri isə onun baxışlarını təkidlə müdafiə edirlər. Bir daha qeyd olunmalıdır ki, tərəflər öz mövqelərinin düzgünlüyünə qarşı tərəfi deyil, hakimləri inandırmaya çalışmalıdırlar.

Hakimlər debatlar zamanı qarşı tərəfləri yalnız dinləyirlər. Onlar komanda üzvlərinin hansının daha inandırıcı çıxış etdiyini müəyyənləşdirirlər. Bu zaman hakimlər iştirakçıların arqumentlərinə, onların məntiqi izahına və öz mövqelərini nə dərəcədə inandırıcı müdafiə etdiklərini qiymətləndirməlidirlər.

Bu zaman hakimlər şagirdlərlə əvvəlcədən razılaşdırılmış meyarlar üzrə qiymətləndirmə aparırlar; məsələn, belə bir cədvəl təklif etmək olar:

Meyarlar	5 ballıq sistemlə qiyməti
Çıxış edən nə qədər inandırıcı danışır?	
Sübutlar ciddi arqumentlərə əsaslanırmı?	
Opponentin arqumentini təzkib edə bildimi?	
Çıxış emosional idimi?	
Ümumi bal	

Sonda bütün hakimlərin balları toplanaraq hər komanda üçün orta bal çıxarılır. Daha çox bal toplamış komanda qalib gəlir.

LAYİHƏLƏR ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ

Layihələr məktəblilərin müəyyən mövzu üzrə müstəqil tədqiqat aparmalarını nəzərdə tutur. Layihə üzərində işin vaxtı dəqiqləşdirilir, şagirdlərə tövsiyələr, məsləhətlər verilir. Problem konkret qoyulur. Müəllim və şagirdlər birlikdə layihə üzərində işin icra müddətini, istifadə olunacaq vasitələri (ədəbiyyat, mənbə, təsvir vasitələri və s.), bunları əldə etmək yollarını, iş formalarını müəyyən edirlər. İş prosesində müəllim şagirdlərə istiqamət verə bilər. İşin icrasına isə şagirdlər cavabdehdir. Tədqiqatın nəticəsi təqdimat, illüstrasiya, fotosəkillər, videomaterial, albom, toplus, səhnələşdirmə formasında ifadə oluna bilər.

Layihə şagirdlərin mövzunun, fəslin öyrənilməsinə yönəlmiş, müəllimin tövsiyəsi ilə hazırlanan və həyata keçirilən yaradıcı müstəqil işidir.

Layihə üzrə iş aşağıdakı mərhələlərdə həyata keçirilir:

1. Hazırlıq. 2. Planlaşdırma. 3. Fəaliyyət. 4. Təqdimat.

ŞAGİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏ PRİNSİPLƏRİ VƏ ÜSULLARI

Təlim prosesinin ən mühüm mərhələlərindən biri də qiymətləndirmədir. Qiymətləndirmə ilk növbədə şagirdə müsbət emosiyalar yaratmalıdır. Təlimdə müəllim ən çox şagirdin səhvlərini deyil, nailiyyətlərini vurğulamalı, cəzadan çox, dəstək verməyə arxalanmalıdır. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi davamlı, dinamik, şəffaf olmalıdır.

Fənn kurikulumlarına görə, qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir, onu idarə edən vacib amil kimi meydana çıxır. Məzmun standartlarının mənimsənilməsi səviyyəsini ölçmək üçün qiymətləndirmə standartları müəyyənləşdirilmişdir. Məktəbdaxili qiymətləndirmənin üç növü var: *diaqnostik, formativ və summativ*.

Diaqnostik qiymətləndirmə fənn üzrə təlimin hər hansı bir mərhələsində şagirdlərin ilkin bilik və bacarıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Diaqnostik qiymətləndirmə, adından da məlum olduğu kimi, şagirdə və ya bütöv sinfə qoyulan diaqnozdur. Şagirdlərin maraq dairəsi, dünyagörüşü, yaşadığı mühit haqqında məlumat almağa imkan verir. Bu qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, nəticələr barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimləri məlumatlandırılır.

DİAQNOSTİK QIYMƏTLƏNDİRMƏDƏ İSTİFADƏ OLUNAN METOD VƏ VASİTƏLƏR

Müsahibə; söhbət; müşahidə; tapşırıqlar; valideynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq.

Diaqnostik qiymətləndirmə həm də şəraitə görə təlim məqsədləri və üsullarda çevik dəyişikliklər aparılmasına imkan yaradır.

Söhbət	Azərbaycanın təbiəti necədir? Vətənimizdə hansı çaylar var?
Müşahidə	1. Tənəffüslərdə müşahidənin aparılması (təmkinlidir, şıltaqdır, nadincdir, ünsiyyətcildir və s.). 2. Dərs zamanı – hər hansı bir məsələ barədə öz şəxsi fikrini, təsəvvürlərini, fərziyyələrini, proqnozlarını və s. bildirir).
Müsahibə	Sözü anlamaq və ifadə etmək bacarığının yoxlanılması (ekoloji mədəniyyət, tolerantlıq, kolleksiya, torpaq tipləri və s.).
Tapşırıqlar	Şagirdlərə verilmiş hər hansı bir sualın yazılı cavabının tələb olunması; kontur xəritədə işləmə; ekskursiyalarda kolleksiyaların toplanması; təqdimatların hazırlanması və s.

Formativ qiymətləndirmə təlim prosesinin hər hansı bir mərhələsi üçün müəyyən olunmuş nəticələr əsasında şagirdlərin bilik və bacarıqlarının formalaşma səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Formativ qiymətləndirmə vasitəsilə müəllim tədris prosesini tənzimləyir, şagirdlərin ehtiyaclarını öyrənir və onlara lazımi kömək göstərir. Formativ qiymətləndirmənin nəticələri sinif jurnalında qeyd olunmur. Bu nəticələr şagirdin məktəbli kitabçasında (meyarlar şəklində), müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır. Şagird qovluğunda (portfolio) toplanır. Portfolio dərs ili ərzində məktəbdə saxlanılır və ilin sonunda şagirdə təhvil verilir.

Formativ qiymətləndirmədə istifadə olunan metod və vasitələr:

Üsullar	Vasitələr
Müşahidə	Müşahidə vərəqləri
Şifahi sual-cavab	Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi, söhbət
Tapşırıqvermə	Çalışmalar
Validəynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq	Sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq)
Oxu	Dinləmə üzrə qeydiyyat vərəqi
	Oxu üzrə qeydiyyat vərəqi
Yazı	Yazı bacarıqlarının inkişafı üzrə qeydiyyat vərəqi
Layihə	Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyar cədvəli
Rubrik	Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası
Şifahi və yazılı təqdimat	Meyar cədvəli
Test	Test tapşırıqları
Özünüqiymətləndirmə	Özünüqiymətləndirmə vərəqləri

Formativ qiymətləndirmə aparmaq üçün rubriklərdən istifadə olunur. Rubrik – xüsusi növ qiymətləndirmə şkalasıdır. O, iki əsas suala cavab verir:

- mən nəyi qiymətləndirməliyəm (obyekt, məzmun, aspektlər, tərəflər, xüsusiyyətlər);
- aşağı, orta, yuxarı nailiyyət səviyyələrinin xüsusiyyətlərini necə bilmək olar?

Qiymətləndirmə şkalası nailiyyət səviyyələrinə qiymət (bal) verilməsi üçün mexanizmdir. Rubriklərin hazırlanması üçün əvvəlcə dərsin məqsədləri müəyyən olunmalıdır. Qiymətləndirmənin formalarından biri seçilməlidir (diaqnostik, formativ və ya summativ).

Müəllimlər üçün rubriklərin üstün cəhətləri.

- Rubriklər qiymətləndirmənin daha ədalətli, obyektiv, etibarlı və ardıcıl olmasına imkan verir.
- Rubriklər tələb edir ki, müəllimlər müvafiq şərtlər üzrə öz meyarlarını müəyyənləşdirdirsinlər.
- Rubriklər tədrisin səmərəliliyi ilə bağlı müəllimləri faydalı məlumatlarla təmin edir.
- Rubriklər keyfiyyət səviyyələrinin intervalı vasitəsilə müxtəlif qabiliyyətli şagirdlərin olduğunu nəzərə alır.

Səviyyələr üzrə təsvirlərin hazırlanması üçün təlimat:

1. Qısa və sadə tərzdə, şagirdin anlayacağı sadə dildən istifadə edilməlidir.
2. Müqayisəli və ya normativ dildən fərqli olaraq deskriptiv dildən istifadə edin. Pis, orta, kafi, yaxşı, əla kimi qeyri-müəyyən deskriptorlardan uzaq durulmalıdır.
3. Səviyyə deskriptorları müşahidə oluna bilən davranışlar və ya nəticənin xüsusiyyətləri baxımından mümkün dərəcədə ifadə edilməlidir.
4. Qiymətləndirmə səviyyələri arasında sərhəd aydın olmalıdır, üst-üstə düşməməlidir.
5. Şkala şagird nailiyyətləri intervalını tam əhatə etməlidir.
6. Təsvirlərin məzmunu nailiyyət səviyyələri üzrə eyni formalı tərtib edilməlidir.
7. Fəaliyyət səviyyələri bütün aspektlər üzrə uyğun olmalıdır (məs.: bir aspekt üzrə “4” qiyməti digər aspekt üzrə “4” qiyməti ilə müqayisə oluna bilməlidir).
8. Əvvəlcə “ən yüksək”, sonra isə “ən aşağı” səviyyələr, sonra “aralıq” səviyyələri təsvir edilməlidir.
9. Ən yüksək səviyyə: yüksək tələbkarlığa malik, bununla yanaşı, real olmalıdır.
10. Ən aşağı səviyyə: yalnız çatışmazlıqları deyil, həmçinin minimal nailiyyətin xüsusiyyətlərini əks etdirməlidir.

Summativ qiymətləndirmə təhsilin hər hansı mərhələsində (tədris vahidinin, yarımilin və ilin sonunda) şagirdlərin əldə etdikləri nailiyyətlərin qiymətləndirilməsidir. Summativ qiymətləndirmə məzmun standartlarının mənimsəmə səviyyəsinin etibarlı göstəricisidir.

Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan metod və vasitələr:

- şifahi təqdimat
- testlər
- nailiyyətlərin nümayişi

Summativ qiymətləndirmə kiçik summativ, böyük summativ və yekun qiymətləndirmədən ibarətdir.

Kiçik summativ qiymətləndirmə (KSQ) bəhs və ya bölmələrin sonunda müəllim tərəfindən, böyük summativ qiymətləndirmə (BSQ) isə yarımillərin sonunda məktəb

rəhbərliyinin və ya məktəbdə yaradılan müvafiq komissiyanın nəzarəti ilə fənni tədris edən müəllim tərəfindən aparılır. Summativ qiymətləndirmənin nəticələri rəsmidir və keçirildiyi tarixdə sinif jurnalında qeyd olunur.

Kiçik summativ qiymətləndirmə fənn kurikulumları tətbiq olunan siniflərdə bəhs və ya bölmələrin sonunda altı həftədən gec olmayaraq müəllim tərəfindən keçirilir. Onun nəticələri yarımillik qiymətlərin hesablanmasında nəzərə alınır.

Kiçik summativ qiymətləndirmə vasitələri (test, tapşırıq, yazı işləri və s.) fənni tədris edən müəllim tərəfindən hazırlanır.

Summativ qiymətləndirmə vasitələri səviyyələr üzrə qiymətləndirmə standartlarına görə hazırlanır. Qiymətləndirmə standartları 4 səviyyədə müəyyən olunur:

1 – aşağı; 2 – orta; 3 – yüksək; 4 – ən yüksək.

Qiymətləndirmə vasitələri hazırlanarkən aşağıdakılar nəzərə alınır və suallar çətinlik səviyyəsinə görə aşağıdakı kimi hazırlanır:

4-cü səviyyə üzrə suallar – 20%; 3-cü səviyyə üzrə suallar – 30%;

2-cü səviyyə üzrə suallar – 30%; 1-cü səviyyə üzrə suallar – 20%.

Xəritə üzərində işlərin qiymətləndirilməsi

Meyarlar	Yaxşı	Orta	Zəif
Qeyd olunmuş obyektlərin miqdarı	Bütün coğrafi obyektlər qeyd olunub	Obyektlərin 50%-i qeyd olunub	Obyektlərin 50% -dən azı qeyd olunub
Praktik işlərin yerinə yetirilməsində səliqəlilik	Qeydlər səhvsiz və düzəlişsizdir	Qeydlərdə cüzi səhvlər vardır	Qeydlər səhv və səliqəsizdir
Praktik işin yerinə yetirilməsində dəqiqlik	Qeyd olunan obyektlərin kontur xəritədəki mövqeyi xəritə üzərində mövqeyinə uyğundur	Qeyd olunan obyektlərin bəzilərinin kontur xəritədəki mövqeyi ilə xəritə üzərindəki mövqeyi uyğundur	Qeyd olunan obyektlərin kontur xəritədə mövqeyi xəritə üzərində mövqeyinə uyğun deyil

**MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERIALLARI İLƏ İŞ
TEKNOLOGİYASININ ŞƏRHİ**

TƏDRİS VAHİDİ – 1

COĞRAFIYA: DÜNƏN VƏ BU GÜN

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

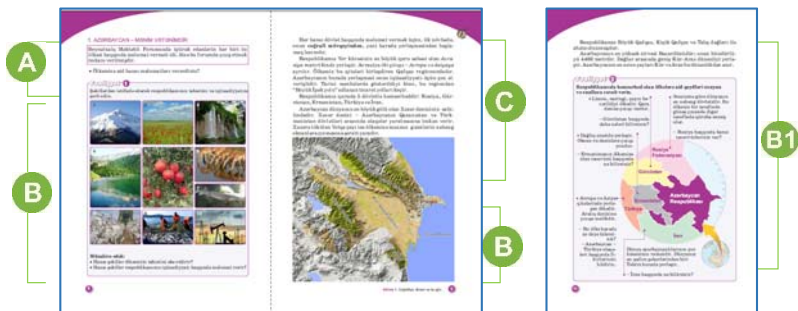
- 1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.
- 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
- 2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir.
- 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.
- 3.2.2. Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri kontur xəritədə qeyd edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **7 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 1 / Mövzu: AZƏRBAYCAN — MƏNİM VƏTƏNİMDİR

Alt STANDARTLAR	3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir. 3.2.2. Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri kontur xəritədə qeyd edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri və onların müxtəlif əlamətlərini şərh edir; • Azərbaycanın qonşu dövlətlərə nəzərən mövqeyini xəritədə müəyyən edir; • Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri kontur xəritədə qeyd edir.

A Dərsdə motivasiya yaratmaq üçün müəllim “Mikrofon” üsulundan istifadə edə bilər. Müraciət olunan şagird “mikrofon” qarşısında öz ölkəsini təqdim edərkən fikirlərin təkrarlanmaması şərti ilə ölkənin coğrafi mövqeyini şərh edir.

B Bu tapşırıqda əsas məqsəd şagirdlərin respublikamız barədə biliklərini aşkara çıxarmaq və ümumiləşdirməkdir. Müəllim şagirdlərə şəkillərlə bağlı fərdi və ya cüt-lüklərdə 4–5 dəqiqə ərzində esse yazmağı tapşırı bilər. İşin nəticəsini bir neçə esseni dinləməklə müzakirə etmək olar. Şagirdlərdən ölkəmiz haqqında daha geniş təsəvvür yaratmaq üçün hansı şəkillərin əlavə edilməsinin məqsədəuyğun olması soruşula bilər.

C Şagirdlərə aşağı sinif “Həyat bilgisi” fənnindən relyefin rənglərin köməyi ilə necə təsvir olunması və Azərbaycanın həmsərhəd ölkələri barədə məlumatların xatırladılması faydalı olardı. Yeni məlumatın izahına sual-cavabla başlamaq məqsədəuyğundur. Şifahi sorğu müəllimə şagirdlərin rənglərə görə relyefi nə dərəcədə fərqləndiyini və Azərbaycanın həmsərhəd ölkələrini hansı səviyyədə tanıdıqlarını müəyyənləşdirməyə kömək edəcəkdir.

Fiziki və siyasi xəritələrdə respublikanın mövqeyinin təyin edilməsini asanlaşdırmaq üçün üfünün cəhətlərinin xatırlanması faydalı olardı. Müəllim əsas coğrafi obyektlər (Böyük və Kiçik Qafqaz, Talış dağları, Araz, Samur, Astara çayları) və divar xəritəsində Azərbaycanın həmsərhəd ölkələrinə dair izah verdikcə şagirdlərin də həmin coğrafi obyektləri ardıcıl olaraq dərslikdə verilmiş xəritələrdə tapması və eyni zamanda kontur xəritədə işarə etməsi məqsədəuyğundur. Bunun üçün müəllim 21-22 və 32-ci səhifələrdəki tövsiyələr əsasında kontur xəritə üzərində işlərin necə aparılmasını və işlərin qiymətləndirilməsi meyarlarını izah edir. Kontur xəritə üzərində işin düzgün yerinə yetirildiyinə nəzarət etmək və müvafiq məsləhətlərin verilməsi tövsiyə olunur.

Dünyanın siyasi xəritəsində respublikamızın coğrafi mövqeyini şərh edərkən şagirdlərin diqqətini ölkənin Avropa və Asiya arasında, “Böyük İpək yolu” üzərində

yerləşməsinə yönəltmək lazımdır. Həmçinin Dünya okeanına çıxışa malik olmasının respublika iqtisadiyyatına və mədəniyyətinə təsiri barədə məlumat vermək məqsəduyğundur.

B1 Sərhədyanı ölkələr haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq üçün klaster (şəxətləndirmə) üsulundan istifadə etmək olar. Bu tapşırıq *fərdi* aparılır və sonda müəllimin lövhədə çəkdiyi klasterdə ümumiləşdirilir.

Fəaliyyəti *kiçik qruplarda* təşkil etmək üçün hər qrupa bir dövlətin klasterini çəkmək tapşırılı bilər.

Tapşırığı *bütün siniflə* yerinə yetirmək üçün ölkələrə aid dərslikdə verilmiş suallar ətrafında müzakirələr aparıla bilər. Müzakirə zamanı şagirdlərə ölkələrin paytaxtları, coğrafi mövqeyinin özünəməxsusluğu, quru və su sərhədlərinin mövcudluğu, onların sahələrinin müqayisəsinə dair istiqamətləndirici suallar verilməsi tövsiyə olunur.

İKT təchizatı olan siniflərdə Google Earth proqramının köməyi ilə Azərbaycanın coğrafi mövqeyini izləmək şagirdlərdə daha dolğun təsəvvürlərin yaranmasına imkan verə bilər.

Öyrəndiklərinizi təbiiq edin

Ölkə	Rusiya	Gürcüstan	Ermənistan	Türkiyə	İran
Coğrafi obyekt	Samur çayı Böyük Qafqaz	Qanix çayı Qabırçı çayı Candar gölü	Kiçik Qafqaz dağları	Araz çayı	Araz çayı Talış dağları Astara çayı

Nə öyrəndiniz

Azərbaycan quruda 5 dövlətlə həmsərhəddir. Respublikamız dünyanın ən böyük gölü olan **Xəzər** dənizinin sahilindədir. Azərbaycan **Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz** və **Talış dağları** ilə əhatə olunmuşdur. Dağlar arasında geniş **Kür-Araz** düzənliyi yerləşir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər əvvəlcə hansı fikirlərin səhv və ya düzgün olduğunu müəyyən etməlidirlər. Sonra səhv fikirlərdəki səhvləri aşkar edib onların düzgün variantlarını yazmalıdırlar.

Nümunə: Azərbaycan Qara dəniz suları ilə əhatələnir.

Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirərkən səhv fikirlərin sadəcə inkar edilməsi düzgün deyil; məsələn, “*Azərbaycan Qara dəniz suları ilə əhatələnir*” fikri tapşırığın düzgün həlli deyil. Düzgün həlli: “*Azərbaycan Xəzər dənizinin sahilində yerləşir*”.

1. Azərbaycan Avrasiya materikində yerləşir.
 2. Avrasiya dünyanın ən **böyük** materikidir.
 3. Azərbaycan **Xəzər** dənizinin sahilindədir.
 4. Respublikamız **üç tərəfdən** dağlarla əhatə olunub.
 5. **Samur** çayı Azərbaycan və Rusiya Federasiyası sərhədi ilə axır.
 6. Azərbaycanın ən yüksək zirvəsi Bazardüzüdür.
2. İran–Araz çayı, Rusiya–Samur çayı, Türkiyə–Araz, Gürcüstan–Qabırçı, Qanix.

Dərstdən sonra

Tapşırığı yerinə yetirməkdə məqsəd şagirdlərin müstəqil fəaliyyətini təşkil etməkdir. Onların arzularına uyğun bölmələri paylaşmaqla şagirdlər müxtəlif mənbələrdən sərbəst şəkildə material toplayıb, onları ümumiləşdirir.

Tapşırığı yerinə yetirməzdən öncə şagirdlərə kitabın necə tərtib edilməsi barədə tövsiyə verilməsi faydalı olardı. Səhifələrdə materialların yerləşdirilməsi ardıcılığının şagirdlərlə müzakirədən sonra qəbul olması məqsəduyğundur; məsələn: 1. Mövzunun adı; 2. Qısa məlumat; 3. Şəkil (sxem); 4. Məlumat mənbəyi.

Tapşırığı uzunmüddətli layihə kimi də həyata keçirmək olar. Şagirdləri həvəsləndirmək üçün onların tərtib etdikləri kitabın sonradan müsabiqəyə təqdim olunacağını, qocalar evinə hədiyyə ediləcəyini və məktəbin imkanlarından asılı olaraq digər tədbirlərdə nümayiş etdiriləcəyini elan etmək olar.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Şərhetmə • Xəritədə mövqeyi müəyyən etmə • Dövlətləri kontur xəritədə qeyd etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri və onların müxtəlif əlamətlərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri tanıyır, onların əlamətlərini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri tanıyır, onların əlamətlərini tam şərh edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri və onların müxtəlif əlamətlərini ətraflı şərh edir.
Azərbaycanın qonşu dövlətlərə nəzərən mövqeyini xəritədə müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın qonşu dövlətlərə nəzərən mövqeyini xəritədə müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Azərbaycanın qonşu dövlətlərə nəzərən mövqeyini xəritədə müəyyən edərkən kiçik qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Azərbaycanın qonşu dövlətlərə nəzərən mövqeyini xəritədə dəqiq müəyyən edir.
Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri kontur xəritədə müəllimin köməyi ilə qeyd edir.	Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri kontur xəritədə əsasən qeyd edir.	Azərbaycanla həmsərhəd dövlətləri kontur xəritədə düzgün qeyd edir.

İnternet resurslar: www.kayzen.az/blog/coğrafiya-tarixi/19/böyük-ipək-yolu.html

Dərs 2 / Mövzu: QARABAĞ – AZƏRBAYCANDIR

Alt STANDARTLAR	1.3.1. Kartoqrafiyada istifadə olunan elementləri təsvir edir. 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini izah edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• Dərslikdəki mətn və xəritədən istifadə edərək Qarabağın təbii obyektlərin (dağlar, düzənliklər, çaylar, mineral bulaqlar) sadə şəkildə təsvir edir.

A Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə dərslikdə iki xəritə üzərində təklif olunan tapşırığı apara bilər və ya II Qarabağ müharibəsi ilə əlaqəli videoçarx nümayiş etdirə bilər. <https://www.youtube.com/watch?v=TWdiVSEVJkg> (Ağdamın erməni işğalından azad edilməsi)

B şagirdlərin «fəaliyyət»ini cüt və ya qrup şəklində təşkil edilə bilər.

Azad edilmiş İnzibati rayonlar	Cəbrayıl, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan
Azad edilmiş ərazilərdəki təbii obyektlər	Murovdağ silsiləsi, Qarabağ silsiləsi, Gəmiş dağı, Böyük Kirs, Dəlidağ, Hinaldağ; Həkəri, Tərtər çayları; göllər - Böyük Alagöl, Qaragöl; bulaqlar - İstisu, Turşsu

C Dərslərdəki mətnlə işləyərkən izahlı oxu metodundan istifadə etmək olar. Mətn üzərində işləyərkən şagirdlər dərslərin əvvəlki mərhələsində doldurulmuş cədvələ təbii obyektlərin adlarını əlavə edə bilərlər.

Bu dərslərdə şagirdlərdə vətənpərvərlik və Vətənə məhəbbət hissinin formalaşması üçün böyük imkanlar vardır.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Mətnlərdəki məlumatlardan istifadə edərək şəkilləri nəzərdən keçirin və suallara cavab verin

1. Şuşanı strateji nöqtə adlandırmaq olar? Niyə? (Bilirsiniz. Şagirdlər mətnə “hərbi əməliyyatların aparılmasında üstünlük verən strateji nöqtə adlanır” tərifini tapacaqlar. Ümumiyyətlə bunlar ərazidə üstünlük təşkil edən yüksəkliklərdir. Şəkildən şagirdlər Şuşanın dik yamaclarla əhatə olunduğunu görürlər. (təxminən 1300 m yüksəklikdə yerləşir). Bu mövqeyin əldə edilməsi ilə ərazilərə nəzarət etmək mümkündür.)

2. Şuşanın “alınmaz qala” adlandırılmasında təbii şərait necə təsir göstərir? (Şuşanı əlçatmaz edən əsas təbii amil relyefdir. Yüksək hündürlük və sıldırım yamaclar şəhərə daxil olmağı çətinləşdirir.

3. Prezident İ.Əliyevin fərmanı ilə niyə Şuşa Azərbaycanın mədəni paytaxtı oldu? (Şuşa məşhur mədəniyyət xadimləri o cümlədən şairləri, musiqiçiləri ilə tanınır. Qısa müddət ərzində şəhərdə Nəvəis, Üzeyir Hacıbəyov, Bül-Bülün abidələri bərpa edildi.

4. "Şuşa" adının mənası hansı təbii amili ifadə edir? (Şəhərin adı Kiçik Qafqazın iqlimi və havasının xüsusiyyətini əks etdirir. Hava "şüşə" kimi təmiz və şəffafdır).

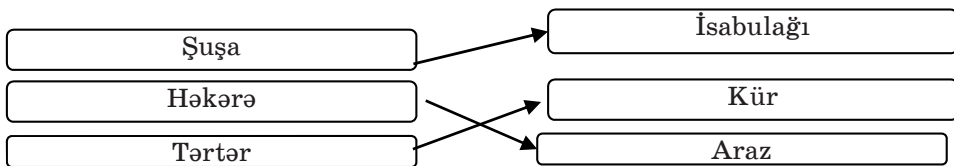
5. Erməni işğalı zamanı məhv edilmiş Şuşanın bərpasını çətinləşdirən nədir? (Dağlıq ərazi. Dərslərdə Laçın-Şuşa serpantin (ilan) yolunun fotosəkili verilmişdir. Dağıdılmış şəhəri bərpa etmək üçün xeyli sayda tikinti materialları və avadanlıq gətirmək lazımdır).

E Nə öyrəndiniz

II Qarabağ müharibəsində Azərbaycan ordusu ilk növbədə **Strateji məntəqə** ələ keçirdi. Qarabağın zəngin təbii ehtiyatları **Sənaye** __ və **Kənd təsərrüfatı** __ inkişafına böyük imkanlar vardır. Qarabağdan keçən yollar **Naxçıvan** __ və **Türkiyə** __ ilə nəqliyyat əlaqəsini asanlaşdıracaqdır. Qarabağın azadlığı uğrunda şəhid olanların xatirəsini əbədləşdirən simvol kimi **Xarıbülbül** __ qəbul edilmişdir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Uyğunluğu müəyyən edin və xətlə birləşdirin.

Qiymətləndirmə meyarları:

Müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək informasiyanı sadə şəkildə təsvir edir

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dərslik mətnindən və xəritələrdən istifadə edərək Qarabağdakı təbii obyektləri (dağlar, düzənliklər, çaylar, mineral mənbələr) təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Dərslik mətnindən və xəritələrdən istifadə edərək Qarabağdakı təbii obyektləri (dağlar, düzənliklər, çaylar, mineral mənbələr) müəllimin köməklili ilə təsvir edir.	Dərslik mətnindən və xəritələrdən istifadə edərək Qarabağdakı təbii obyektləri (dağlar, düzənliklər, çaylar, mineral mənbələr) səhvlər etməklə təsvir edir.	Dərslik mətnindən və xəritələrdən istifadə edərək Qarabağdakı təbii obyektləri (dağlar, düzənliklər, çaylar, mineral mənbələr) sərbəst və səhvlər etmədən təsvir edir.

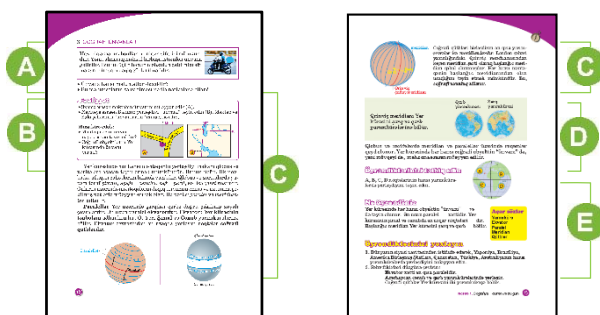
Dərs3 / Mövzu: COĞRAFI ÜNVANLAR

Alt STANDARTLAR

1.3.1 Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
3.2.1 Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını izah edir;
- xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarımkürələri müəyyən edir.

A Motivasiyada “Hansı ünvanları bilirsiniz, ünvan nə üçün lazımdır” tipli suallarla şagirdlərdən ünvan haqqında məlumatları soruşmaq olar. Müəllimin şagirdlərin yaşadıkları evin ünvanını bildiyinə əmin olması üçün onlara suallarla müraciət etməsi məqsəduyğundur.

B Tapşırığın müzakirəsi dərslikdə verilmiş sual əsasında qurula bilər. Şagirdlər məktəbin yerləşdiyi İstiqlaliyyət və B.Sərdarov küçələrinin kəsişməsini təsvir edən sxemlə Bakının Yer kürəsində mövqeyini əks etdirən sxemi müqayisə etməlidirlər. Onlar Bakının 40 və 50-ci xətlərin kəsişməsində yerləşməsinə dair öz fərziyyələrini irəli sürürlər. Coğrafi ünvan ilə hər hansı tikilinin ünvanı arasında oxşar və fərqli cəhəti üzə çıxarmalıdırlar.

C “Paralel”, “meridian”, “ekvator”, “qütb”, “yarımkürə” anlayışların dərslikdə verilmiş mətn üzrə araşdırılması cütlərlə iş formasında təşkil oluna bilər. İş prosesi hazır kontur xəritə vərəqləri və ya coğrafiya dəftərlərində yerinə yetirilə bilər. Müəllim şagirdləri işin yerinə yetirilməsi qaydası ilə tanış etməlidir:

- dərslikdəki şəkildə olan elementi nəzərdən keçirin;
- yeni anlayışa aid məlumatı oxuyun;
- anlayışı necə başa düşdüyünüzə dair yoldaşınızla müzakirə aparın;
- fikirlərinizin uyğun olub-olmadığını müəyyən edin;

- yaranan sualları araşdırın;
- elementi dərslikdə verilmiş dünya xəritəsində təyin edin;
- elementi kontur xəritədə, yaxud dəftərdə qeyd edin.

Nəticələrin ümumi müzakirəsi zamanı həmin elementlərin lövhədə asılmış dünya xəritəsində və qlobusda müəllim tərəfindən nümayiş etdirilməsi tövsiyə olunur.

Şagirdlərin diqqətini hər paralel və meridianın rəqəmlə ifadə olunmasına yönəltmək lazımdır. Nəzərə çatdırılmalıdır ki, bu rəqəmlər məntəqənin Yer kürəsində harada yerləşdiyini müəyyən etməyə imkan verir. Sonda dərslikdə, mətnin əvvəlində verilmiş şəkli nəzərdən keçirmək və Bakının hansı paralel və meridianın kəsişməsində yerləşdiyini müəyyən etmək arzuolunandır.

Hər hansı bir ərazinin coğrafi mövqeyinin müəyyən edilməsi bacarığını formalaşdırmaq üçün müəllim şagirdlərə əlavə tapşırıq verə bilər: cütlükdə şagirdin biri dünya xəritəsində hər hansı bir dövləti tapıb onu adlandırır, ikinci şagird həmin dövlətin yerləşdiyi yarımkürəni müəyyən edir. Tapşırıq bir necə dəfə yerinə yetirildikdən sonra şagirdlər rollarını dəyişir. Bu tapşırığın icrasını sinfi komandalara bölməklə oyun kimi də təşkil etmək olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Tapşırıqları dəftərdə cədvəl formasında yerinə yetirmək olar.

Məntəqə	Şimal	Cənub	Qərb	Şərq
A	+		+	
B	+			+
C		+	+	
D		+		+

E Nə öyrəndiniz

Yer kürəsində hər hansı obyektin “ünvanı” **meridian** və **paralel** ilə təyin olunur. Yer kürəsinin tən bölməni **ekvator** xəttidir. Yer kürəsinin şimal və cənubda ən ucqar nöqtələri coğrafi **qütblər**dir. Yer kürəsi Şimal, Cənub, Şərq və Qərb **yarımkürələrinə** bölünür.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Ölkələr	Yarımkürə			
	Şimal	Cənub	Şərq	Qərb
Braziliya		+		+
Amerika Birləşmiş Ştatları	+			+
Türkiyə	+		+	
Avstraliya		+	+	

2. Səhv fikirləri doğru olanlarla əvəz edin:

1. Ekvator xətti ən **uzun** paraleldir.
2. Azərbaycan **Şimal** və **Şərq** yarımkürələrində yerləşir.
3. **Ekvator** (və **Qrinviç meridianı**) Yer kürəsini iki yarımkürələrə bölür.

Qiymətləndirmə meyarları:

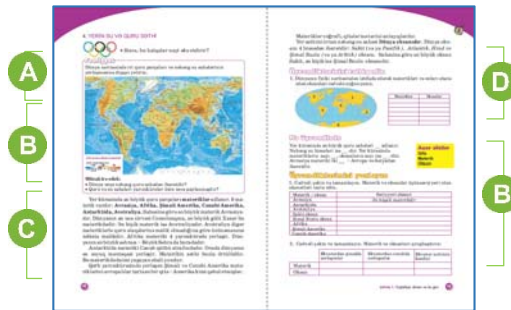
- İzahetmə • Xəritədə yarımkürələri müəyyən etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını kiçik səhvlərlə izah edir.	Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını ətraflı izah edir.

Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarım kürələri müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarım kürələri müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarım kürələri əsasən müəyyən edir.	Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarım kürələri dəqiq müəyyən edir.
--	---	---	--

Dərs 4 / Mövzu: YERİN SU VƏ QURU SƏTHİ

Alt STANDARTLAR	2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- materik və okeanları fərqləndirir; - materik və okeanları xəritədə göstərir; - materiklərin və okeanların xəritədə coğrafi mövqeyini şərh edir.

A Dərsin motivasiyasını dərslikdə verilmiş mətn və uyğun sual ətrafında qurmaq olar. Şagirdlərin tənqidi təfəkkürünü və əsaslandırılmış cavab vermək bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün müəllim hər irəli sürülən fərziyyədən sonra “Niyə belə fərz edirsiniz?” sualı ilə müraciət edə bilər. Şagirdlər sualı cavablandırmaqda çətinlik çəkərlərsə, müəllim “*Olimpiadanın bayrağında təsvir edilmiş müxtəlifrəngli 5 halqa 5 qitəni (Avropa, Asiya, Amerika, Afrika, Avstraliya) əks etdirir*” cavabını almaq üçün istiqamətverici suallardan istifadə edə bilər. Motivasiya mərhələsində (https://www.youtube.com/watch?v=daIn5Fh_Mi8) linkdən istifadə etmək olar.

B Müəllim dərslikdəki xəritəyə əsasən materik və okeanların adlarını sadalayır. Okeanların sayının 4 olduğunu göstərir. Lakin materiklərin ucqar nöqtələrindən keçən paralellərdən hesab etsək, okeanların sayı 5 olur. Bu zaman Cənub okeanının mövcudluğunu göstərmək olar.

C Yeni dərsin mənimsədilməsi cütlüklərdə “Növbəli suallar” üsulu ilə aparıla bilər. Şagirdlər üçün bu üsul yeni olduğu üçün müəllimin həmin üsulu nümayiş etdirməsi faydalı olardı. Müəllim özü 1-ci abzası oxuyur, mətnə dair sual verir; məs.:

– Materik nədir?

– Yer səthində hansı materiklər var?

Sualların sayını şagirdlər özləri müəyyən edirlər. Müəllim tərəfindən sualların quruluşu barədə tövsiyələrin verilməsi əhəmiyyətli olardı. Suallar “hə”, “yox” və ya bir sözlə cavablanmamalıdır; məsələn:

– Yer kürəsində neçə materik var?

Bu mərhələdə şagirdlərin kontur xəritə üzərində məqsədyönlü şəkildə işləmək bacarıqları formalaşdırılır. Kontur xəritə üzərində materik və okeanların adlarının qeyd edilməsi vacibdir. Bu tapşırığın sinifdə yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Sıra nömrəsi	Materiklər	Əhatə edən okeanlar
1	Şimali Amerika	Sakit okean, Atlantik okean, Şimal Buzlu okean
2	Cənubi Amerika	Sakit okean, Atlantik okean
3	Afrika	Atlantik okean, Hind okean
4	Avrasiya	Sakit okean, Atlantik okean, Şimal Buzlu okean, Hind okean
5	Avstraliya	Sakit okean, Hind okean,
6	Antarktida	Sakit okean, Atlantik okean, Hind okean

E Nə öyrəndiniz

Yer kürəsində ən böyük quru sahələri **materik** adlanır. Nəhəng su hissələri isə **okean**dır. Yer kürəsində materiklərin sayı **6**, okeanların sayı isə **4**-dür. Avrasiya materiki iki **qitədən** – Avropa və Asiyadan ibarətdir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1.

Avrasiya	Ən böyük materikdir, iki qitəyə – Avropa və Asiyaya ayrılır
Antarktida	Cənub qütbü ətrafında yerləşir, daimi yaşayan əhali yoxdur, elmi tədqiqatlar aparmaq üçün stansiyalar var
Avstraliya	Ən kiçik materikdir, digər materiklərdən çox uzaq yerləşir, təbiəti digərlərindən xeyli fərqlidir
Sakit okean	Sahəsinə görə ən böyük okean hesab olunur
Şimal Buzlu okeanı	Ən kiçik okeandır
Afrika	Dörd yarımkürədə yerləşir
Şimali Amerika	Amerika qitəsinin tərkibinə daxildir
Cənubi Amerika	Qərb, Şimal və Cənub yarımkürələrində yerləşir

2.

	Ekvator dan şimalda yerləşənlər	Ekvator dan cənubda yerləşənlər	Ekvator xətti kəsir
Materiklər	Avrasiya, Şimali Amerika	Antarktida, Avstraliya	Cənubi Amerika, Afrika
Okeanlar	Şimal Buzlu okeanı		Sakit okean, Hind okeanı, Atlantik okeanı

Qiymətləndirmə meyarları:

• Fərqləndirmə • Xəritə üzərində iş • Şərhetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Materik və okeanların mahiyyətini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Materik və okeanları çətinliklə fərqləndirir.	Materik və okeanları əsasən fərqləndirir.	Materik və okeanları tam fərqləndirir.
Materik və okeanları xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir.	Materik və okeanların az bir qismini xəritədə göstərir.	Materik və okeanların xəritədə əsasən göstərir.	Materik və okeanları xəritədə dəqiq göstərir.
Materiklərin və okeanların xəritədə coğrafi mövqeyini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Materiklərin və okeanların xəritədə coğrafi mövqeyini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Materiklərin və okeanların xəritədə coğrafi mövqeyini əsasən şərh edir.	Materiklərin və okeanların xəritədə coğrafi mövqeyini düzgün şərh edir.

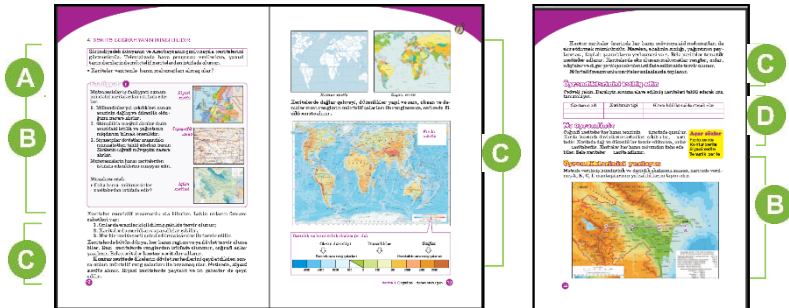
Dərs 5 / Mövzu: XƏRİTƏ COĞRAFIYANIN İKİNCİ DİLİDİR

Alt STANDARTLAR

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- xəritənin növünü müəyyən edir (kontur, tematik, fiziki, siyasi);
- xəritənin növündən asılı olaraq onun məzmununu izah edir.

A Müəllim mövzuya başlamaq üçün şagirdlərin diqqətini dərslikdə verilmiş xəritələrə və onların müxtəlif məzmununa yönəldə bilər. Dərslikdə verilmiş suallar səsləndirilə və cavabları müzakirə oluna bilər. “*Xəritələrdən hansı məlumatlar almaq olar?*” sualı ilə şagirdlərə müraciət edib “beyin həmləsi” üsulunu tətbiq etmək məqsəduyğundur.

B Tapşırıqları cütlərlə həll etmək və alınan nəticələri aşağıdakı kimi müzakirə etmək faydalı olardı.

Mütəxəssislər	Görüləcək işlər	Xəritənin növü
Yol mühəndisləri nahamar ərazilərdən yol çəkməlidirlər.	Bu zaman onlar ərazinin dağlıq və düzənlik olduğunu nəzərə almalıdırlar.	Fiziki
Kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri konkret bir bitkinin harada əkilməsi üçün xəritələrə müraciət edirlər.	Bu zaman onlar ərazidəki istilik və yağıntının miqdarını əsas götürürlər.	İqlim
Siyasətçilər dövlətlər arasındakı münasibətləri təhlil edirlər.	Bu zaman onlar dövlətlərin geosiyasi mövqelərini təhlil edirlər.	Siyasi

C Mövzunun şərhı zamanı dərslikdə olan mətn oxuna bilər. Mətn oxunarkən müəllim şagirdlərə əldə etdikləri məlumatları cədvəl şəklində göstərmələrini təklif edə bilər. Bu fəaliyyət cütlüklərdə və ya qrup formasında həyata keçirilə bilər.

Xəritənin növü	Hansı məlumatı əldə etməyə imkan verir
Kontur	Ərazinin yerləşməsini
Siyasi	Ölkələrin sərhədlərini, mövqeyini, həmsərhəd ölkələri təyin etməyə
Fiziki	Yer səthinin nahamarlığını, okeanların dərinliyini, dağların hündürlüyünü
Tematik	Mövzuya aid məlumatları, onların ərazi üzrə yerləşməsini, müxtəlif kəmiyyət göstəricilərini

Bu cədvəlin forması və onun necə doldurulması ilə bağlı müəyyən açıqlamaları müəllim verməyə də bilər. Topladıkları məlumatları qrafik şəklində necə göstərəcəkləri hər qrupun öz öhdəsinə buraxılır.

Yeni məlumatın mənimsədilməsi “Oxu və sual ver” üsulu ilə həyata keçirilə bilər.

Bu üsul ilk dəfə tətbiq olunursa, mətnin 1-ci hissəsi üzərində işi bitirdikdən sonra fasilə vermək məqsədəuyğundur. Bu zaman şagirdlərin işi müzakirə olunur. Sual-cavabları yoxlayıb lazımı düzəlişlərdən sonra şagirdlər işə davam edə bilər. Ümumi müzakirədən əvvəl müəllimin sual-cavabların düzgünlüyünə əmin olması üçün partalar arasında gəzməsi, şagirdlərin dialoqlarını dinləməsi məqsədəuyğundur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Xəritənin adı	Xəritənin növü			Hansı bilikləri əldə etmək olar
	Fiziki	Siyasi	Tematik	
Dünyanın fiziki xəritəsi	+			Dağlar, düzənliklər, çaylar
Dünyanın siyasi xəritəsi		+		Ölkələr, paytaxtlar
Azərbaycan Respublikasının inzibati xəritəsi			+	İnzibati rayonlar, böyük şəhərlər
Azərbaycan Respublikasının fiziki xəritəsi	+			Respublikamızda olan dağlar, düzənliklər

E Nə öyrəndiniz

Cəğrafi xəritələr hər hansı ərazinin **kontur xəritəsi** üzərində qurulur. Xəritədə dövlətlər təsvir olunursa, bu, **siyasi** xəritədir. Xəritədə dağ və düzənliklər təsvir edilmişsə, bu, **fiziki** xəritələrdir. Xəritələr hər hansı mövzudan bəhs edərsə, bu, **tematik** xəritədir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın:

A nöqtəsi 100 metr dərinlikdə,

B nöqtəsi 0–200 metr hündürlükdə,

C nöqtəsi 200–500 metr hündürlükdə,

D nöqtəsi 2000 metrədən yüksəkdə yerləşir.

Qiymətləndirmə meyarları:

• Müəyyənətmə • İzahətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Xəritənin növünü müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritənin bəzi növlərini müəyyən edir.	Xəritənin növünü əsasən müəyyən edir.	Xəritənin növünü düzgün müəyyən edir.
Xəritələrdən necə məlumat almasını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritələrdən necə məlumat almasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Xəritələrdən necə məlumat almasını kiçik səhvlərlə izah edir.	Xəritələrdən necə məlumat almasını ətraflı izah edir.

Dərs 6 / Mövzu: COĞRAFI BİLİKLƏRİN İNKİŞAFI

Alt STANDARTLAR

1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- Yer haqqında ilkin təsəvvürləri izah edir;
- Yer haqqında təsəvvürlərin inkişaf mərhələlərini şərh edir.

A **B** **C** **D**

A Motivasiya dərslikdə verilən sual və şəkillər ətrafında qurula bilər. Şagirdlərlə coğrafi biliklərin gələcəyi haqqında müzakirə təşkil etmək, yaxud onlara bu barədə öz fikirlərini qısa yazmağı təklif etmək olar.

B Verilən “Fəaliyyət” tapşırığını qrup və ya cütlərlə yerinə yetirmək məqsəduyğundur. Şagirdlər çətinlik çəkərlərsə, bu vaxt onlara istiqamətləndirici suallar vermək olar; məsələn:

– Qədim dövrlərdə insanlar Yeri necə təsvir edirdilər? Nə üçün onlar belə düşünürdülər?

– Eratosfenin xəritəsində Yerin hansı quru sahələri təsvir edilmişdi? Nə üçün?

– Ptolemeyin xəritəsində hansı quru sahələri təsvir edilmişdi?

– Ptolemeyin xəritəsi ilə müasir xəritələrin hansı oxşar və fərqli cəhətləri vardır?

Suallar şagirdləri aşağıdakı nəticələrə gəlməyə kömək etməlidir:

– İbtidai dövrün insanları Yeri tısbığa və ya fil üzərində təsəvvür edirdilər;

– Ptolemeyin xəritəsində Afrikanın şimal hissəsi və Avrasiya təsvir edilmişdi. O zaman insanlara digər quru sahələri məlum deyildi;

– Müasir xəritədə materik və okeanların hamısı təsvir edilmiş, Yer isə küre formasında göstərilmişdir.

Tapşırığın müzakirəsi üçün nəzərdə tutulmuş birinci suala cavab verərkən şagirdlərin diqqətini yuxarıdakı suallara yönəltmək olar. Yer haqqında biliklərin praktik əhəmiyyəti barəsində sualı müzakirə edərkən vulkan və zəlzələlərin baş verdiyi ərazilərin müəyyən olunmasında, faydalı qazıntıların yerinin təyin edilməsində bu biliklərin rolundan danışmaq olar.

C Yeni mövzunun mənimsənilməsi “Ziqzaq” üsulu ilə aparıla bilər. “Ekspert” qruplarında müzakirə üçün müəllim şagirdlərə suallar təklif edə bilər:

1-ci qrup: müasir dövr hansı əlamətlərlə səciyyələnir?

2-ci qrup: böyük coğrafi kəşflər dövrü hansı əlamətlərlə səciyyələnir?

3-cü qrup: orta əsrlər dövrü hansı əlamətlərlə səciyyələnir?

4-cü qrup: ibtidai mərhələ dövrü hansı əlamətlərlə səciyyələnir?

“Doğma” qruplarda məlumatın mənimsənilməsi “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” blokunda verilən tapşırığın yerinə yetirilməsi ilə həyata keçirilə bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Qədim dövr (Eramızın V əsrinə qədərki dövr)	Orta əsrlər (V–XV əsrlər)	Böyük coğrafi kəşflər dövrü (XV–XVIII əsrlər)	Müasir dövr
– Aristotel Yerın küre formasında olduğunu söyləmişdir; – Eratosfen Yerın ölçülərini hesablamışdır, xəritə tərtib etmişdir; – Ptolemey daha mükəmməl xəritə tərtib etmişdir.	– Əbu Reyhan Biruni Yerın ölçülərini hesablamış və Şərqdə ilk dəfə olaraq gildən Yerın modelini, yəni <i>qlobusu</i> düzəltdi; – Nəsirəddin Tusi Yerın Günəş ətrafında dövr etdiyini nəzəri cəhətdən əsaslandırmış və ulduzlu səmanın qlobusunu tərtib etmişdi.	– Yeni torpaqların kəşf edilməsi; – Amerikanın kəşfi; – Digər dünya səyahətləri; – Yerın küre formasında olmasının və okeanların bir-biri ilə əlaqəli olduğunun sübut edilməsi.	Yeni texnologiyaların tətbiqi insanlara təbiətdə baş verə biləcək təbiət hadisələrinə dair proqnozlar əldə etməyə kömək göstərir.

E Nə öyrəndiniz

Coğrafi biliklərin inkişafında **qədim** dövr coğrafiya elminin yaranması ilə səciyyələnir. Amerikanın kəşf edilməsi **Böyük coğrafi kəşflər** dövründə baş vermişdir. Kosmik tədqiqatlardan istifadə olunan **müasir** dövrdə coğrafiyanın rolu dəyişmişdir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

“**Aristotelin** ən böyük nailiyyəti Ayın üzərində Yerın kölgəsinə görə onun küre formasında olduğunu söyləmək olmuşdur. Nəsirəddin Tusi Yerın Günəş ətrafında dövr etdiyini nəzəri cəhətdən əsaslandırmış və ilk dəfə olaraq ulduzlu səmanın qlobusunu tərtib etmişdir. Coğrafiya elminin inkişafında ən mühüm tədqiqatlar dövrü əsasən XV–XVIII əsrlərdə həyata keçirilmişdir”.

Dərsdən sonra

Tapşırığı yerinə yetirməzdən öncə şagirdləri essenin qiymətləndirmə meyarları, başqa sözlə, essenin düzgün yazılma qaydaları ilə tanış etmək lazımdır. Meyarlar müəllim tərəfindən şagirdlərin iştirakı ilə tərtib oluna bilər.

Nümunə:

- Essədə fikirlər orijinal olmalı, yəni başqa mənbələrdən köçürülməməlidir.
- Essədə ifadə olunmuş fikirlər əsaslandırılmalıdır; məsələn: “mən belə hesab edirəm ki”, “çünki”, “ona görə ki” və s.
- Esse bir səhifədən çox olmamalıdır.
- Esseyə əyani təsvirlər əlavə olunmalıdır.
- Qrammatik və orfoqrafik səhvlər olmamalıdır.

Qiyətləndirmə meyarları:

• İzahətmə • Şərhetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yer haqqında ilkin təsəvvürləri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Yer haqqında ilkin təsəvvürləri müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yer haqqında ilkin təsəvvürləri, əsasən, izah edir.	Yer haqqında ilkin təsəvvürləri dolğun izah edir.
Yer haqqında təsəvvürlərin inkişaf mərhələlərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Yer haqqında təsəvvürlərin inkişaf mərhələlərini qismən şərh edir.	Yer haqqında təsəvvürlərin inkişaf mərhələlərini əsasən şərh edir	Yer haqqında təsəvvürlərin inkişaf mərhələlərini ətraflı şərh edir.

Dərs 7 / Mövzu: SƏYYAHLAR, TƏDQİQATÇILAR, TURİSTLƏR

Alt STANDARTLAR

1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- məşhur səyahətçilərin nailiyyətlərini şərh edir;
- keçmişdə və indiki zamanda səyahətlərin məqsədlərinin müxtəlifliyini izah edir.

A

B

C

D

A Motivasiya mərhələsində müəllim şagirdlərə dərslikdə verilən sual ətrafında fikirlərini yazmağı təklif edə bilər. Digər variantda isə o, yazılı kiçik sorğu da keçirə bilər. Səyahət etmək üçün aşağıdakı sualları cavablandırın:

- Hansı ölkəni seçmək istərdiniz: *dağlıq, düzənlik, ada və s.*
- Həmin ölkəyə hansı nəqliyyat vasitəsilə getmək istərdiniz: *avtobus, təyyarə və s.*
- Səfər zamanı harada qalmaq istərdiniz: *mehmanxanada, evdə, çadırdə və s.*
- Nəyə diqqət yetirmək istərdiniz: *təbiət, insanlar, tarixi abidələr, bitkilər, heyvanat aləmi və s.*
- Səfərə kiminlə getmək istərdiniz: *valideynlər, dostlar, tanımadığınız insanlar və s.*
- Səyahətdə nə qədər müddətə qalmaq istərdiniz: *gün, ay və s.*

B “Fəaliyyət” hissəsində verilmiş tapşırıq kiçik sorğunun davamı ola bilər.

C Yeni materialı mənimsəmək üçün “Ziqzaq” üsulundan istifadə etmək olar. “Ekspert” qrupu şagirdlərinin hər biri bir səyyahın səyahətinə dair məlumatları təhlil edir. “Ekspert” qrupunun nəticələri əsasında “Doğma” qruplarda cədvəl tamamlanmalıdır.

Səyyahlar	Xidmətləri
Vasko da Qama	Hindistana ilk dəniz yolunun açılması
X.Kolumb	Amerikanın 1492-ci ildə kəşfi
Leyf Eriksson	Amerikanın şimal-şərqinə səyahəti
Ameriqo Vespuççi	Amerikanın müstəqil materik olmasının sübut edilməsi
Fernan Magellan	İlk dünya səyahəti
Tur Heyerdal	Sakit okean adalarında yaşayan insanların Cənubi Amerikadan üzərək gəldiyini fərz etmişdir

İşlərin ümumiləşdirilməsi zamanı səyahətçilərin marşrutlarının müəllim və ya şagirdlər tərəfindən xəritədə göstərilməsi tövsiyə olunur.

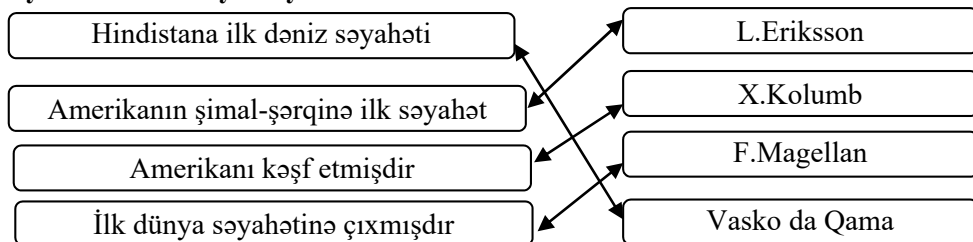
D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Səyyahlar	Dövr	Haradan səyahətə çıxıb	Hansı istiqamətdə üzüb	Hansı nailiyyətlər qazanıb
Magellan	Böyük coğrafi kəşflər	İspaniya	Qərbə	Dünya səyahəti
Kolumb	Böyük coğrafi kəşflər	İspaniya	Qərbə	Amerikanın kəşfi
Eriksson	Orta əsrlər	Skandinaviya	Qərbə	Amerikaya səfər etmişdir
Vasko da Qama	Böyük coğrafi kəşflər	Portuqaliya	Cənuba və şərqə	Hindistana ilk dəniz yolunun açılması

E Nə öyrəndiniz

X əsrdə **Leyf Eriksson** Amerikanın şimal-şərqinə səyahət etmişdir. Hindistana ilk dəniz yolunu **Vasko da Qama** açmışdır. Avropadan qərbə doğru hərəkət edən **Xristofor Kolumb** Amerikaya çatdı. Lakin bu ərazilərin “Yeni torpaqlar” olduğunu **Ameriqo Vespuççi** elan etdi. 1519–22-ci illərdə **Fernan Magellan**in rəhbərlik etdiyi ekspedisiya ilk dünya səyahətini həyata keçirdi. Bununla da dünyanın kürə formasında olduğu sübuta yetirildi.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Qiymətləndirmə meyarları:

• Şərhetmə • İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Məşhur səyahətçilərin nailiyyətlərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Məşhur səyahətçilərin bir qisminin nailiyyətlərini şərh edir.	Məşhur səyahətçilərin nailiyyətlərini, əsasən, şərh edir.	Məşhur səyahətçilərin nailiyyətlərini ətraflı şərh edir.

Səyahətlərin məqsədində müxtəlifliyi izah etməkdə çətinlik çəkir.	Səyahətlərin məqsədlərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Səyahətlərin məqsədlərini bəzən səhv salır.	Keçmişdə və indiki zamanda səyahətlərin məqsədin müxtəlifliyini ətraflı izah edir.
---	---	---	--

Dərstdən sonra: “MƏŞHUR SƏYYAHLAR” — təqdimat

Alt STANDARTLAR	1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	səyahətçilərin nailiyyətlərinin cəmiyyət üçün əhəmiyyətini izah edir.

Dərsə hazırlıq mərhələsinə bir neçə mövzuya əvvəlcədən başlamaq lazımdır. Məktəbin texniki bazası və şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi imkan verərsə, təqdimatın Power Point proqramında hazırlanması daha faydalıdır. Əks halda sadə təqdimatdan, böyük vərəq üzərində hazırlanmış plakatlardan və s. istifadə etmək olar. Dərsin əsas məqsədi şagirdlərdə, ümumiləşdirmə, qruplaşdırma və təqdim etmə bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Təqdimat zamanı şagirdlər öz seçimlərini əsaslandırmağı da bacarmalıdırlar. Buna görə də təqdimata qısa girişdən və “Niyə məhz bu səyyahı seçdik?” sualına cavabdan başlamaq məqsədəuyğundur.

Bu fəaliyyəti 4–5 nəfərlik qruplarla həyata keçirmək də olar. Müəllim təqdimatın qiymətləndirilməsi üçün meyarlar hazırlayarkən metodik vəsaitdə təqdim olunan nümunələrdən istifadə edə bilər. Şagirdlər öncədən qiymətləndirmə meyarları ilə tanış olmalıdırlar. Təqdimatların yalnız müəllim tərəfindən deyil, eyni zamanda sinif yoldaşları tərəfindən də qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Müəllim təqdimatın qiymətləndirilməsi üsullarını özü müəyyən edir.

Təqdimatın qiymətləndirilməsi meyarları	Variantlardan birini seçməli
Məzmun	☐ Mövzu açılmışdır. ☐ Mövzu qismən açılmışdır. ☐ Mövzu açılmışdır, lakin səhvlər vardır. ☐ Mövzu tamamilə açılmışdır.
Təqdim etmədə mətnin dəqiqliyi	☐ Məlumatlar mövzu ilə uyğun gəlmir, orfoqrafik səhvlər vardır. ☐ Məlumatlar dəqiq və tam deyil, orfoqrafik səhvlər vardır. ☐ Məlumatlar mövzu ilə uyğun gəlir, lakin tam deyil, orfoqrafik səhvlər vardır. ☐ Məlumatlar mövzu ilə tam uyğun gəlir və tam əhatə edir, orfoqrafik səhvlər yoxdur.
Dizayn	☐ Təqdimatdakı təsvir məzmunla uyğun gəlmir, estetik tələblərə cavab vermir. Mətn çətinliklə oxunur. ☐ Təqdimatdakı təsvir məzmunla qismən uyğun gəlmir, estetik tələblərə cavab vermir. Mətn çətinliklə oxunur. ☐ Təqdimatdakı məzmun məntiqə uyğun tərtib olunmuşdur, estetik tələblərə bəzi hallarda cavab vermir. Mətn oxunur. ☐ Təqdimatdakı təsvir məntiqə uyğundur, estetik tələblərə cavab verir. Mətn asanlıqla oxunur.

İş prosesində şagirdlərin birgə əməkdaşlığı	☐ Qrup daxilində iş pis təşkil olunmuşdur. İştirakçılar bir-birinə və başqalarının layihələrinə diqqət yetirmir. ☐ Layihənin həyata keçirilməsində bütün şagirdlər eyni dərəcədə fəal deyil. ☐ Qrup daxilində iş düzgün təşkil olunmuşdur, lakin iş qeyri- bərabər bölünmüşdür. ☐ Şagirdlər ünsiyyətlidir, bir-birinə hörmət və diqqət yetirir. Şagirdlər arasında iş bölgüsü bərabər paylanmışdır.
--	--

Şagirdlər üçün təqdimatı qiymətləndirmə meyarları

Meyarlar		Hə	Yox
1	Təqdimatda bütün qrup üzvləri iştirak edir.		
2	Təqdimat maraqlıdır, məzmununda səhv informasiya yoxdur.		
3	İşdə orfoqrafik səhvlər yoxdur.		
4	Çıxış edənlər öz fikirlərini aydın və dəqiq bildirir.		
5	Təqdimata səyyahların marşrut xətlərini göstərən xəritələr əlavə edilib.		
6	Səyyahla bağlı seçim əsaslandırılır.		
7	Təqdimatın hazırlanmasında dərslərdəki ardıcılıq gözlənilmişdir.		

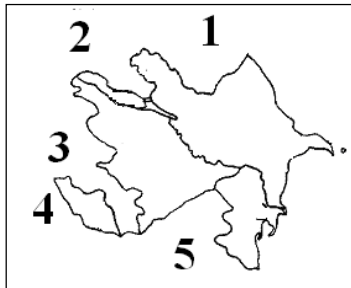
Şagirdlərin özünü qiymətləndirməsi

MƏNİM UĞURLARIM	+/-
Mən təqdimatımız üçün lazım olan şəkilləri əldə etdim.	
Mən ən azı iki fakt yazdım.	
Mən qrupda işləməyi öyrəndim.	
Mən təqdimat hazırlamağı öyrəndim.	
Mən layihə üçün maraqlı faktları seçə bildim.	
Mən layihə ilə iş zamanı yaranan suallara cavab verdim.	
Layihədə iştirak edərkən başa düşdüm ki, uğur qazanmaqda mənə nələr kömək edə bilər.	

I TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Məntəqənin hansı paralel və meridian üzərində yerləşdiyini bilməklə nəyi müəyyən etmək olar?
A) Yer kürəsinin ölçülərini B) quru və su sahələrin nisbətini
C) dəqiq coğrafi mövqeyini D) dövlət sərhədlərinin uzunluğunu
E) Yerlə formasını
2. Kolumbun kəşf etdiyi yeni qitəyə “Amerika” adı verilməsinin səbəbi nədir?
A) Kolumbun səyahət etdiyi gəmi “Amerika” adlanırdı
B) Orada amerikalılar yaşayırdı
C) Eratosfenin xəritəsində bu qitə “Amerika” adlanırdı
D) Əl-Biruni ilk qlobusunda bu quru sahəsini belə adlandırdı
E) Ameriqo Vespuççi buranın yeni qitə olduğunu elan etdi
3. Şəkiləki uşaq eyni zamanda Şimal, Qərb və Şərq yarımkürələrində dayanmışdır. Yerdəki xətt başlanğıc meridian üzərindən keçir. Bu şəkil hansı ölkədə çəkilmişdir?

A) Ekvador B) Hindistan
C) Azərbaycan D) Böyük Britaniya E) Braziliya
4. Rəqəmlər ilə qeyd olunan ölkələri müəyyən et:

5. Hansı ifadələr coğrafiyanın inkişafında müasir dövrü əks etdirir?
1. Yer kürəsi kosmosdan tədqiq edilir.
 2. Avropalılar Amerikanı kəşf etdilər.
 3. Coğrafi tədqiqatların nəticələri praktiki əhəmiyyət daşıyır.
 4. Xəritənin tərtib olunmasında kompüter proqramlarından istifadə olunur.
 5. Əbu Reyhan Biruni Şərqdə ilk dəfə Yerın modelini düzəltmişdir.
 6. Eratosfen xəritəni tərtib etdi.
 7. İnsanların təbii fəlakətlərdən qorunmasında coğrafi proqnozların rolu artır.

6. Azərbaycanın siyasi-inzibati xəritəsinin tərtib edilməsinin düzgün ardıcılığını seçin:

1. Azərbaycanın inzibati rayonlarının sərhədlərini qeyd etmək.
2. Rayon mərkəzlərinin və iri şəhərlərin adlarını yazmaq və rayon ərazisini rəngləmək.
3. Əsas kimi kontur xəritə seçmək.

7. Fiziki xəritədə çevrələrdəki rənglərə əsasən hündürlükləri təyin edin:

1. Çox hündür dağlar
2. Hündür olmayan dağlar
3. Quruda çökək ərazilər
4. Su səthi

8. Türkiyənin coğrafi ünvanını aşağıdakı plan üzrə yazın:

Materik: C

Qitə:

Yarımkürə:

9. İnternetdə Google Earth proqramından istifadə etməklə yaşadığınız şəhər, rayon, küçə və ya kəndi tapa bilərsiniz. Bu proqrama daxil edilən coğrafi obyektlər haqqında məlumatlar nəyin vasitəsilə əldə olunur?

- 1) peyk
- 2) sürət qatarı
- 3) qlobus
- 4) müasir avtomobil
- 5) mobil telefon

10. Coğrafiyanın nəyi öyrəndiyini 5 cümlə ilə ifadə edin.

TƏDRİS VAHİDİ – 2

CƏMİYYƏT

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

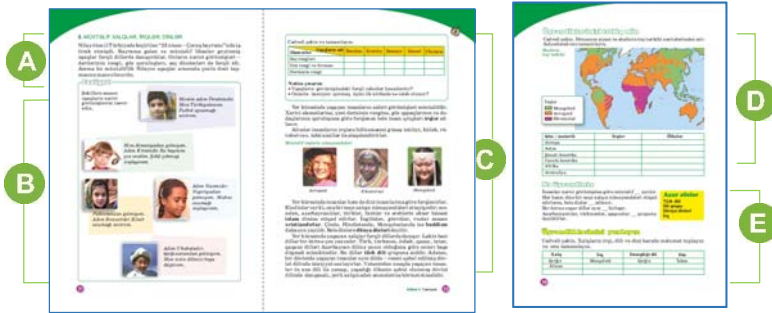
- 3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir.
- 3.1.2. Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir.
- 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.
- 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir.
- 3.2.4. Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir.
- 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **7 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 8 / Mövzu: MÜXTƏLİF XALQLAR, İRQLƏR, DİNLƏR

Alt STANDARTLAR	3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir. 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- dünya xalqlarını irq, din və dil baxımından fərqləndirir; - dünya ölkələrini irq, din və dil baxımından qruplaşdırır.

A Dərsdə motivasiya yaratmaq üçün şagirdlərə Türkiyədə keçirilən “23 nisan – Çocuq bayramı” barədə məlumat və videomaterial təqdim oluna bilər.

İnternet resurslar:

<http://www.youtube.com/watch?v=MVd37VvLAGE>

<http://www.youtube.com/watch?v=Bc6NPFL3DyI>

(<https://www.youtube.com/watch?v=YtDvGIZr7Vg>)

<http://900igr.net/up/datai/237874/0002-003-.jpg>).

B Tapşırığı yerinə yetirərkən rollu oyunlar üsulundan istifadə etmək olar. Təqdim olunmuş cədvəl cütlüklərdə və ya ümumi müzakirə zamanı müəllim tərəfindən lövhədə tamamlana bilər.

Uşaqların adı	Kristin	Ukubala	Naomi	Benəzir	İbrahim
Əlamətlər					
Saçının rəngi	sarı	qəhvəyi	qara	qara	qonur
Gözünün forması	adi	qıyıq	adi	adi	adi
Dərisinin rəngi	ağ	sarı	qara	qarayanız	qarayanız

C Nəzəri materialın mənimsənilməsi “Ziqzaq” üsulu ilə həyata keçirilə bilər. Qrup işləri üçün müəllimə xalqların irq, din, dil müxtəlifliyinə aid əlavə materialla şagirdləri təmin etmək tövsiyə olunur. Materialın seçilməsində şagirdlərin biliy və yaş səviyyəsini nəzərə almaq vacibdir. “Ekspert” qruplarında araşdırma aparmaq üçün tapşırıqları tərtib edərkən müəllimə coğrafi xəritələrdən də istifadə etmək tövsiyə olunur. **Nümunə.** 1-ci ekspert qrupu üçün tapşırıq: “Dinlərin yayılması” xəritəsindən (dərslik, səh.49) istifadə edərək dünya dinlərinin üstünlük təşkil etdiyi dövlətləri qruplaşdırın. İş cədvəl və ya sxem formasında təqdim edin”.

Bu dərs şagirdlərin təsviri incəsənət bacarıqlarının inkişafına da imkan yaradır. İstedadlı və ya rəsmə marağı olan şagirdlərə müxtəlif irqlərə aid olan insanların rəsmlərini çəkməyi təklif etmək olar.

A Dərsin motivasiyasını mətnə verilmiş şəkil və məlumat əsasında qurmaq olar. Əhalinin sayının belə sürətlə artmasının səbəblərinin bütün siniflə müzakirəsi səmərəli olardı. Şagirdləri “beyin həmləsi”nə cəlb edib maraqlı fikirləri lövhədə yazmaq olar. Sonradan bu fikirlərdən yeni məlumatların ümumiləşdirilməsində istifadə etmək məqsədəuyğundur. Türk dilində olsa da müəllim bu mərhələdə <https://www.youtube.com/watch?v=IDtvSjyXVms> nümayiş etdirə bilər.

B Bu tapşırığın əsas məqsədi şagirdlərdə əhalinin daimi artım dinamikası barədə ümumi təsəvvürlər yaratmaqdır. Diaqramların təhlili, məlumatların əldə edilməsi ilə yanaşı, şagirdlərdə diaqramlarla işləmək bacarıqlarını formalaşdırır. İş prosesində şagirdlərdə yaranan çətinliyi aradan qaldırmaq üçün istiqamətləndirici suallar vermək olar:

– 1917-ci ildə Azərbaycanda şəhər və kənd əhalisinin say nisbəti faiz etibarilə nə qədər olmuşdur?

– 1945-ci ildə əhalinin say nisbətinin qəfil dəyişməsinin səbəbi nə ola bilər?

– 2012-ci ildə əhalinin sayında hansı dəyişiklik baş verib?

– 2018-ci ildə əhalinin sayında hansı dəyişiklik baş verib?

C Yeni mövzunun izahını müəllim dərslikdə verilən rəsm üzərində qura bilər. Ümumi nəticəyə gəlmək üçün əhali artımının əsas şərtlərini müzakirə etmək olar. Bunun üçün Avropa, Şimali Amerika, Avstraliya xalqlarının artımının aşağı, Afrika, Asiya və Cənubi Amerikada isə yüksək olması səbəbləri aydınlaşdırıla bilər.

Şagirdlərlə doğum və ölüm göstəricilərinin yüksək və aşağı olması səbəblərinin, miqrasiyalara siyasi, iqtisadi amillərin təsirinin araşdırılması tövsiyə olunur. Araşdırmaların respublikamızdakı vəziyyətin təhlili üzərində qurulması daha faydalıdır. Əhalinin sürətlə artması və ondan yaranan problemlərin müzakirə olunması məqsədəuyğundur. Bu zaman “Əhali artımı Yer üzərində təbii sərvətlərin tükənməsi təhlükəsini yaradırmı?” sualı barədə şagirdlərin fikirləri dinlənilə bilər.

Yaşayış məntəqələrinin müzakirəsində şəhər əhalisinin sürətlə artım prosesində orta və kiçik yaşayış məntəqələrindən əhalinin yerlərini iri yaşayış məntəqələrinə dəyişməsi vurğulana bilər. Yuxarı siniflərdə şagirdlər yaşayış məntəqələrinin və şəhərlərin yerləşməsinin planlaşdırılması ilə tanış olacaqlar. Ona görə də şagirdlərdə yaşayış məntəqələrinin salınması zamanı qida, təhlükəsizlik, su hövzələrinə yaxınlığın mühüm amil kimi nəzərə alınması izah oluna bilər. Şagirdlərə belə ərazilər üçün çay, dəniz sahillərinin daha əlverişli olması faktı çatdırılmalıdır. Yaşayış məntəqələrinin forması da təbii obyektlərdən asılıdır. Çay sahilində yerləşən məntəqənin formasının uzunsov, körfəz sahilində sahilboyuna uyğun aypara şəklində və ya amfiteatr formasında olması qeyd edilir. Çay vadisində yerləşən ərazilərin nə qədər əlverişli olduğu təhlil edilməlidir. Dərslikdə 42-ci səhifədə verilmiş Dəclə və Fərat çayları arasında yaşayış məntəqələrinin təhlil olunması təklif edilə bilər. Dərslikdəki şəkillər əsasında dünyanın müxtəlif regionlarındakı kənd yaşayış məntəqələrinin formalarının müzakirə edilməsi faydalı olardı. Dərsə hazırlıq mərhələsində müəllimə 4-cü sinif “Təsviri incəsənət” dərsliyində yaşayış evlərinin müxtəlif formaları ilə tanış olması tövsiyə edilir. Dərs prosesində müəllim <https://www.youtube.com/watch?v=55IYVsgIHVkc> istifadə edə bilər.

D **Öyrəndiklərinizi tətbiq edin**

Təbii artım: $142\,000 - 58\,000 = 84\,000$

Mexaniki artımda gələnlərin və gedənlərin say fərqinə görə $3200 - 1600 = 1600$ nəfər artma olmuşdur.

Nəticədə, 2018-ci ildə ölkə əhalisi $84000 + 1600 = 85\ 600$ nəfər artmışdır.

E Nə öyrəndiniz

Dünya əhalisinin sayı **təbii artım** hesabına çoxalır. Əhalinin artımı insanları **ilk yaşayış məskənlərindən** kənara, sərt təbiətli ərazilərə köçməyə məcbur etmişdir. Əkinçiliklə məşğul olan insanlar **kəndlərdə yaşayırlar**. Sənətkarlığın inkişafı digər yaşayış məntəqələrinin — **şəhərlərin** yaranmasına səbəb olmuşdur.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Xəritə-sxemdə göstərilən ölkələrdə kənd yaşayış məntəqələrinin müvafiq tiplərini müəyyən edin. A, D – dağınıq; B, C – qrup.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Şərhetmə • İzahetmə • Müqayisəetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünya əhalisinin say artımını şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Dünya əhalisinin say artımını müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Dünya əhalisinin say artımını əsasən şərh edir.	Dünya əhalisinin say artımını düzgün şərh edir.
İnsanların ilk məskunlaşma ərazilərinin təbii şəraitini izah etməkdə çətinlik çəkir.	İnsanların ilk məskunlaşma ərazilərinin təbii şəraitini qismən izah edir.	İnsanların ilk məskunlaşma ərazilərinin təbii şəraitini, əsasən, izah edir.	İnsanların ilk məskunlaşma ərazilərinin təbii şəraitini ətraflı izah edir.
Kənd yaşayış məntəqələrinin müxtəlif tiplərini müqayisə etməkdə çətinlik çəkir.	Kənd yaşayış məntəqələrinin müxtəlif tiplərinin az bir qismini müqayisə edir.	Kənd yaşayış məntəqələrinin müxtəlif tiplərini, əsasən, müqayisə edir.	Kənd yaşayış məntəqələrinin müxtəlif tiplərini düzgün müqayisə edir.

Dərs 10 / Mövzu: BÖYÜK ŞƏHƏRLƏRİN BÖYÜK PROBLEMLƏRİ

Alt STANDART	3.2.5 Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• ətraf mühitin çirklənməsində insanların fəaliyyətinin təsirini təhlil edir; • şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasına dair öz fikirlərini irəli sürür.

A Müəllim motivasiyanı dərslikdəki şəkillər və şəkilaltı suallar əsasında qurur.

B Tapşırığı həll etmək üçün şagirdlər cütlərlə fəaliyyət göstərə bilər. Tapşırığı yerinə yetirməzdən əvvəl bütün sinif üzrə beyin həmləsi həyata keçirilə bilər. Lövhdə ayrı-ayrı şəhər və kənd üçün səciyyəvi olan problemlər yazılır və sonda ümumi problemlər seçilir.

C Yeni mövzunun izahını müəllim müxtəlif üsullarla həyata keçirə bilər.

1. “Ziqzaq” üsulundan istifadə etməklə iş 4 “Ekspert” qrupunda aparılır. Onlardan hər biri mövcud problemin səbəbləri və onlara xas olan cəhətləri açıqlayır.
2. Dərslərdəki məlumatlar müstəqil şəkildə təhlil olunur. İş qrup və cütlərdə həyata keçirilə bilər. Fəaliyyətin nəticəsi kimi cədvəl tərtib edilir və tamamlanır.

Problem	Doğurduğu nəticə	Həlli yolu
---------	------------------	------------

Verilmiş cədvəli müəllim yeni dərsi izah edərkən də tamamlamaq olar.

İş prosesində cütlər və ya qruplar **T-sxem** doldura bilərlər.

D Nə öyrəndiniz

Şəhər əhalisinin artması müxtəlif problemlərin yaranmasına səbəb olur. Yaşayış üçün **mənzil problemi** ən başlıca problemlərdən biridir. Nəqliyyat vasitələrinin artması **tıxac** problemini yaradır. Ekoloji cəhətdən **icmali su problemi** Bakıda daim aktual olmuşdur. Məişət **tullantıları problemi** isə böyük bir sahədə çirkab mənbəyi yaradır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Nəqliyyatda tıxac problemi, mənzil problemi, tullantı problemi.

Dərstdən sonra hissəsini müəllim layihə kimi qruplara tapşırı bilər.

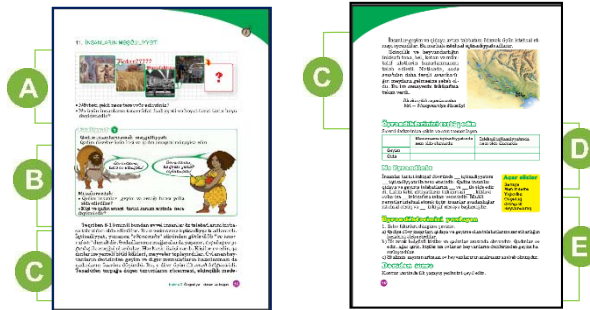
Qiymətləndirmə meyarları:

• Təhlil etmə • Fikir yürütmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ətraf mühitin çirklənməsində insanların fəaliyyətinin təsirini təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Ətraf mühitin çirklənməsində insanların fəaliyyətinin təsirini müəllimin köməyi ilə təhlil edir.	Ətraf mühitin çirklənməsində insanların fəaliyyətinin təsirini, əsasən, təhlil edir.	Ətraf mühitin çirklənməsində insanların fəaliyyətinin təsirini ətraflı təhlil edir.
Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasına dair öz fikirlərini çətinliklə irəli sürür.	Şəhər, kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri barədə müəyyən fikirlər söyləyir, amma onların aradan qaldırılmasına dair öz fikirlərini müəllimin köməyi ilə irəli sürür.	Şəhər, kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasına dair öz fikirlərini əsasən özü irəli sürür.	Şəhər, kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasına dair öz fikirlərini müstəqil irəli sürür.

Dərs 11 / Mövzu: İNSANLARIN TƏSƏRRÜFAT FƏALİYYƏTİ

Alt STANDARTLAR	3.1.2. Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir. 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir. 3.2.4. Mənim səmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• əmək bölgüsünü nümunələrlə izah edir; • mənim səmə iqtisadiyyatını və istehsal iqtisadiyyatını fərqləndirir; • mənim səmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi şərh edir; • kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir.

A Müəllim motivasiyanı dərslikdə verilmiş suallar əsasında müzakirə etməklə apara bilər və ya klasetr üsulundan istifadə etməklə insanların təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlifliyini izah edə bilər

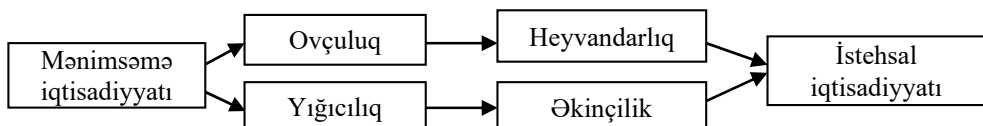
B “Fəaliyyət” tapşırığında şagirdlərə qədim insanların qidalanması, geyimi, kişi və qadın arasında iş bölgüsü və bu kimi suallar verə bilər.

C Şagirdlərə təqdim olunan məlumat qismən də olsa tarix fənnindən məlumdur. Ona görə də şagirdlər mətni sərbəst şəkildə oxuyub İNSERT cədvəlini doldura bilərlər. Müəllim şagirdlərə cədvəlin birinci sütununu doldurmağı, ikinci və üçüncü sütunları isə izahdan sonra doldurmağı təklif edir.

“✓” (bu məlumat mənə tanış idi)	“+” (bu informasiya mənim üçün yenidir)	“?” (bu məsələyə dair əlavə məlumat almaq istərdim)	“-“ (bu məlumat haqqında təsəvvürüm yox idi)

Dərslikdə olan şəklin təhlilində şagirdlər “Əhali artımı və məskunlaşması” mövzusunda mənim səmədikləri məlumatlardan istifadə edə bilərlər.

Yeni dərslərin izahını müəllim kiçik mühazirə şəklində aparır və şagirdlərlə birlikdə yeni informasiyaların sxem-konspektini tərtib edə bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

	Mənimsəmə iqtisadiyyatında necə əldə olunurdu	İstehsal iqtisadiyyatında necə əldə olunur
Geyim	Təbiətdən birbaşa əldə olunurdu	İstehsal edilir
Qida	Təbiətdən birbaşa əldə olunurdu	İstehsal edilir

E Nə öyrəndiniz

Qədim insanlar qidaya və geyimə olan tələbatını **yığıcılıq** və **ovçuluq** ilə əldə edirdilər. Zaman keçdikcə **əkinçilik** və **heyvandarlıq** inkişaf etmişdir. İnsanların **mənimsəmə** iqtisadiyyatından **istehsal** iqtisadiyyatına keçməsi istehsalın inkişafı ilə bağlıdır. Əmək alətlərinin hazırlanması **sənətkarlıq** və **sənayenin** inkişafına təkan verdi.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Qədim dövr insanları qidaya və geyimə olan tələbatlarını **yığıcılıq** və **ovçuluq** hesabına əldə edirdilər.
2. İlk əmək bölgüsü kişilər və qadınlar arasında olmuşdur. **Kişilər** ov edir, ağac qırır, **qadınlar** isə ovlanan heyvanların dərilərindən geyim hazırlayırdılar.
3. Əhalinin say artımı bizon, mamont və digər heyvanların **azalmasına** səbəb olmuşdur.

Dərstdən sonra

Mesopotamiya, Böyük Çin düzənliyi, Nil çayının sahilləri kontur xəritədə qeyd olunmalıdır. Bu tapşırığı mövzunun izahı zamanı yerinə yetirmə məqsədəuyğundur.

Müəllim dərsin müəyyən mərhələsində

(<https://www.youtube.com/watch?v=BJzgsIAT6zY>) istifadə edə bilər

Qiyətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Fərqləndirmə • Şərhətmə • Kontur xəritədə qeydetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əmək bölgüsünə nümunələr göstərə bilmir, izah etməkdə çətinlik çəkir.	Əmək bölgüsünə nümunələr göstərir, amma izahını müəllimin köməyi ilə verir.	Əmək bölgüsünü nümunələrlə, əsasən, izah edir.	Əmək bölgüsünü nümunələrlə ətraflı izah edir.
Mənimsəmə iqtisadiyyatını və istehsal iqtisadiyyatını fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Mənimsəmə iqtisadiyyatını və istehsal iqtisadiyyatını müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	Mənimsəmə iqtisadiyyatını və istehsal iqtisadiyyatını əsasən fərqləndirir.	Mənimsəmə iqtisadiyyatını və istehsal iqtisadiyyatını düzgün fərqləndirir.
Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi köməkliklə şərh edir.	Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi əsasən şərh edir.	Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi geniş şərh edir.
Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini müəllimin köməyi ilə qeyd edir.	Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini, əsasən, qeyd edir.	Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini düzgün qeyd edir.

Dərs 12 / Mövzu: İSTEHSAL VƏ İSTEHLAK

Alt STANDARTLAR	3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir. 3.2.4. Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- məhsulun istehsalı üçün lazım olan şərtləri izah edir. - istehsal və qeyri-istehsal sahələrini fərqləndirir.

A Motivasiya dərslikdə verilən məlumat əsasında qurula bilər. Azərbaycanda XX əsrin əvvəlində olan avtomobillərin sayı əsrin sonu ilə müqayisə edilə bilər. Müəllim müvafiq suallarla şagirdləri belə nəticə çıxarmağa yönəldir ki, avtomobillərin sayının artmasının səbəbi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, avtomobil istehsalının artması ilə əlaqədardır. Avtomobillərin istehsalında hansı təbii sərvətlərdən istifadə olunmasına dair şagirdlərin mülahizələrini dinləmək məqsəduyğundur.

B “Fəaliyyət” blokunda şagirdlər şəkillər arasında əlaqəni müəyyən etməyə istiqamətləndirilməlidir. Müəllim nümunələr gətirməklə: a) şəklinin istehsal; b) şəklinin isə istehlak olduğunu müəyyən etməyə köməklik göstərə bilər. “Avtomobil hissələri nədən hazırlanır? Avtomobillərin artması ilə havanın çirklənməsi arasında hansı əlaqə var? Avtomobilin işləməsi üçün nədən istifadə edilməlidir?” tipli suallar verməklə şagirdlərin müzakirəyə cəlb edilməsi məqsəduyğundur.

C Yeni məlumatın mənimsənilməsi şəkillər və mətn üzərində təşkil oluna bilər. Dərsdəki terminlər şagirdlər üçün yeni olduğuna görə onları cədvəl formasında qurmaq mümkündür.

Termin	Mahiyəti
İstehsal	Təbii sərvətlərin hazır məhsula çevrilməsi
Xammal	Məhsulun istifadə olunmazdan əvvəlki vəziyyəti
İstehlak	Hazır məhsulun insanlar tərəfindən istifadəsi
Qeyri-istehsal	Elm, təhsil, idman, səhiyyə, xidmət və s.

Yeni materialların izahında verilən şəkillər sağdan sola doğru təhlil olunduqda istehsalın sənaye və kənd təsərrüfatından ibarət olduğu müəyyən edilir. Şəkillər yuxarıdan aşağıya doğru təhlil edildikdə isə XAMMAL → MƏHSUL → ALICI ardıcılığını müşahidə etmək mümkündür.

E Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Şagirdlərin Azərbaycanda neftin hasilatı, emalı və istehlakı haqqında biliklərini yoxlamağa imkan verir. Şəkillərin köməyi ilə müəllim neft sənayesində olan mərhələlərlə bağlı şagirdlərin fikirlərini ümumiləşdirə bilər.

Müəllim iki şagirdin iştirakı ilə (istehsalçı və istehlakçı) rollu oyun təşkil edə bilər.

E Nə öyrəndiniz

Hazır məhsul **istehsal** prosesində əldə edilir. Hazır məhsul istehsalı üçün **avadanlıq və xammal** tələb olunur. Məhsul istehsal edərkən onun kim tərəfindən alınacağı, yəni **istehlak**ı nəzərə alınmalıdır.

Müəllim dərstdə qarşıya qoyduğu məqsəddən asılı olaraq aşağıdakı (<https://www.youtube.com/watch?v=P0Ve4WyJJno>) istifadə edə bilər.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

I. Aqronom, metallurq, geoloq, çilingər, dulusçu;

II. Dizayner, menecer, baytar, sinoptik, auditor, həkim.

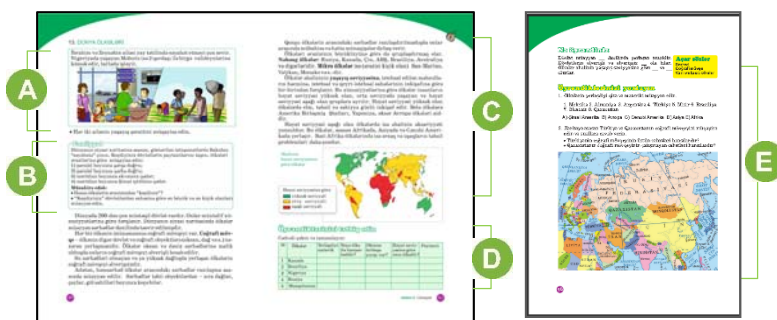
Qiymətləndirmə meyarları:

- İzahetmə • Fərqləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Məhsulun istehsalı üçün lazım olan şərtləri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Məhsulun istehsalı üçün lazım olan şərtlərin az bir hissəsini izah edir.	Məhsulun istehsalı üçün lazım olan şərtləri, əsasən, izah edir.	Məhsulun istehsalı üçün lazım olan şərtləri ətraflı izah edir.
İstehsal və qeyri-istehsal sahələri fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	İstehsal və qeyri-istehsal sahələrini müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	İstehsal və qeyri-istehsal sahələrini əsasən fərqləndirir.	İstehsal və qeyri-istehsal sahələrini düzgün fərqləndirir.

Dərs 13 / Mövzu: DÜNYA ÖLKƏLƏRİ

Alt STANDART	3.2.1 Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• dövlətləri coğrafi mövqeyinə görə müqayisə edir; • ölkələrdə insanların həyat səviyyəsinə görə qruplaşması prinsipini izah edir.

A Motivasiyanı şagirdlərin gündəlik həyatda rastlaşdığı problemə aid real situasiyalar əsasında təşkil etmək olar. Dərsin bu mərhələsində şagirdlər şəkil əsasında iki fərqli ölkədə yaşayan uşaqların yay tətlini keçirdiklərini müqayisə edir. Müəllim ölkələrdə əhalinin həyat səviyyəsinin fərqli olmasının səbəblərinə dair əlavə suallar verə bilər; məsələn: “Ölkənin harada yerləşməsi, ərazisinin böyüklüyü insanların həyat tərzinə təsir edə bilərmi?”

B Verilən tapşırıqda şagirdlərin xəritədən istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Şagirdlərin tapşırığı cütlərlə yerinə yetirməsi məqsəddüyğündür.

C Müəllim nəzəri məlumatları şagirdlərə kiçik mühazirə formasında da çatdırı bilər. Bu zaman dövlət sərhədlərini izah edərkən “əlverişli coğrafi mövqe” və “əlverişsiz coğrafi mövqe” anlayışlarının müzakirəsini təşkil etmək səmərəlidir. Nəzəri məlumatla tanışlıq zamanı şagirdlərə tapşırıq vermək olar. Tapşırıq qruplarla da yerinə yetirilə bilər. Qruplara belə tapşırıqlar verilə bilər.

Siyasi xəritədən istifadə etməklə qruplaşdır:

1. Ərazisinə görə nəhəng ölkələr. Paytaxtlarını müəyyən edib yazın.
 2. Dəniz sərhədinə malik olan ölkələr. Paytaxtlarını müəyyən edib yazın.
 3. Okeana çıxışa malik olmayan ölkələr. Paytaxtlarını müəyyən edib yazın.
- Ölkələrin inkişafında insanların həyat səviyyəsini əsas göstərici kimi götürmək məqsəddüyğündür. Şagirdlərə özlərinin nümunələr gətirmələri təklif oluna bilər. Şagirdlərin nümunələrində kəmiyyət göstəricilərinin olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Şagird həyat səviyyəsindən danışarkən onun necə ölçülməsindən bəhs etməlidir. Bu göstəricilər yazılmalıdır. Şagirdlərə V sinifdə tədris olunan “Həyat bilgisi” fənnindən “insan potensialının inkişaf indeksi” anlayışı məlumdur. Həyat səviyyəsini göstəriciləri beynəlxalq təşkilatların xüsusilə, BMT-yə daxil olan nəşrlərində göstərilir. Materialın izahını statistik cədvəlin təhlili vasitəsilə aparmaq olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Ölkələr	Yerləşdiyi materik	Necə ölkə ilə həmsərhəddir?	Su sərhəddi varmı?	Həyat səviyyəsinə necə ölkələrdir?	Paytaxtı
Kanada	Şimali Amerika	1	+	Yüksək	Ottava
Braziliya	Cənubi Amerika	10	+	Orta	Brazilya
Nigeriya	Afrika	4	+	Aşağı	Abuca
Rusiya	Avrasiya	14	+	Orta	Moskva
Monqolustan	Avrasiya	2	—	Orta	Ulan-Bator

E Nə öyrəndiniz

Dövlət müəyyən **sərhəd** daxilində yerləşən ərazidir. Dövlətlərin **coğrafi** mövqeyi əlverişli və əlverişsiz ola bilər. Ölkələr əhalinin yaşayış səviyyəsinə görə **yüksək, orta və aşağı** ola bilər.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Ölkələr	Materik	Qitə
Meksika	Şimali Amerika	Amerika
Almaniya	Avrasiya	Avropa
Argentina	Cənubi Amerika	Amerika
Türkiyə	Avrasiya	Avropa və Asiya
Misir	Afrika, Avrasiya	Afrika, Asiya
Braziliya	Cənubi Amerika	Amerika
Əlcəzair	Afrika	Afrika
Qazaxıstan	Avrasiya	Asiya, Avropa

2. Türkiyənin mövqeyinin üstün cəhətləri:

- su sərhədlərinin mövcudluğu;

- Avropa və Asiyanın sərhədində yerləşir.
- Qırğızıstanın mövqeyinin çatışmayan cəhətləri:
- Materikdaxili mövqeyə malikdir, su sərhədləri yoxdur;
 - Dağlıq ərazidir.

Qiymətləndirmə meyarları:

• Müqayisəetmə • İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dövlətləri coğrafi mövqeyinə görə müqayisə etməkdə çətinlik çəkir.	Dövlətləri coğrafi mövqeyinə görə müəllimin köməyi ilə müqayisə edir.	Dövlətləri coğrafi mövqeyinə görə əsasən müqayisə edir.	Dövlətləri coğrafi mövqeyinə görə düzgün müqayisə edir.
Ölkələrin həyat səviyyəsinə görə bölgü prinsipini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Ölkələrin həyat səviyyəsinə görə bölgü prinsipini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Ölkələrin həyat səviyyəsinə görə bölgü prinsipini qismən izah edir.	Ölkələrin həyat səviyyəsinə görə bölgü prinsipini geniş izah edir.

Praktiki dərs 14 / Mövzu: ƏHALİ XƏRİTƏSİ VƏ STATİSTİK GÖSTƏRİCİLƏRLƏ İŞ

Alt STANDART	3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• “Dünya dirlərinin yayılması” xəritəsi üzrə lazım olan məlumatları şərh edir; • əhalinin təbii artımını hesablayır; • əhalinin statistik göstəricilərini toplayır və təhlil edir.

Dərsin gedişi tam olaraq dərslikdə verilmişdir. Dərsdə şagirdlərin praktiki bacarıqları inkişaf etdirilir.

II TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Azərbaycan dilində danışan insana hansı dili öyrənmək daha asan olar?

1. türkmən	6. portuqal
2. qazax	7. tatar
3. belorus	8. türk
4. rus	9. fransız
5. ingilis	10. qaqaüz

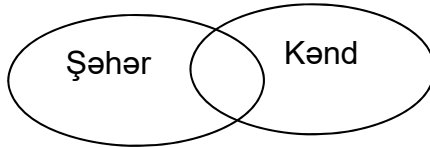
2. Xəritədən istifadə edərək əhalisinin həyat səviyyəsi yüksək olan ölkələri müəyyən edin.

- A) Efiopiya, ABŞ, Kanada B) İsveç, ABŞ, AFR
C) Braziliya, Somali, Nepal D) Əfqanıstan, Liviya, Mozambik
E) Banqladeş, Nepal, Avstraliya

3. Şəkildəki oğlan hansı irqin nümayəndəsidir?

4. Eyler Venn diaqramına əsasən müqayisə edin.

5. Aşağıdakı peşə sahibləri öz işlərini yerinə yetirmək üçün haranı seçməlidirlər?

- A) Alim-ekoloq: o, ətraf mühitin çirklənməsi problemlərini öyrənir. _____
B) Alim-botanik: o, təbiətdəki bitkiləri tədqiq edir. _____

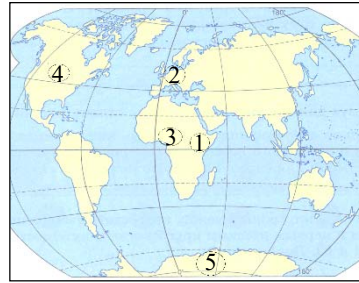
- C) Aqronom-seleksiyaçı; o, yeni bitki sortları yaradır. _____

6. Siyahıdakı peşələrin adlarını diaqramın müvafiq hissələrinə yazın: *aqronom, bank işçisi, traktorçu, həkim, baytar, müəllim, bənnə, elmi işçi, taksi sürücüsü, poçtalyon, gözətçi, çoban, vəkil, satıcı, aşpaz*

<i>Ekoloq</i>	<i>Botanik</i>	<i>Aqronom</i>
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.

6. Xəritə-sxemdə qeyd olunan hansı regionlarda aclıq problemi mövcuddur?

7. Cədvəldən istifadə edərək Azərbaycan əhalisinin sayının illər üzrə dəyişmə qrafikini qurun.

İllər	Əhalinin sayı, mln. nəfər
1959	3,7
1970	5,2
1980	6,2
1990	7,2
2000	8,1
2010	9,2
2020	10, 1

Əhalinin sayı,
mln

8. Sadalananlardan hansı xammal, hansı işə hazır məhsuldur? Uyğun xanalara xammal və ondan alınan məhsulları yazın:

Parça, taxta, benzin, ip, çipsi, ağac, boşqab, avtomobil, neft, şirə, pambıq, meyvə, paltar, mebel, kağız, metal, kartof, gil

Xammal	Hazır məhsul
Meyvə	Şirə

9. Uyğunluğu müəyyən edin.

Region

Avropa
Asiya
Afrika

İrq

neqroid
monqoloid
avropoid

10. Afrikanın bəzi ölkələrində təhsil məcburi deyil. Orada uşaqlar məktəbə getməyə də bilirlər. Siz belə bir ölkədə yaşamaq istərdinizmi? Fikirlərinizi izah edin və 5 səbəb yazın.

TƏDRİS VAHİDİ – 3

YERİN BƏRK TƏBƏQƏSİ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

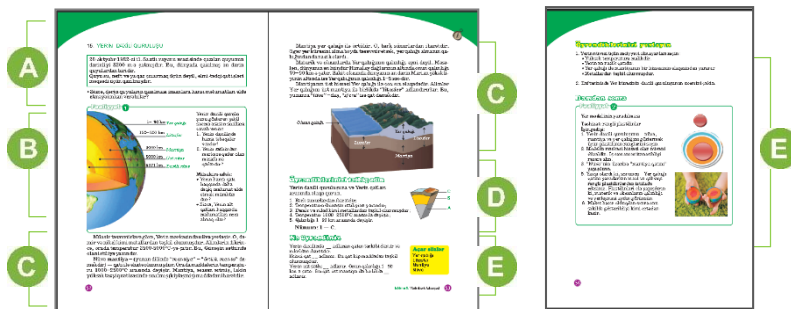
- 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.
- 2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.
- 2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyanı təqdim edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **7 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 15 / Mövzu: YERİN DAXİLİ QURULUŞU

Alt STANDART	2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• Yerin daxili təbəqələrinin (nüvə, mantiya, Yer qabığıının) əsas xüsusiyyətlərini şərh və müqayisə edir; • Yerin daxili quruluşunu əks etdirən modeli yaradır.

A Müəllim mövzuya başlamaq üçün şagirdlərin diqqətini ətrafımızda olan hadisələrə yönəldə bilər. Bizə Yerin daxilində gedən proseslər barədə məlumat verə biləcək hansı hadisələri tanıdıqları barədə söhbət aparıla bilər. Motivasiyanı mətndə verilən məlumat əsasında qurmaq olar.

B Tapşırığın müzakirəsi dərslikdə yazılmış suallar əsasında qurula bilər.

C Yeni dərsin mənimsənilməsinə müəllim cütlüklərdə təşkil edə bilər. Şagirdlər mətn üzərində işləyərək və ya müəllimin izahını dinləyərək nəticələri konseptual cədvəl formasında sistemləşdirə bilərlər.

Yerin təbəqəsi	Qalınlığı	Temperaturu	Vəziyyəti
Nüvə			
Mantiya			
Yer qabığı			

Cədvəli tamamlamaq üçün şagirdlərin müxtəlif mənbələrə yönəldilməsi, onların məlumat əldə etmək bacarıqlarının inkişafına kömək edə bilər. Müəllim tərəfindən Yerin daxili quruluşuna aid Power Point proqramında təqdimatın hazırlanması məqsədəuyğundur. Sınıfdə Yerin daxili quruluşu haqqında aşağıdakı mənbələrdən istifadə etməklə videomaterial nümayiş etdirilə bilər.

<http://www.youtube.com/watch?v=2dHjg3M1e90>

<http://www.youtube.com/watch?v=u8avhJR9Fqs>

<https://www.youtube.com/watch?v=ZvfqoGxXco0>

Bəzi materiallar rus dilində olsa da, müəllim özü müvafiq şərhlər verə bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

A) Temperaturu Günəşin istiliyinə yaxındır. Dəmir və nikel kimi metallardan təşkil olunmuşdur.

B) Temperatur 1000–2500°C arasında dəyişir.

C) Bərk süxurlardan ibarətdir. Qalınlığı 1–90 km arasında dəyişir.

Nə öyrəndiniz

Yerin daxilində **nüvə** adlanan qatın tərkibi dəmir və nikeldən ibarətdir. İkinci qat **mantiya** adlanır. Bu qat kip maddədən təşkil olunmuşdur. Yerin üst səthi **Yer qabığı** adlanır. Onun qalınlığı 1–90 km-ə çatır. Bu qat üst mantiya ilə birlikdə **litosfer** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Yerin ən nazik qatıdır.

Yer qabığı ilə mantiya arasında yerləşir.

Dərstdən sonra

Şagirdlərin plastilindən Yerin modelini düzəltmələri onlarda modelləşdirici təfəkkürün formalaşdırılmasına yardım edir.

Qiymətləndirmə meyarları:

• Müqayisəetmə • Modelləşdirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yerin daxili təbəqələrinin əsas xüsusiyyətlərini şərh və müqayisə etməkdə çətinlik çəkir.	Yerin daxili təbəqələrinin əsas xüsusiyyətlərini köməkliklə şərh edir və qismən müqayisə edir.	Yerin daxili təbəqələrinin (nüvə, mantiya, Yer qabığının) əsas xüsusiyyətlərini kiçik səhvlərlə şərh və müqayisə edir.	Yerin daxili təbəqələrinin (nüvə, mantiya, Yer qabığının) əsas xüsusiyyətlərini ətraflı şərh və düzgün müqayisə edir.
Yerin daxili quruluşunu əks etdirən modelini yaratmaqda çətinlik çəkir.	Yerin daxili quruluşunu əks etdirən modelini müəllimin köməyi ilə yaradır.	Yerin daxili quruluşunu əks etdirən modelini kiçik səhvlərlə yaradır.	Yerin daxili quruluşunu əks etdirən modelini düzgün və səliqəli yaradır.

Dərs 16 / Mövzu: SÜXURLAR

Alt STANDARTLAR

2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.

2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyayı təqdim edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- Yer səthini təşkil edən süxurları nümunələrdə tanıyır;
- dağ süxurlarından topladığı kolleksiyayı təqdim edir;

A

B

C

D

E

A Müəllim mövzuya başlamaq, motivasiya yaratmaq üçün şagirdlərə Azərbaycanın müxtəlif dağlarının şəkillərini nümayiş etdirməklə yanaşı, dərslikdə verilən sual ətrafında söhbət təşkil edə bilər. Məktəb müxtəlif dağ süxurları kolleksiyaları ilə təmin olunbsa, motivasiyanın nümayiş əsasında qurulması məqsəduyğun olardı.

B Tapşırığın yerinə yetirilməsi dərslikdə yazılmış sualların müzakirəsi əsasında qurula bilər.

Dərslikdə verilən şəklin təhlilində şagirdlər çətinlik çəkdikdə müəllim özü tikintidə istifadə olunan inşaat materiallarının adını söyləyə bilər: dam örtüyü (şifer, dəmir təbəqə, kirəmit), baca (kərpic), divarlar (kubik, kərpic, ağac), tutacaq (ağac, mərmər, dəmir), pilləkən (dəmir, daş, mərmər). Məktəb dağ süxurları kolleksiyaları ilə təmin olunubsa, sinifdə başqa bir praktiki iş təşkil etmək tövsiyə olunur. Praktiki işi qruplarda təşkil etmək daha səmərəlidir. Yeni mövzunun izahı zamanı müəllim <https://www.youtube.com/watch?v=IrrmS9G3Zq0> nümayiş etdirə bilər

Praktiki iş aşağıdakı plan üzrə təşkil oluna bilər:

1. Hər qrupa 3 müxtəlif mənşəli (məs.: qranit, mərmər, daş kömür) dağ süxurları verilir. Şagirdlər bu süxurların xassələrini müəyyən edərək cədvəli doldururlar.

Nö	Dağ süxuru	Qranit	Daş kömür	Mərmər
1.	Rəngi			
2.	Quruluşu (sıx, məsaməli, kövrək, dənəvər)			
3.	Kütləsi (yüngül, ağır)			
4.	Möhkəmliyi (çox yumşaq – dırnaqla cızılır; yumşaq – dırnaqla cızılmır, şüşəni cızır; bərk – şüşəni cızır)			
5.	Suda həllolması			
6.	Sirkə turşusunda həllolması (suxurun üzərinə turşu damcılatdıqda fişıldayır)			
7.	Orqanizmlərin qalıqlarının olması			

2. Şagirdlərin işlərinin təqdimatını və müzakirəsini təşkil edin.

3. Müzakirə üçün belə sual vermək olar: Dağ süxurları nə üçün fərqli xassələrə malik olur (*əmələgəlmə şəraitindən asılıdır*). Bu sualın müzakirəsi zamanı şagirdlərə dağ süxurlarının əmələ gəlməsi, yaranması şəraitini izah edin.

C Yeni dərslərin izahını müəllim kiçik mühazirə formasında keçirə bilər. Dağ süxurlarının təsnifatını, onların xüsusiyyətlərini və yaranmasının təhlilini praktik işdən sonra izah etmək məqsədəuyğundur.

İş cütlüklərdə də təşkil oluna bilər. Mətnlə tanış olduqca şagirdlərə cədvəli təmməklə tapşırıla bilər.

Dağ süxurlarının mənşəyi	Yaranma şəraiti	Nümunə	Harada istifadə olunur
Çökmə			
Maqmatik			
Metamorfik			

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Şagirdlərə tapşırığı yazılı və ya şifahi şəkildə yerinə yetirməyi təklif etmək olar.

E Nə öyrəndiniz

Təbii materiallar insan müdaxiləsi olmadan yaranır. Onlar **süxurlar** adlanır. Yer qabığı **maqmatik**, **çökmə** və **metamorfik** süxurlardan təşkil olunmuşdur. Bərkliyindən asılı olmayaraq hər hansı süxur xarici qüvvələrin təsirinə məruz qalır; bu proses **aşınma** adlanır.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Yer səthində aşınma və toplanma nəticəsində yaranır: **çökmə süxurlar**

Maqmanın soyuması nəticəsində əmələ gəlir: **maqmatik**

Yerin dərinliklərində yüksək temperatur və təzyiq şəraitində yeni keyfiyyətlər qazanır: **metamorfik süxurlar**

Dərstdən sonra

Süxurlardan ibarət kolleksiyanın toplanması üçün ekskursiyanın təşkili səmərəli olardı. Layihə cütələr və ya kiçik qruplar formasında təşkil oluna bilər. Geoloqların da da ekskursiyaya cəlb edilməsi şagirdlər üçün çox maraqlı olardı. Fəaliyyəti aşağıdakı kimi qiymətləndirmək olar.

Müəllim məqsəddən asılı olaraq

(<https://www.youtube.com/watch?v=5ENJ64M3ptE>) istifadə edə bilər

Meyar	Dərəcələnmə			
	səviyyə "1"	səviyyə "2"	səviyyə "3"	səviyyə "4"
Kolleksiya toplama	Pərakəndə halda toplayır.	Toplayır və müəllim köməyi ilə adlandırır.	Toplayır, lakin sistemləşdirərkən və adlandırarkən bəzən səhvlərə yol verir.	Toplayır, düzgün sistemləşdirir və adlandırır.
Təqdim etmə	Təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Təqdim edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Təqdim edərkən bəzən səhvlərə yol verir.	Ətraflı təqdim edir.

Dərsin daha dərinlən mənimsənilməsini təmin etmək üçün şagirdləri Azərbaycan Geologiya Muzeyinə aparmaq faydalı olardı.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Tanıma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yerin daxili təbəqələrinin əsas xüsusiyyətlərini şərh və müqayisə etməkdə çətinlik çəkir.	Yerin daxili təbəqələrinin əsas xüsusiyyətlərini köməkliklə şərh edir və qismən müqayisə edir.	Yerin daxili təbəqələrinin (nüvə, mantiya, Yer qabığının) əsas xüsusiyyətlərini kiçik səhvlərlə şərh və müqayisə edir.	Yerin daxili təbəqələrinin (nüvə, mantiya, Yer qabığının) əsas xüsusiyyətlərini ətraflı şərh və düzgün müqayisə edir.

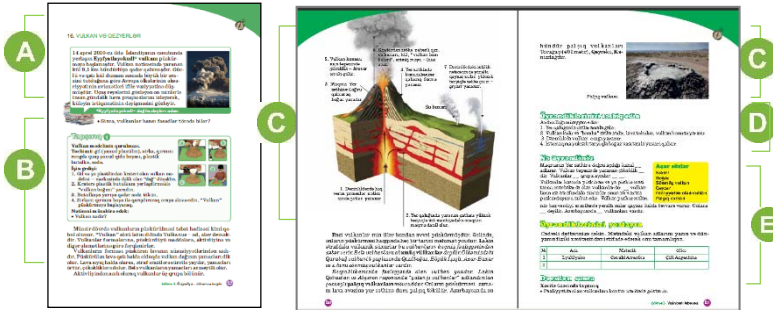
Dərs 17 / Mövzu: VULKAN VƏ QEYZERLƏR

Alt STANDARTLAR

- 2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.
- 2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- vulkanın elementlərini sadalayır, vulkan prosesini təsvir edir;
- vulkanın quruluşunun sxemini çəkir;
- vulkanları kontur xəritədə qeyd edir.

Dərs daha çox nəzəri materiala əsaslanır. Şagirdlər bir dərs müddətində “vulkan”, “qeyzer”, “palçıq vulkanı” kimi bir neçə anlayışla tanış olmalıdırlar. Dərs praktiki fəaliyyətlə nəticələndiyindən müəllim vaxt bölgüsünü düzgün planlaşdırmalıdır.

A Motivasiya dərslində verilmiş mətn və sual müzakirəsi üzərində qurula bilər. Müəllim şagirdlərə vulkan püskürməsinə aid videomaterial, yaxud şəkillər də nümayiş etdirə bilər.

B Tapşırığın yerinə yetirilməsi müəllimin ona ayırdığı vaxtdan asılıdır. Əgər müəllim dərslərin əsas vaxtını praktik fəaliyyətə həsr edərsə, bu zaman onun aparılması dərslərdə verilmiş qaydalara əsasən yerinə yetirilə bilər. Əks halda vulkan konusunun hazırlanması dərslərdən əvvəl, yaxud dərslərdən sonra həyata keçirilməlidir. Şagirdlər vulkan konusunu plastilindən deyil, karton və ya qumdan da hazırlaya bilərlər. Dərslərdə soda və sirkə qarışığının təcrübədə nəzərdə tutulan kimi uğurla “püskürməsi” üçün müəllim bu təcrübəni əvvəlcədən yoxlamalıdır. Tapşırığı dağlarla vulkan konusunun müqayisəsi və dərslərdə verilmiş sualla yekunlaşdırmaq məqsəduyğundur.

C Yeni materialın izahını müəllim şagirdlərin hazırladığı maket və ya dərslərdəki şəkil üzərində apara bilər. Şagirdlər sönmüş və fəaliyyətdə olan vulkanların izah edilməsi üçün Venn diaqramı tərtib edə bilərlər. “Palçıq vulkanı”, “qeyzer” anlayışlarının izah edilməsi prosesində müəllim bu mərhələdə

(<https://www.youtube.com/watch?v=qF9kK19RB-E>) videomaterialdan istifadə edə bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Yer qabığında çatlar əmələ gəlir. 2. Dərinlikdə vulkan ocağı yaranır. 3. İsti maqma yüksək təzyiqlə boğaz vasitəsilə yuxarı qalxır. 4. Vulkan külü və vulkan “bombası” səthə atılır, lava tökülür, vulkan konusu yaranır.

E Nə öyrəndiniz

Maqmanın Yer səthində doğru açdığı kanal **boğaz** adlanır. Vulkan təpəsində yaranan çökəklik **krater**dir. Vulkanlar 2 qrupa ayrılır: **fəaliyyətdə olan və sönmüş vul-**

kanlar. Fəaliyyətdə olan vulkanlar hazırda püskürən və ya püskürməsi tarixi mənbələrdə olan vulkanlardır. Sönmüş vulkanların isə ətrafındakı süxurlar onun nə vaxt-sa püskürdüyünü sübut edir. Vulkanların baş verdiyi ərazilərə yaxın yeraltı sular isti halda fəvvarə vurur. Onlara **qeyzer** deyilir. Azərbaycanda **palçıq** vulkanları vardır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Nö	Adı	Materik	Ölkə
1.	Vezuvi	Avrasiya	İtaliya
2.	Krakatau	Avrasiya	İndoneziya
3.	Etna	Avrasiya	İtaliya
4.	Kilimancaro	Afrika	Tanzaniya

Videomateriallar üçün internet resurslar:

Vulkanlar:

<http://www.youtube.com/watch?v=R0Zbj7S22zs>

http://www.youtube.com/watch?feature=endscreen&v=7Ya_KmcGf9Y&NR=1

<http://www.youtube.com/watch?v=F-cpIQAp9MY&list=PLC9AA82B3E73B3D83>

<http://www.youtube.com/watch?v=7snQPaxFf20&feature=endscreen&NR=1>

Qobustanın palçıq vulkanları:

http://www.youtube.com/watch?v=_IFsBBF_KQ0

Qeyzerlər:

<http://www.youtube.com/watch?NR=1&v=USCvVndukjA&feature=endscreen>

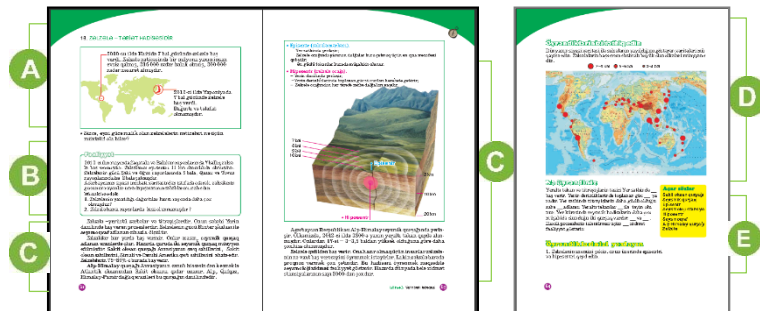
Qiymətləndirmə meyarları:

• Təsviretmə • Sxemçəkmə • Kontur xəritədə qeydetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vulkanın elementlərini sadalamaqda və vulkan prosesini təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Vulkanın elementlərinin bir hissəsini sadalayır, vulkan prosesini köməkliklə təsvir edir.	Vulkanın elementlərini əsasən sadalayır, vulkan prosesini kiçik səhvlərlə təsvir edir.	Vulkanın elementlərini tam sadalayır, vulkan prosesini düzgün təsvir edir.
Vulkanın quruluşunun sxemini qurmaqda çətinlik çəkir.	Vulkanın quruluşunun sxemini köməkliklə çəkir.	Vulkanın quruluşunun sxemini kiçik səhvlərlə çəkir.	Vulkanın quruluşunun sxemini dəqiq çəkir.
Vulkanları xəritədə göstərməkdə və kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Vulkanları xəritədə göstərir, amma kontur xəritədə köməkliklə qeyd edir.	Vulkanları xəritədə göstərir və kontur xəritədə kiçik səhvlərlə qeyd edir.	Vulkanları xəritədə dəqiq göstərir və kontur xəritədə düzgün qeyd edir.

Dərs 18 / Mövzu: **ZƏLZƏLƏ — TƏBİƏT HADİSƏSİDİR**

Alt STANDART	2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• “ocaq”, “hiposentr”, “episentrlər” terminlərindən istifadə etməklə zəlzələnin səbəblərini şərh edir.

Zəlzələ və vulkan hadisələrinin baş verməsinin litosfer təbəqələrinin sərhədləri ilə əlaqəsini şagirdlər yuxarı siniflərdə öyrənəcəklər. Bu sinifdə isə vulkan, qeyzer və zəlzələlərin çox vaxt eyni ərazilərdə baş verməsi haqqında ilkin təsəvvürlər formalaşdırılır. Mövzunun tədrisi müəllimdən psixoloji cəhətdən düzgün yanaşma tələb edir. Dərs şagirdlərdə təbiət hadisələrinə qarşı qorxu yaratmamalıdır. Buna görə də dərsin izahında diqqəti dağıntı və həlak olanların sayına deyil, müasir dövrdə zəlzələyə davamlı tikililərin inşasındakı nailiyyətlərə yönəlmək lazımdır. Müəllim dərs prosesində (<https://www.youtube.com/watch?v=DNh0mAfmfzo> istifadə edə bilər

A Motivasiyanı dərslərdə verilmiş suallar əsasında qurmaq olar. Müəllim dərsin motivasiyasını başqa cür də qura bilər: Yaponiyada zəlzələyə davamlı binalara aid videomaterial nümayiş etdirmək olar. Respublikamızda belə binaların tikilməsinə nümunə gətirmək əhəmiyyətli olar. Zəlzələ haqqında geniş məlumatların olduğunu nəzərə alaraq dərsi BİBÖ üsulundan istifadə etməklə qurmaq dərsin səmərəsini artırmağa yardım edə bilərdi.

B “Fəaliyyət” bölümündəki tapşırıqda şagirdlər zəlzələ mərkəzindən uzaqlaşdıqca onun dağıdıcı gücünün azalması nəticəsinə gəlməlidirlər. Tapşırığın cütlərlə həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur.

C Yeni materialın öyrənilməsi dərslərdə olan materialın oxunuşu və BİBÖ cədvəlinin tamamlanması ilə yerinə yetirilə bilər. Seysmik cəhətdən fəal ərazilərin xəritədə göstərilməsi bacarığının formalaşdırılmasına diqqəti artırmaq lazımdır.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlərə belə bir cədvəl doldurmaları tövsiyə oluna bilər.

Sakit okean qurşağı	Yaponiya, İndoneziya, Meksika, Çili, Peru
Alp-Himalay qurşağı	Türkiyə, İran, Azərbaycan, Əfqanıstan, Nepal

E Nə öyrəndiniz

Yeraltı təkan və titrəyişlərin təsirindən Yer səthində **zəlzələ** baş verir. Yerin dərinliklərində toplanan güc **hiposentr** və ya **zəlzələ ocağı** yaradır. Yer səthində

titrəyişlərin daha güclü olduğu sahə **episentrlər** adlanır. Yeraltı təkanların gücü **seysmoqraf** ilə təyin olunur. Yer kürəsində seysmik hadisələrin daha çox müşahidə olunduğu iki qurşaqla var: **Sakit okean qurşağı, Alp-Himalay qurşağı**. Daxili proseslərin izlənilməsi üçün **seysmoloji stansiyalar** fəaliyyət göstərir.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Şərhetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Ocaq”, “hiposentr”, “episentrlər” terminlərindən istifadə etməklə zəlzələnin səbəblərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	“Ocaq”, “hiposentr”, “episentrlər” terminlərindən istifadə etməklə zəlzələnin səbəblərini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	“Ocaq”, “hiposentr”, “episentrlər” terminlərindən istifadə etməklə zəlzələnin səbəblərini kiçik səhvlərlə şərh edir.	“Ocaq”, “hiposentr”, “episentrlər” terminlərindən istifadə etməklə zəlzələnin səbəblərini düzgün şərh edir.

Dərs 19 / Mövzu: **DEBAT DƏRS. ZƏLZƏLƏ ZAMANI NƏ ETMƏLİ?**

Alt STANDART	2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• zəlzələ zamanı baş verən hadisələri şərh edir; • zəlzələ zamanı davranış qaydalarını izah edir.

Müəllim dərsin əvvəlində <https://www.youtube.com/watch?v=FxRF-TzKGiA>), (https://www.youtube.com/watch?v=Dz9_vH1UrMI istifadə edə bilər.

Dərsi iki mərhələyə ayırmaq olar:

1. Dərsə hazırlıq.

2. Sınıfdə tapşırıqların yerinə yetirilməsi.

Birinci mərhələdə şagirdlərə tapşırmaq olar ki, onlar evdə paraqrafın məzmunu ilə diqqətlə tanış olsunlar və zəlzələ zamanı konkret fəaliyyət planını tərtib etsinlər.

İkinci mərhələdə isə sınıfdə debat təşkil edilir. Debat zamanı sinif üç qrupa bölünür.

“Sakinlər” ilə “Ölkə və yerli hakimiyyət orqanları” zəlzələ zamanı görməli işləri və vəzifə bölgüsünü müəyyən edirlər. Vəzifələrin düzgün yerinə yetirilməsi və hansı qrupun daha effektiv fəaliyyət göstərməsi “Fövqəladə hallar komissiyası” tərəfindən qiymətləndirilir. Debatlar zamanı qruplar öz mövqelərini əsaslandırmaqlı, söylənilən fikirlərin izahını verməlidir. Müəllim müxtəlif suallarla qrupları müzakirələrə cəlb edə bilər.

Dərs 20 / Mövzu: DAĞLAR

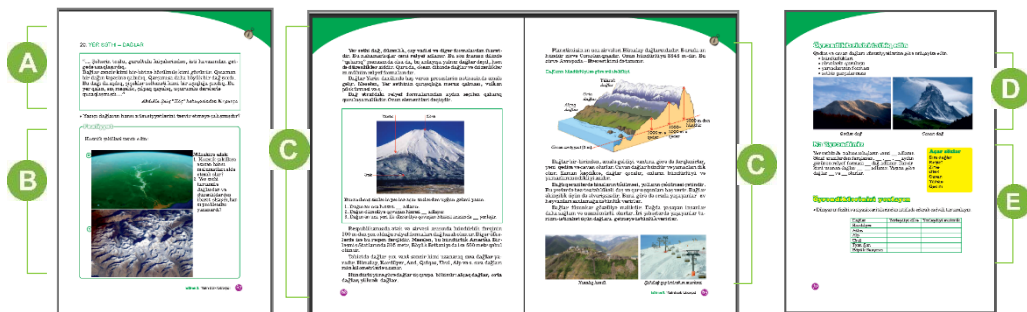
Alt STANDARTLAR

2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.

2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- dağların əmələ gəlməsini quru parçalarının hərəkət etməsi ilə izah edir;
- dağın elementlərini sxem əsasında təyin edir;
- dağları xəritədə göstərir və kontur xəritədə qeyd edir.

Dərsin əsas vəzifəsi xəritə, kontur xəritə ilə iş, dərs zamanı atlasdan əsas nomenklaturanın tapılması, kontur xəritədə qeyd olunmasıdır. Mövzunun tədrisi prosesində şagirdlər xəritəni oxumaq, dağların mütləq hündürlüyünü təyin etmək bacarıqlarına yiyələnirlər. Onlar yuxarı siniflərdə bu bacarıqlar əsasında relyefin profilini quraçaqlar. Müəllim bu linklərdən istifadə edə bilər:

<https://www.youtube.com/watch?v=niGHtGFKVg4>

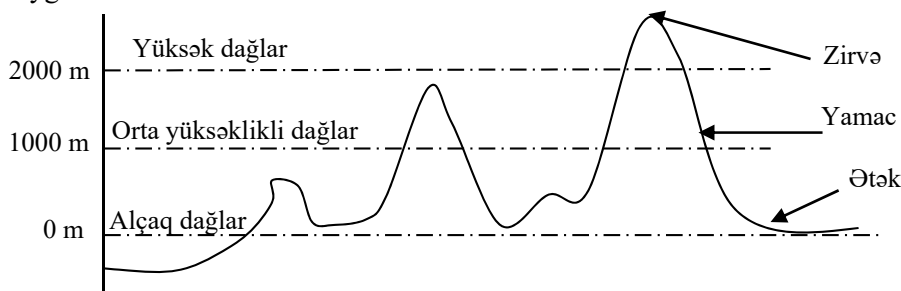
<https://www.youtube.com/watch?v=S1HbX24iVAs>

<https://www.youtube.com/watch?v=uhbXnK2EZp0>

A Motivasiya dərslikdə verilmiş suallar əsasında aparıla bilər. Mətnin oxunuşunu dağ haqqında videomaterial nümayiş etdirməklə əvəzləmək mümkündür.

B Texniki imkanları olan siniflərdə şagirdlərin tapşırığı yerinə yetirməzdən əvvəl *Google Earth* proqramında kosmik təsvirlərə baxmaları faydalı olardı.

C Mövzunun izahı zamanı dağın elementlərini əks etdirən sxemin çəkilməsi məqsədəuyğundur. **Nümunə:**

Kontur xəritə üzərində aşağıdakı dağ sistemlərini qeyd etməyi tapşırmaq olar:

Himalay (Comolunqma), Kordilyer, And, Qafqaz, Alp, Ural, Tyan-Şan. Şagirdlərə izah edilməlidir ki, dağ sistemlərini müvafiq olaraq – qəhvəyi rəngin müxtəlif çalarları ilə rəngləsinlər.

Şagirdlərdə fiziki xəritədə cavan və qədim dağları rənginə görə fərqləndirmək bacarığının formalaşdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu dərs təkcə şagirdlərin xəritə üzərində coğrafi obyekt tapmaq bacarıqlarını deyil, həm də obyektə kompleks xarakteristika vermək bacarıqlarının formalaşdırılmasına xidmət edir. Bunun üçün şagirdlərə hər hansı dağın xarakterik planını izah etmək məqsəduyğundur.

Dağın xarakterik planı:

- 1) hansı materikdə yerləşir;
- 2) hansı yarımkürədədir;
- 3) hansı ölkələrdə yerləşir;
- 4) hansı istiqamətdə uzanır;
- 5) hündürlüyü (orta, maksimal).

Müəllim yeni materialla tanışlıq üçün şagirdləri tədqiqat mövzuları üzrə qruplara ayıra bilər:

1-ci qrup: Dağ və onun elementləri.

2-ci qrup: Hündürlüyünə görə dağların fərqləri.

3-cü qrup: Yaşına görə dağların fərqləri.

4-cü qrup: Dağların insan həyatında rolu.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Xüsusiyyətlər	Qoca dağlar	Cavan dağlar
<i>Hündürlükləri</i>	alçaq	yüksək
<i>Zirvələrinin quruluşu</i>	yastı	iti
<i>Yamaclarının forması</i>	meyilli	dik
<i>Səthinin parçalanması</i>	zəif, hamar	kəskin

E Nə öyrəndiniz

Yer səthində nahamarlıqların cəmi **relyef** adlanır. Ətraf ərazilərdən fərqlənən, **zirvə**, **ətək**, **yamac** aydın görünən qabarıq relyef forması dağ adlanır. Zəncir kimi uzanan dağlar **sıra dağlar** adlanır. Yaşına görə dağlar **qədim** və **cavan** olur.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Dağlar	Ölkə	Materik
Qafqaz	Azərbaycan, Gürcüstan, Rusiya	Avrasiya
Kordilyer	Kanada, ABŞ, Meksika, Mərkəzi Amerika dövlətləri	Şimali Amerika
Atlas	Mərakeş, Əlcəzair, Tunis	Afrika
Alp	Fransa, İsveçrə, İtaliya, Almaniya, Avstriya, Lixtenşteyn, Sloveniya.	Avrasiya
Ural	Rusiya	Avrasiya
Böyük Suayırıcı	Avstraliya	Avstraliya

Qiymətləndirmə meyarları:

• Obyektləri kontur xəritədə qeydetmə • İzahetmə • Təyinetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dağları xəritədə göstərməkdə və kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Dağları xəritədə qismən göstərir və kontur xəritədə müəllimin köməyi ilə qeyd edir.	Dağları xəritədə kiçik səhvlərlə göstərir və kontur xəritədə qeyd edir.	Dağları xəritədə dəqiq göstərir və kontur xəritədə düzgün qeyd edir.

Dağların əmələ gəlməsini quru parçalarının hərəkət etməsi ilə izah etməkdə çətinlik çəkir.	Dağların əmələ gəlməsini quru parçalarının hərəkət etməsi ilə qismən izah edir.	Dağların əmələ gəlməsini quru parçalarının hərəkət etməsi ilə əsasən izah edir.	Dağların əmələ gəlməsini quru parçalarının hərəkət etməsi ilə düzgün izah edir.
Dağın elementlərini sxem əsasında təyin etməkdə çətinlik çəkir.	Dağın elementlərini sxem əsasında müəllimin köməyi ilə təyin edir.	Dağın elementlərini sxem əsasında əsasən təyin edir.	Dağın elementlərini sxem əsasında düzgün təyin edir.

Dərs 21 / Mövzu: DÜZƏNLİKLƏR

Alt STANDARTLAR	2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir. 2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- düzənliklərin əmələ gəlməsinə təsir edən amilləri sadalayır; - düzənliklərin yaranmasının dağların dağılmasının nəticəsi olduğunu izah edir; - xəritədə iri düzənlikləri göstərir və onları kontur xəritədə qeyd edir.

A

B

C

D

E

E

A Şagirdləri aktivləşdirmək üçün şəkil üzrə iş təşkil etmək olar. Bunun üçün müxtəlif sual və tapşırıqların verilməsi faydalı olardı.

1. Birinci şəkildə nə təsvir edilmişdir?
2. Birinci və ikinci şəkildəki dağları zirvəsinə və yamacına görə müqayisə edin.
3. Dağların yaşına görə nə söyləmək olar?
4. Nə üçün dağın təsvirindən sonra düzənlik təsvir edilmişdir?
5. Dağın düzənliyə çevrilməsini təbiətdə müşahidə etmək olarmı?

B Dərsliyin “Fəaliyyət” bölməsində verilmiş tapşırığı yerinə yetirmək üçün araşdırılan suallar müzakirə olunur. Yaxşı olar ki, verilən tapşırıq cütlərlə həyata keçirilsin. Tapşırığın məqsədi düzənlik yaradan amilləri düzgün göstərməklə yanaşı, həm də şagirdlərin öz fikirlərini əsaslandırmaqdır. Dərslikdə “Fəaliyyət” hissəsindən sonra verilən izahat və yeni məlumatların şagirdlər tərəfindən sinifdə oxunması onlarda yarana biləcək sualları müzakirə etmək üçün faydalıdır.

C Düzənliklərin hündürlüyünə görə fərqlərini dərslikdə verilən sxem əsasında izah etmək məqsəda uyğundur. Eyni zamanda düzənliklərin xəritə üzərində göstərilməsi və kontur xəritədə qeyd edilməsi münasibdir. Kontur xəritə üzərində aşağıdakı

düzənliklərin adları yazılmalıdır: Amazon, Qərbi Sibir, Mesopotamiya ovalıqları, Orta Rus yüksəkliyi, Braziliya, Orta Sibir, Tibet yaylaları, Kür-Araz ovalığı. Yaxşı olar ki, şagirdlər düzənlikləri xəritədə müvafiq rənglərlə rəngləsinlər.

Şagirdlərə dağ və düzənliklərin xarici görünüşünü müqayisə etmək təklif oluna bilər. Əsas məqsəd odur ki şagirdlər Yer səthini yaradan əsas relyef forması kimi dağ və düzənliyi qeyd edə bilsinlər.

Düzənliyin öyrənilmə planı:

a) hansı materikdə yerləşir; b) hansı yarımkürədə yerləşir; c) hansı dövlətin ərazisindədir; d) hündürlüyü; e) hansı çaylar keçir.

Müəllim (<https://www.youtube.com/watch?v=LyoTey0Eekw> istifadə edə bilər

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Hansı yarımkürədə yerləşir	Orta Sibir	Amazon
	şimal/şərq	cənub/qərb
Hansı ölkənin ərazisindədir	Rusiya	Braziliya
Xəritədə hansı rənglərdə təsvir olunmuşdur	tünd-sarı	yaşıl
Hündürlüyünə görə düzənliyin hansı növünə aiddir	yayla	ovalıq

E Nə öyrəndiniz

Dağlar zaman keçdikcə dağılır, hamarlanır və **düzənliklərə** çevrilir. Onlar dəniz səviyyəsindən 200 metrə qədər hündürlükdə yerləşirsə, **ovalıq** adlanır; **yüksəklik** 200 metrədən 500 metrə qədər hündürlükdə yerləşir. **Yaylanın** hündürlüyü isə 500 metrədən artıqdır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Düzənliklər	Ölkə	Materik
Mesopotamiya	İraq, Küveyt, İran, Suriya	Avrasiya
Amazon	Braziliya	Cənubi Amerika
Qərbi Sibir	Rusiya	Avrasiya
Dekan	Hindistan	Avrasiya
Hind-Qanq	Hindistan	Avrasiya
Orinoko	Venesuela	Cənubi Amerika
Kür-Araz	Azərbaycan	Avrasiya

Qiymətləndirmə meyarları:

• Sadalama • İzahetmə • Obyektləri kontur xəritədə qeydetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Düzənliklərin əmələ gəlməsinə təsir edən amilləri sadalamaqda çətinlik çəkir.	Düzənliklərin əmələ gəlməsinə təsir edən amillərin bir hissəsini sadalayır.	Düzənliklərin əmələ gəlməsinə təsir edən amilləri əsasən sadalayır.	Düzənliklərin əmələ gəlməsinə təsir edən amilləri tam olaraq sadalayır.
Düzənliklərin yaranmasının dağların dağılmasının nəticəsi olduğunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	Düzənliklərin yaranmasının dağların dağılmasının nəticəsi olduğunu köməkliklə izah edir.	Düzənliklərin yaranmasının dağların dağılmasının nəticəsi olduğunu əsasən izah edir.	Düzənliklərin yaranmasının dağların dağılmasının nəticəsi olduğunu düzgün izah edir.
Xəritədə iri düzənlikləri göstərməkdə, onları kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritədə iri düzənlikləri göstərir, amma onları kontur xəritədə köməkliklə qeyd edir.	Xəritədə iri düzənlikləri dəqiq göstərir və onları kontur xəritədə kiçik səhvlərlə qeyd edir.	Xəritədə iri düzənlikləri dəqiq göstərir və onları kontur xəritədə düzgün qeyd edir.

Layihə üzrə iş / Mövzu: **GƏLİN SƏYAHƏTƏ ÇIXAQ**

Alt STANDARTLAR	2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir. 2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• coğrafi obyektləri seçir və seçimini əsaslandırır; • seçilmiş coğrafi obyektlərin təqdimatını hazırlayır və nümayiş etdirir; • seçilmiş coğrafi obyektləri xəritədə göstərir və kontur xəritədə qeyd edir.

Dərs bölmənin ümumiləşdirilməsinə xidmət edir və 2 tədris saati nəzərdə tutulmuşdur. Təqdimatların geniş müzakirəsini təşkil etmək məqsədilə hər bir dərstdə qrupların yarısının təqdimatını dinləmək olar. Dərsin məqsədi şagirdlərdə aldıkları bilikləri təkcə ümumiləşdirmək və sistemləşdirmək deyil, həmçinin xəritə üzərində bacarıqların formalaşdırılmasını davam etdirmək, alınan bilikləri qrupda müzakirə etdirməkdir.

Layihə barədə bölmənin birinci dərində məlumat vermək məqsəduyğundur.

Layihəni cütlərlə yerinə yetirmək olar. Lakin bu zaman təqdimetmə çox vaxt apara bilər. Ona görə də layihənin 4 nəfərlik qruplarda həyata keçirilməsi məqsəduyğundur.

Dərsin gedişinə dair aşağıdakı təlimatın surətinin çoxaldılaraq qruplara paylanması məqsəduyğundur.

Mövzu: GƏLİN SƏYAHƏTƏ ÇIXAQ

Məqsəd: Yer in relyefinin rəngarəngliyi ilə tanış olmaq

Təchizat: “Dünyanın fiziki xəritəsi”, “Dünyanın siyasi xəritəsi”, kontur xəritə, qara və rəngli karandaşlar, xətkəş, pozan, “Coğrafiya” ensiklopediyası, internet.

Layihənin yerinə yetirilməsi üçün nə tələb olunur?

Siz “**Yer in bərk təbəqəsi**” bölməsini başa vurdunuz. İndi isə bu bölmədəki mövzuları necə öyrəndiyinizi müəyyən etməyin vaxtıdır. Qarşınızda dünyaya səyahət etmək tapşırığı qoyulmuşdur. Bu səyahətə sinif yoldaşlarınızdan biri və ya bir qrupu ilə birgə çıxə bilərsiniz. Müvəffəqiyyət qazanmaq istəyirsiniz?

Bunun üçün, ilk növbədə, siz:

- xəritələrdən necə istifadə etməyi,
- xəritə üzərində relyef formalarının necə təsvir edildiyini bilməlisiniz.

TAPŞIRIQ

Öyrəndiyiniz bölmədəki coğrafi obyektlərdən ən azı 5-ni seçin. Xəritə üzərində bu məntəqələrin yerini müəyyən edin və onları düz xətt üzrə xəyali birləşdirin. Siz müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək seçdiyiniz məntəqələr, təbii obyektlər haqqında məlumat hazırlamalı və kontur xəritə üzərində təsvir etməlisiniz.

Bunun üçün, ilk növbədə, “Dünyanın fiziki xəritəsi”ndə hündürlük şkalasına baxın:

- yaşıl rəngin çalarlarının hansı hündürlükləri göstərdiyini müəyyən edin;
- qəhvəyi rəngin çalarları hansı hündürlükləri əks etdirir;
- xəritədə vulkanlar necə göstərilmişdir;
- fikrinizin dəyişməyəcəyinə əmin olduqdan sonra turizm marşrutunu seçin;
- marşrutun sonunda təqdimatı necə yerinə yetirəcəyinizə dair qərar verin.

1. Marşrutu seçərkən onun maraqlı olmasına diqqət yetirin. Yolunuzun materik və ya okean üzərindən keçəcəyi sizi qorxutmasın. Unutmayın ki, seçdiyiniz obyektlər nə qədər rəngarəng olsa, marşrutunuz bir o qədər maraqlı olacaqdır.
2. Marşrut üçün seçdiyiniz təbii obyektləri kontur xəritə üzərində qeyd edin. Yaxşı olar ki, birinci mərhələdə qeydlərinizi qara karandaşla edəsiniz.
3. Coğrafi obyektləri fiziki xəritəyə uyğun olaraq rəngləyin: düzənlikləri – ovalıq olduqda yaşıl, yüksəklik olduqda açıq-sarı, yayla olduqda tünd-sarı, dağları – qəhvəyi, su sahələrini isə mavi rəngləyin. Vulkanları ulduz şəklində qeyd edin.
4. “Dünyanın siyasi xəritəsi”ndə seçdiyiniz obyektlərin hansı ölkədə yerləşdiyini təyin edin. Həmin ölkənin paytaxtını müəyyən edin və kontur xəritədə dairə şəklində çəkin.
5. Obyektləri birləşdirin. Sizin marşrutunuz hazırdır.
6. Bu obyektlər barədə əlavə məlumatları tapmaq üçün hansı mənbələrdən istifadə etmək haqqında qərara gəlin.

TƏQDİMAT

Siz hazırladığınız məlumatları qrup yoldaşlarınızın qarşısında təqdim etməlisiniz. Layihənin sistemli olması üçün yaxşı olar ki, topladığınız məlumatları aşağıda verilmiş cədvəldə olduğu kimi qruplaşdırasınız.

Coğrafi obyektlər haqqında əlavə məlumat toplamaq üçün internetdəki axtarış proqramları ən etibarlı mənbədir. Google Earth xüsusi proqramı sizə bütün dünyanın təsvirini görməyə imkan verə bilər. Siz nə vaxtsa olduğunuz bütün yerlərin hər biri haqqında informasiyanı xüsusi saytlarda tapa bilərsiniz. Lakin nəzərə alın ki, internetdə məlumatlar çoxdur. Siz yalnız özünüzlə lazım olanları seçməyi bacarmalısınız.

Obyektin adı	Harada yerləşməsi	Özünəməxsus cəhətləri
--------------	-------------------	-----------------------

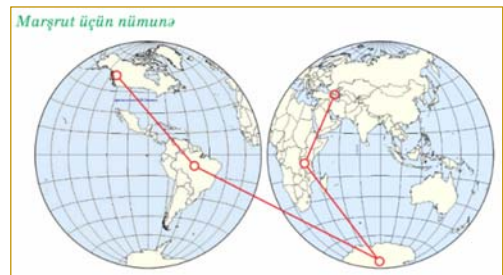
Siz öz marşrutunuzu ölkəmizin sərhədləri daxilində də keçirə bilərsiniz. Bunun üçün sizə Azərbaycanın fiziki və inzibati xəritəsi, kontur və rəqəli lazımlı olacaqdır. Səyahət müddətində obyektlərə aid fotoşəkillərin toplanması “yolunuzun” maraqlı olacağından xəbər verə bilər.

Marşrut xəttinizə aid layihəni plakat, portfolio və ya elektron təqdimat şəklində siftdə, məktəbin coğrafiya dərnəyində, coğrafiya həftəsində təqdim etmək şansınız vardır.

İndi isə keçirdiyiniz layihəni qiymətləndirin!

Nələrə diqqət verməlisiniz:

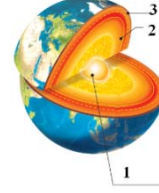
1. Coğrafi obyektlər kontur xəritədə səliqəli şəkildə çəkilməli və fiziki xəritələrə uyğun rənglənmişdir.
2. Obyektlər haqqında məlumatlar sistemli, plana uyğun şəkildə və hərtərəfli verilməlidir.
3. Obyektə aid maraqlı məlumatlar uyğun gəlməlidir.
4. Əlavə edilmiş şəkillər, plakatlar və s. materiallar sizi dinləyənlər arasında marağa səbəb olmalıdır.

III TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Yerin təbəqələrini adlandırın.

1. _____
2. _____
3. _____

2. Cümlələri tamamlayın:

1. Maqmanın soyuması nəticəsində yaranan süxurlar __ adlanır.
2. Çökəkliklərdə və düzən ərazilərdə toplanan süxurlar __ mənşəlidir.
3. Bir süxurun digərinə çevrilməsi nəticəsində yaranan süxurlar __ adlanır.

3. Şəkildəki maqmatik və palçıq vulkanlarını müqayisə edin. Onları fərqləndirən iki əlaməti müəyyən edin.

4. Dağıntı və tələfatdan qorunmaq üçün zəlzələdən əvvəl, zəlzələ zamanı və zəlzələdən sonra hansı tədbirləri həyata keçirmək lazımdır? Cədvəli doldurun.

Zəlzələyə qədər	Zəlzələ zamanı	Zəlzələdən sonra

5. Azərbaycanın fiziki xəritəsindən istifadə etməklə tapşırıqları yerinə yetirin:

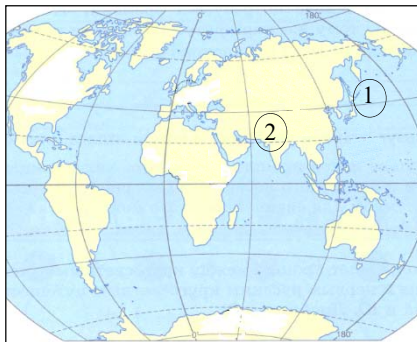
- Ən yüksək hündürlüyə malik olan ərazini tapın. _____
- Bu ərazi hansı rənglə göstərilmişdir? _____
- Ən aşağı hündürlüyə malik olan əraziləri müəyyən edin. _____
- Onlar hansı rənglə göstərilmişdir? _____

6. Relyef formalarını yerləşdikləri materiklərlə birləşdirin.

- And
- Kordilyer
- Qafqaz
- Atlas

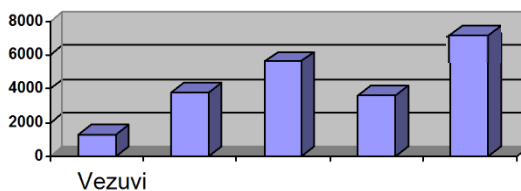
- Avrasiya
- Afrika
- Şimali Amerika
- Cənubi Amerika

7. Xəritədə hansı rəqəmlərlə ifadə olunmuşdur?
- Sakit okean seysmik qurşağı
 - Alp-Himalay seysmik qurşağı

8. Cədvəldən istifadə edərək qrafikdə vulkanların adlarını müəyyənləşdirin.

Vulkan	Hündürlük (m)
Lyulyalyako	6723
Vezuvi	1279
Fudziyama	3776
Elbrus	5642
Dəlidağ	3616

9. Düzgün olan ifadəni müəyyən edin:
- A) Dağın ən uca nöqtəsi yamacdır.
 - B) Yüksək, orta, alçaq – dağın elementləridir.
 - C) 1000 m-dən hündür olan dağlar yüksək dağlar hesab olunur.
 - D) Yüksəklik və yaylalar düzənliklərdir.
 - E) Şahid dağlar vulkan nəticəsində yaranır.
10. Düzənliyin hündürlüyü 900 m olarsa, onlar __ adlanır.
Dağın hündürlüyü 900 m olarsa, o, yüksəkliyinə görə __ aiddir.

TƏDRİS VAHİDİ – 4

ŞƏFFAF KÜRƏ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

- 2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir.
- 2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.
- 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **7 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 22 / Mövzu: ATMOSFERİN QURULUŞU

Alt STANDARTLAR	2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir. 2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir. 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomu hazırlayır.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• “atmosfer” anlayışını izah edir; • atmosferin quruluşunu və əhəmiyyətini şərh edir.

Dərsin məzmunu ilk baxışdan sadə görünə bilər, bu mövzu atmosferdə baş verən əsas hadisə və prosesləri özündə əks etdirir. Müəllim dərs prosesində (<https://www.youtube.com/watch?v=kai36y1iQgl>) istifadə edə bilər.

A Müəllim mövzuya başlamaq və şagirdləri aktivləşdirmək üçün mətn və şəkil üzrə iş təşkil edə bilər.

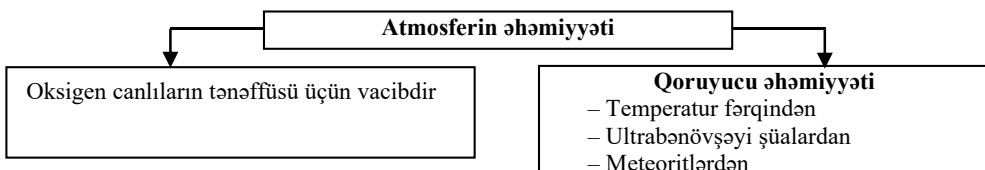
B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırıq şagirdlərdən ilkin biliklərinə əsasən atmosferin hava qatları arasında fərqi müəyyən etməyə və onun insana təsiri haqqında ilkin məlumatları üzə çıxarmağa yönəlmişdir.

C Atmosferin qaz tərkibi haqqında biliklər mühüm əhəmiyyət daşıyır: hava görünür, lakin biz onun temperaturunu, hərəkətini hiss edirik. “Atmosfer” anlayışının formalaşması Yerin təbəqələrinin təsvirinin davamıdır. Dərslərdəki illüstrativ materiallar əsasında şagirdlər atmosferi təsvir edə bilərlər. Müəllim mövzunu izah edərkən aşağıdakı cədvəldən istifadə etməsi məqsədəuyğundur.

Atmosfer qatlarının xüsusiyyətləri

Atmosfer qatları	Sərhədləri	Xüsusiyyətləri
Troposfer		
Stratosfer		
Atmosferin yuxarı qatları		

Atmosfer qatlarının öyrənilməsində əsas diqqət troposferə verilməlidir və atmosfer hadisələrinin və proseslərinin burada baş verməsi, havanın əsasən burada cəmlənməsi onun əhəmiyyətli cəhəti kimi təqdim oluna bilər. Atmosferə aid bilikləri sistemləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı sxemi çəkmək təklif oluna bilər.

Müəllim dərsin izahı zamanı linkdəki videodan istifadə edə bilər.

<https://www.youtube.com/watch?v=fRzpe8Bpt40>

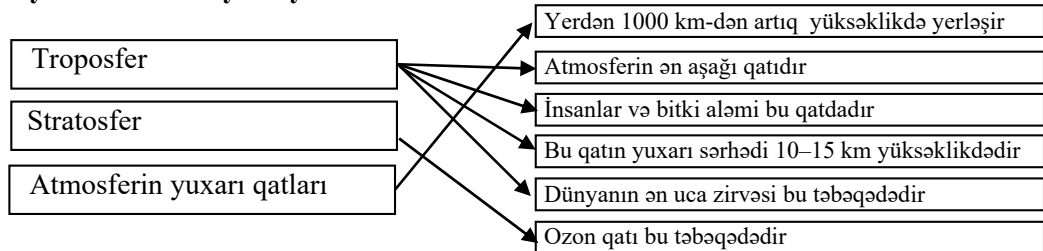
D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Bölmədə verilən tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlər istixana, skafandr və atmosferin ümumi mahiyyət kəsb etdiyi qoruyucu rola malik olduğu nəticəsinə gəlməlidirlər.

E Nə öyrəndiniz

Atmosferin Yer səthinə ən yaxın qatı **troposfer** adlanır. Bu qat canlı aləmin yaşaması üçün əlverişli mühitdir. Hündürlüyə doğru ikinci qat **stratosfer** adlanır. Buradakı **ozon qatı** Yeri Günəşin məhvəddici ultrabənövşəyi şüalarından qoruyur. **Atmosferin yuxarı qatları** pilotlu kosmik uçuşların həyata keçirildiyi qatdır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Dərstdən sonra

Təklif olunan müşahidəni bir həftə ərzində davam etdirmək tapşırıılır. Şagirdlərə cədvəli dəftərlərinə çəkib bir həftə ərzində gündəlik doldurmaları tapşırıılır. Tələb

◆◆◆Şagirdlər havanın temperaturunu $^{\circ}\text{C}$ ilə qeyd etməlidirlər.

Külək və yağıntını qeyd etmək üçün aşağıdakı şərti işarələrdən istifadə etmək olar. Külək üçün: əgər külək varsa, “+”, yoxdursa “–” kimi qeyd etmək olar. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər küləyin istiqamətini də qeyd edə bilər:

← – şərq, → – qərb, ↑ – cənub, ↓ – şimal, ↗ – cənub-şərq, ↘ – cənub-qərb,

↖ – şimal-şərq, ↙ – şimal-qərb.

Şagirdlər buludluluğu qeyd etmək üçün daha bir sətir əlavə edə bilərlər.

Buludluluq üçün: ○ – aydın; ● – buludlu; ◐ – qismən buludlu.

Yağıntı üçün: ☔ – yağış; ☁ – qar.

Cədvəl təqribən belə görünə bilər:

Günlər							
Nö	1	2	3	4	5	6	7
Havanın temperaturu	12 $^{\circ}\text{C}$						
Yağıntı	☔						
Külək	+						
Buludluluq	■						

Qiymətləndirmə meyarları:

• Şərhetmə • İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Atmosfer” anlayışını izah etməkdə çətinlik çəkir.	“Atmosfer” anlayışını müəllimin köməyi ilə izah edir.	“Atmosfer” anlayışını əsasən izah edir.	“Atmosfer” anlayışını düzgün izah edir.

Atmosferin quruluşunu və əhəmiyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Atmosferin quruluşunu söyləyir, amma əhəmiyyətini qismən şərh edir.	Atmosferin quruluşunu və əhəmiyyətini kiçik səhvlərlə şərh edir.	Atmosferin quruluşunu və əhəmiyyətini ətraflı şərh edir.
--	---	--	--

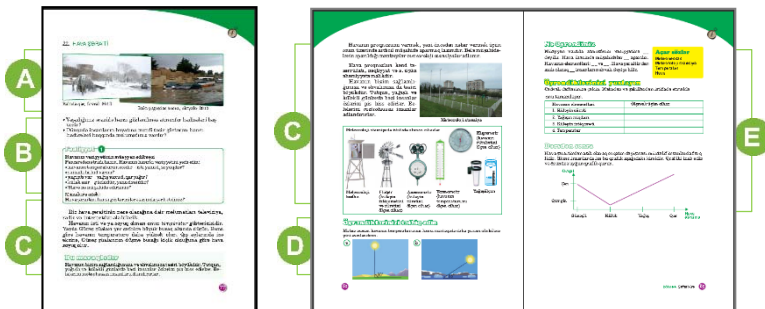
Dərs 23 / Mövzu: HAVA ŞƏRAİTİ

Alt STANDARTLAR

- 2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir.
2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- hava elementləri və hadisələrinə əsasən havanın vəziyyətini şərh edir;
- havanın elementlərini təyin etmək üçün cihazları müəyyən edir.

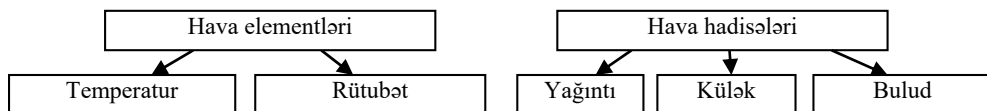

A Müəllim mövzuya dərslikdə verilmiş şəkil və uyğun suallar ətrafında müzakirə ilə başlaya bilər. Şagirdlərdən şahidi olduqları atmosfer hadisələri haqqında danışmağı xahiş etmək məqsəduyğundur. Müəllim dərs prosesində <https://www.youtube.com/watch?v=Mmp2PKR5BIA> istifadə edə bilər.

B Verilmiş məlumatlar əsasında şagirdlər fərdi, qrup və ya cütlər formasında cədvəli tamamlaya bilərlər.

Havanın temperaturu necədir – isti, yaxud soyuqdur	
Səmada bulud varmı	
Yağıntı varmı, yağış, yaxud qar yağırımı	
Külək əsirmi, “güclüdür”, yaxud “zəifdir”	
Əlavə nə müşahidə edirsiniz	

C Materialı möhkəmləndirmək və alınmış məlumatları sistemləşdirmək üçün “hava elementləri”, “hava hadisələri” anlayışlarının sxematik təsviri çox faydalı olardı.

Yeni materialı, o cümlədən temperatur, rütubət, külək, yağıntı anlayışlarını izah edərkən onları ölçmək üçün istifadə olunan meteoroloji cihazları və onların iş prinsiplərini nümayiş etdirmək məqsəduyğundur. Belə bir imkan olmadığı halda slayd və ya dərslikdəki şəkillərdən istifadə etmək olar.

Dərsdə şagirdlərə havanın kəmiyyət göstəricilərini ölçmək üçün cihaz düzəltmək layihəsini təklif etmək olar. Layihədə iştirak edən şagirdlər fərdi, cütlərlə, yaxud qrup formasında havanın elementlərini ölçən aşağıdakı cihazlardan birini hazırlamalıdır:

- Anemometr
- Yağışölçən
- Hiqrometr
- Termometr
- Flüger

Şagirdlər cihazları hazırlamaq üçün müəllimin tövsiyələrindən, internet saytlarından və digər mənbələrdən istifadə etməklə aşağıdakıları araşdırmalıdır:

- havanın elementlərini ölçən cihaz nə üçün istifadə olunur və onun məqsədi nədir;
- havanın elementlərini ölçən cihaz necə işləyir, onun mexanizmi necədir;
- onlar özləri hava cihazını necə hazırlaya bilərlər;
- havanın elementlərini ölçən cihazı ixtira etmiş və ya istifadə etmiş alimin hekayəsi.

Cihazı hazırladıqdan sonra şagirdlər ondan istifadə edərək mövcud hava şəraitinin ölçmələrini qeyd etməlidirlər. Şagirdlər 7 ardıcıl gün ərzində hər gün ən azı 3 dəfə ölçmə aparacaqlar. Məlumatlar toplanaraq həm cədvəldə, həm də qrafikdə qeyd edilir. Şagirdlər düzəltmələri cihazın nə qədər dəqiq işlədiyini müəyyən etmək üçün nəticəni havanın real göstəriciləri ilə müqayisə edə bilərlər. Havanın real göstəricilərini internet saytlarından, televiziya və radio yayımlarından, qəzetlərdən əldə etmək olar.

Layihənin müzakirəsini sinifdə təşkil etmək şagirdlər üçün çox maraqlı olardı. Təqdimat zamanı cihazı, məlumat cədvəlini və qrafikləri nümayiş etdirmək lazımdır.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Fəaliyyətin nəticəsi olaraq şagirdlərdə günəş şüalarının düşmə bucağının temperatur ilə əlaqəli olması üzə çıxarılmalıdır: günəş şüalarının düşmə bucağı nə qədər böyük olarsa, temperatur o qədər yüksək olur.

E Nə öyrəndiniz

Müəyyən vaxtda atmosferin müşahidə edilən fiziki vəziyyətinə **hava** deyilir. Hava üzərində müşahidələr **meteoroloji stansiyalarda** aparılır. Havanın elementləri **temperatur və rütubətdir**. Hava şəraitindən asılı olaraq **meteohəssas** insanların əhvalı dəyişə bilər.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Havanın elementləri və atmosfer hadisələri	Ölmək üçün cihaz
1. Küləyin sürəti	Anemometr
2. Yağışın miqdarı	Yağışölçən
3. Küləyin istiqaməti	Flüger
4. Temperatur	Termometr
5. Havanın rütubəti	Hiqrometr

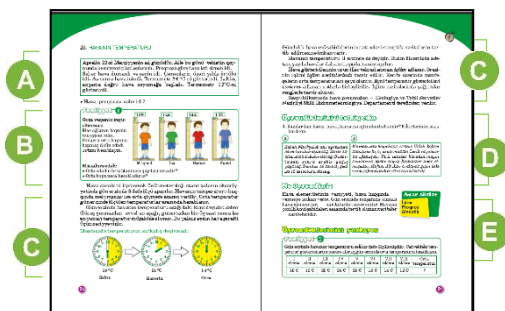
Qiymətləndirmə meyarları:

• Şərhetmə • Müəyyənetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Hava elementləri və hadisələrinə əsasən havanın vəziyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Hava elementləri və hadisələrinə əsasən havanın vəziyyətini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Hava elementləri və hadisələrinə əsasən havanın vəziyyətini əsasən şərh edir.	Hava elementləri və hadisələrinə əsasən havanın vəziyyətini düzgün şərh edir.
Havanın elementlərini təyin etmək üçün cihazları müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Havanın elementlərini təyin etmək üçün cihazları köməkliklə müəyyən edir.	Havanın elementlərini təyin etmək üçün cihazları kiçik səhvlərlə müəyyən edir.	Havanın elementlərini təyin etmək üçün cihazları dəqiq müəyyən edir.

Dərs 24 / Mövzu: HAVANIN TEMPERATURU

Alt STANDARTLAR	2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir. 2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- havanın orta sutkalıq temperaturunu təyin edir; “hava” və “iqlim” anlayışlarının fərqlərini izah edir.

A Müəllim mövzuya başlamaq və şagirdləri aktivləşdirmək üçün klaster metodundan istifadə etmək olar və ya mətn üzrə iş təşkil edə bilər. Mətnədən sonra şagirdlərə verilən sual müzakirə olunarkən “orta temperatur” anlayışından istifadə oluna bilər. Müəllim dərs prosesində www.youtube.com/watch?v=v6bd5BL9Kpk istifadə edə bilər.

B Verilən tapşırığın məqsədi şagirdlərin riyaziyyat fənnindən keçdikləri orta ədədin təyin edilməsi bacarıqlarını yada salmaqdır. Bu fəaliyyət nəticəsində şagirdlər orta temperaturu asanlıqla hesablaya bilərlər.

C Yeni materialın izahına şagirdlərin əvvəlki dərslərdə tərtib etdikləri gündəlik müşahidə cədvəlinə aid suallar verməklə başlamaq olar. Məsələn, gün ərzində havanın ən yüksək və ən aşağı temperaturunun nə vaxt müşahidə olunduğunu soruşmaq olar. Dərsdə “iqlim” və “hava” anlayışlarını fərqləndirmək üçün cədvəl, sxem və ya Venn diaqramından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

İqlim və havanın müqayisəsi

Oxşar cəhətlər		
Ümumi göstərici: temperatur, yağıntı. İnsana təsiri. Konkret ərazidə yayılmışdır.		
Fərqli cəhətlər		
Hava	Hər dəfə müxtəlif göstəricilər olur.	Çox dəyişkəndir.
İqlim	Orta çoxillik temperatur.	Əsasən dayanıqlıdır.

“İqlim xəritəsi” anlayışının izahını onun təhlili ilə aparmaq daha faydalıdır. Bu dərsdə şagirdlər Azərbaycanın iqlim xəritəsini oxumağı öyrənməli, hər hansı ərazidə, məsələn, Abşeron yarımadasında və ya Kür-Araz ovalığında temperatur və yağıntının miqdarına aid məlumat əldə etməyi bacarmalıdır.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Tapşırığın həllində əsas məqsəd odur ki, şagirdlər mətnlərin hansının iqlimə, hansının isə havaya aid olduğunu öyrəndikləri məlumatlar əsasında müəyyən etməlidirlər; məsələn: gün ərzində havanın temperaturu dəyişir, iqlim isə ilboyu dəyişir. Tapşırığın cütlərlə yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur.

E Nə öyrəndiniz

Meteoroloji stansiyalarda toplanan məlumatlar hava haqqında **proqnoz** verməyə imkan verir. Günboyu müşahidə olunan hava elementləri xəritələrdə təsvir edilir. Havanın çoxillik müşahidələri əsasında tərtib olunan xəritələr **iqlim** xəritələridir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Cavab: $(10+12+20+24+20+16+14+12):8=16^{\circ}\text{C}$

Qiymətləndirmə meyarları:

• Təyinetmə • İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Havanın orta sutkalıq temperaturunu təyin etməkdə çətinlik çəkir.	Havanın orta sutkalıq temperaturunu köməkliklə təyin edir.	Havanın orta sutkalıq temperaturunu əsasən təyin edir.	Havanın orta sutkalıq temperaturunu düzgün təyin edir.
“Hava” və “iqlim” anlayışlarını səhv salır.	“Hava” və “iqlim” anlayışlarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	“Hava” və “iqlim” anlayışlarını ayrılıqda əsasən izah edir.	“Hava” və “iqlim” anlayışlarını ətraflı izah edir.

Dərs 25 / Mövzu: HAVA AXINI – KÜLƏK

Alt STANDART	2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir;
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- küləyin yaranmasını izah edir; - briz və mussonu müqayisə edir; - yerli küləkləri xarakterizə edir.

A

B

C

C

D

E

A Motivasiyanı müəllim dərslikdə verilmiş rəsm və sual əsasında qura bilər.

Şagirdlərə **“Günəş və külək”** nağılını danışmaq olar.

“Bir dəfə Günəş və şimal küləyi hansımız daha güclüyük deyə mübahisə edirdi.

Xeyli mübahisədən sonra öz güclərini yoxlamaq qərarına gəldilər. Bu vaxt əynində

pencək, başında papaq olan bir adam yolla gedirdi. Günəş və külək mərc gəldilər:

kim bu adamın papağını və pencəyini əynindən çıxara bilsə, deməli, o daha güclüdür.

Püşk atdılar və birinci cəhd küləyə düşdü. Külək əsdikcə əsdi. Külək gücləndikcə

adam papaq və pencəyindən daha da bərk tuturdu. Külək fırtınaya çevrildi. Yolçunu

ora-bura çırpdı, xeyri olmadı... O, pencəyini və papağını itirməmək üçün var gücü

ilə mübarizə aparırdı. Külək sakitləşib dayandı. Növbə Günəşə çatdı. O, bir az

görünəndə adam papağını çıxartdı. Bir az da istiliyini artıranda pencəyinin düymələrini açdı. Günəş bir az da qızanda adam pencəyini də çıxartdı. Bunu görən külək uduzduğunu etiraf etdi.

Şagirdlərə küləklə bağlı müxtəlif suallar vermək olar; məsələn, külək hansı istiqamətdə əsir, respublikamızın mövqeyi küləyə təsir edirmi və s. Müəllim dərs prosesində (<https://www.youtube.com/watch?v=MMV-aHwXsbA> istifadə edə bilər.

B Tapşırığı cütlərlə yerinə yetirmək olar və müzakirələr nəticəsində lövhədə cədvəli tamamlamaq olar.

Küləklərin ziyanı	Küləklərin xeyri
Güclü külək tikililəri dağıdır.	Enerji almaq üçün istifadə olunur.
Toz-torpaq qaldırır.	Havanı təmizləyir.

C Yeni materialın izahı dərslikdə verilmiş sxemlərin təhlili əsasında aparıla bilər.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Yeni mövzunun öyrənilməsində qrup və ya cütlər formasında, Venn diaqramında və ya cədvəldən istifadə etməklə briz və mussonun oxşar və fərqli cəhətlərini qeyd etmək olar.

Oxşar	Fərqli	
	Briz	Musson
Bu küləklər quru və su səthinin sərhədlərində yaranır. İstiqamətini iki dəfə dəyişir	Dəniz, çay, göl sahilində yaranır	Materik və okean sahilində yaranır
	İstiqamətini sutkada iki dəfə dəyişir	İstiqamətini ildə iki dəfə dəyişir
	İqlimə praktiki olaraq təsir etmir	İqlimə güclü təsir edir

"Tornado", "qasırğa", "tufan" anlayışları şagirdlərə aşağı siniflərdə "Həyat bilgisi" kursundan məlumdur. Ona görə də şagirdlərə bu hadisələr və onların baş verdiyi ərazilərə dair videoçarx nümayiş etdirmək olar.

İnternet resurslar:

<http://www.youtube.com/watch?v=pGLEwz3Ng3o>

<http://www.youtube.com/watch?v=X-psqn73mM4>

E Nə öyrəndiniz

Külək insanların həyatında mühüm rola malikdir. Xüsusilə dəniz sahilində gündüzlər dənizdən quruya doğru əsən **brizlər** axşamlar əksinə əsir. İstiqamətini dəyişən küləklər böyük su və quru sahəsi arasında olduqda bu, **musson** adlanır. Küləklər kiçik əraziləri əhatə etdikdə belə küləklər **yerli küləklər** adlanır. Bəzən küləklər dağıdıcılığı ilə fərqlənir. Şimali Amerika üçün səciyyəvi olan **tornado** küləkləri isti və soyuq havanın yerdəyişməsindən yaranır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

İsti hava **qalxır**.

Soyuq hava **enir**.

Havanın üfüqi hərəkəti **külək** adlanır.

Sutka ərzində istiqamətini iki dəfə dəyişən külək **briz** adlanır.

İl ərzində istiqamətini iki dəfə dəyişən külək **musson** adlanır.

Musson ilin yarısında xeyli miqdarda yağıntı gətirir.

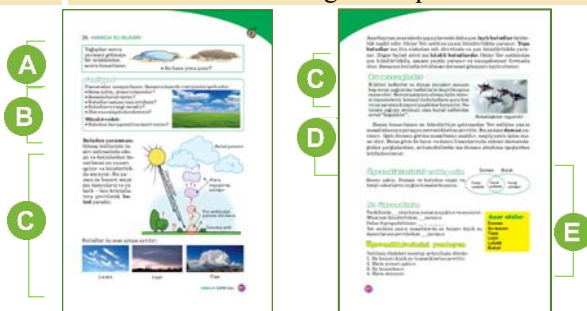
Qiymətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Müqayisəetmə • Xarakterizəetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Küləyin yaranmasını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Küləyin yaranmasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Küləyin yaranmasını əsasən izah edir.	Küləyin yaranmasını düzgün izah edir.
Briz və mussonu müqayisə etməkdə çətinlik çəkir.	Briz və mussonu qismən müqayisə edir.	Briz və mussonu əsasən müqayisə edir.	Briz və mussonu düzgün müqayisə edir.
Yerli küləkləri xarakterizə etməkdə çətinlik çəkir.	Yerli küləkləri qismən xarakterizə edir.	Yerli küləkləri əsasən xarakterizə edir.	Yerli küləkləri ətraflı xarakterizə edir.

Dərs 26 / Mövzu: HAVADA SU BUXARI

Alt STANDARTLAR	2.1.3. Yer in hava qatını şərh edir. 2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• buludun yaranması prosesini şərh edir; • buludları formalarına görə fərqləndirir.

- A** Motivasiyanı müəllim dərslikdə verilmiş rəsm və sual əsasında qura bilər. Müəllim əlavə olaraq şagirdlərə atmosferdə su buxarının olduğuna aid müxtəlif nümunələr gətirə bilər. Müəllim dərs prosesində (<https://www.youtube.com/watch?v=cQdakTjnJEE>) istifadə edə bilər.
- B** Bu fəaliyyət sinifdə şagirdlərlə birgə müşahidə oluna bilər. Sonrakı müzakirələr tapşırıqdakı suallar əsasında aparıla bilər.
- C** Yeni mövzunun izahı dərslikdə verilən sxem və şəkil əsasında qurula bilər.
- D** Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Duman və buludun müqayisəsi

Oxşar cəhətlər		
Ümumi göstərici: Rütubətliyi bildirir.		
Fərqli cəhətlər		
Duman	Yer səthinə yaxın olur.	Görmə məsafəsini azaldır.
Bulud	Yer səthindən müəyyən hündürlükdə olur.	Formasına görə fərqlidir.

E Nə öyrəndiniz

Tərkibində **su buxarı** olan hava yuxarıya qalxır və soyuyur. Müəyyən hündürlükdə **bulud** yaranır. Onlar 3 qrupa bölünürlər: **topa, laylı, lələkli**. Yer səthinə yaxın məsafələrdə su buxarı kiçik su damcılarına çevrilərkən **duman** yaranır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Cavablar: 3. Su buxarlanır. 2. Hava yuxarı qalxır. 4. Hava soyuyur. 1. Su buxarı kiçik su hissəciklərinə çevrilir

Qiymətləndirmə meyarları:

• Fərqləndirmə • Şərhetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Buludları formalarına görə fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Buludları formalarına görə müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	Buludları formalarına görə əsasən fərqləndirir.	Buludları formalarına görə düzgün fərqləndirir.
Buludun yaranması prosesini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Buludun yaranması prosesini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Buludun yaranması prosesini əsasən şərh edir.	Buludun yaranması prosesini ətraflı şərh edir.

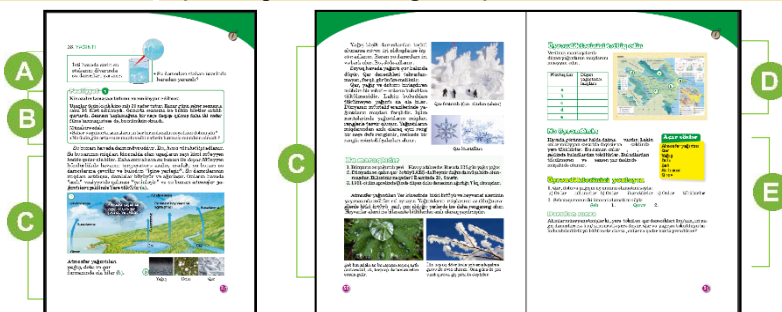
Dərs 27 / Mövzu: YAĞINTI

Alt STANDARTLAR

- 2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir.
2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- atmosfer yağıntılarının düşməsi prosesini şərh edir;
- şəh və qırovun əmələgəlmə şəraitini izah edir.

A Motivasiyanı müəllim dərslikdə verilmiş rəsm və sual əsasında qura bilər. Şagirdlərə “Havada su buxarının olmasını daha necə sübut edə bilərsiniz?” sualı ilə müraciət etmək olar. Müəllim bu mərhələdə

<https://www.youtube.com/watch?v=Wf8eFG8jU0> istifadə edə bilər.

B Bu fəaliyyətin məqsədi şagirdlərin “doyma həddi” anlayışını başa düşməsidir. Müəllim havadakı su buxarının doyma həddini kinozalın uşaqlarla dolması ilə müqayisə edə bilər. Su buxarının doymasının nəticəsi olaraq yağıntının yaranmasını əlaqələndirə bilər. Bu fəaliyyət şagirdlərə suyun təbiətdə dövrənini başa düşməyə imkan verir. Müəllim dərslərin bu mərhələsində

(<https://www.youtube.com/watch?v=6v9tdUYNhJM> istifadə edə bilər.

C Yeni mövzunun mənimsənilməsi üçün dərslikdə verilmiş mətnin İNSERT üsulu ilə oxunması məqsəduyğundur.

Bundan başqa, müəllim yeni dərslərin izahını dərslikdəki şəkillər üzərində qura bilər:

1. Su buxarı havaya hansı mənbələrdən daxil ola bilər.
2. Yağış, dolu, qar şəkilləri ilə şəh və qırovun təsvirlərinin müqayisə edilməsi məqsəduyğundur. Müəllim şagirdləri bu rəsmlərin ümumi cəhətlərini üzə çıxarmağa istiqamətləndirir. Şagirdlər “Yağıntılar havadakı su buxarından yaranır” nəticəsinə gəlməyə yönəldilir.

D Bu tapşırıq şagirdlərin xəritə üzərində biliklərinin tətbiq olunmasına xidmət edir. Azərbaycanın atmosfer yağıntıları xəritəsində a, b, c, d, e, t nöqtələrinin yerləşdiyi ərazilərə nə qədər yağıntı düşdüyünü tapmaq üçün müəllim şagirdləri şərti işarələrdən istifadə etməyə istiqamətləndirməlidir.

E Nə öyrəndiniz

Havada görünməz halda daim **su buxarı** vardır. Lakin onlar müəyyən şəraitdə dəyişir və **atmosfer yağıntısı** şəklində yerə düşür. Bu zaman onlar **qar, yağış, dolu** şəklində buludlardan tökülür. Buludlardan tökülməyən **şəh və qırovdur**.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Qar, dolu və yağışın üç ümumi əlamətini söylə:
 - a) onlar **atmosfer yağıntısı** adlanır.
 - b) onlar **su buxarından** ibarətdir.
 - c) onlar **buluddan** tökülür.
2. Şəh və qırovun iki ümumi əlamətini söylə.
 1. Onlar **atmosfer yağıntısı** adlanır.
 2. Onlar **havadan** əmələ gəlir.

Dərslərdən sonra

1080 metr: 1m/san = 1080 san = 18 dəq

1080 metr: 6m/san = 180 san = 3 dəq

Qiymətləndirmə meyarları:

- Şərhətmə
- İzahətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Atmosfer yağıntılarının düşməsi prosesini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Atmosfer yağıntılarının düşməsi prosesini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Atmosfer yağıntılarının düşməsi prosesini əsasən şərh edir.	Atmosfer yağıntılarının düşməsi prosesini geniş şərh edir.
Şəh və qırovun əmələgəlmə şəraitini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Şəh və qırovun əmələgəlmə şəraitini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Şəh və qırovun əmələgəlmə şəraitini əsasən izah edir.	Şəh və qırovun əmələgəlmə şəraitini düzgün izah edir.

Praktiki dərş 28 / Mövzu: İQLİM GÖSTƏRİCİLƏRİNİN XƏRİTƏ VƏ QRAFİKLƏRDƏ TƏSVİRİ

Alt STANDART	2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• havanın temperaturunun gündəlik dəyişmə qrafiki üzrə lazımi məlumatları şərh edir; • verilən göstəricilər əsasında orta sutkalıq temperaturu müəyyən edir; • izoterm və izogiyetləri sxematik olaraq təsvir edir; • Azərbaycanın iqlim xəritəsi üzrə lazımi məlumatları şərh edir.

Dərsin gedişi tam olaraq dərslikdə verilmişdir. Dərsdə şagirdlərin praktik bacarıqları inkişaf etdirilir.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Şərhətmə
- Müəyyənətmə
- Təsvirətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Havanın temperaturunun gündəlik dəyişmə qrafiki üzrə lazımi məlumatları şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Havanın temperaturunun gündəlik dəyişmə qrafiki üzrə lazımi məlumatları müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Havanın temperaturunun gündəlik dəyişmə qrafiki üzrə lazımi məlumatları şərh edərkən bəzən səflərə yol verir.	Havanın temperaturunun gündəlik dəyişmə qrafiki üzrə lazımi məlumatları düzgün şərh edir.
Verilənlər əsasında orta sutkalıq temperaturu müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Verilənlər əsasında orta sutkalıq temperaturu müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Verilənlər əsasında orta sutkalıq temperaturu müəyyən edərkən kiçik səflərə yol verir.	Verilənlər əsasında orta sutkalıq temperaturu düzgün müəyyən edir.
İzoterm və izogiyetləri sxematik olaraq təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	İzoterm və izogiyetləri sxematik olaraq müəllimin köməyi ilə təsvir edir.	İzoterm və izogiyetləri sxematik təsvir edərkən bəzən səflərə yol verir.	İzoterm və izogiyetləri sxematik olaraq düzgün təsvir edir.
Azərbaycanın iqlim xəritəsi üzrə lazımi məlumatları şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın iqlim xəritəsi üzrə lazımi məlumatları müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Azərbaycanın iqlim xəritəsi üzrə lazımi məlumatları şərh edərkən kiçik səflərə yol verir.	Azərbaycanın iqlim xəritəsi üzrə lazımi məlumatları düzgün şərh edir.

IV TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Şəklə əsasən atmosfer qatlarının adını qeyd edin.

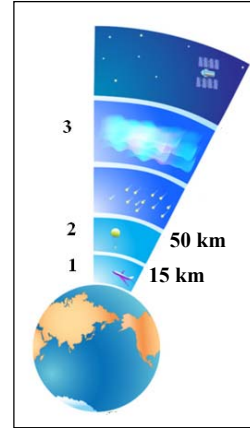
1 _____ 2 _____ 3 _____

2. Hansı buluddan yağıntı tökülmür

A) topa B) laylı C) lələkli D) laylı-topa

3. Gündüz brizinə aid olan əlaməti müəyyən edin.

A) Abşeron yarımadasına Xəzər dənizindən əsir.
B) Dağlara düzənlikdən əsir.
C) Abşeron dağlardan əsir.
D) Düzənliklərə dağlardan əsir.
E) Abşeron yarımadasından Xəzər dənizinə tərəf əsir .

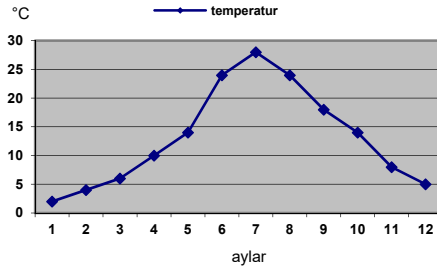

4. Yayda okeandan materikə doğru əsən küləklər necə adlanır?

A) qış mussonu B) gecə brizi C) yay mussonu D) gündüz brizi E) tornado

5. Qrafik əsasında düzgün ifadələri tapın.

1. Bakıda yanvar ayının orta temperaturu 0°C -dən yüksək olur.
2. İyulun orta temperaturu $+35^{\circ}\text{C}$ -dən yuxarıdır.
3. Sentyabrda orta temperatur $+20^{\circ}\text{C}$ -dən az olur.
4. Martda orta temperatur $+10^{\circ}\text{C}$ olur.

6. Şəhərlərdə havanın çirklənməsini azaltmaq üçün hansı tədbirləri həyata keçirmək məqsədəuyğundur?

1. Avtomobillərin sayını artırmaq
2. Avtomobilləri trolleybus və tramvaylarla əvəz etmək
3. Ağac və kol bitkiləri əkmaq
4. Hündür binaların sayını artırmaq
5. Sənaye müəssisələrini şəhər ətrafına çıxarmaq

7. Bu fotosəkil musson iqliminə malik olan Asiya ölkələrindən birinə aiddir. Şəkil hansı fəsildə çəkilmişdir?

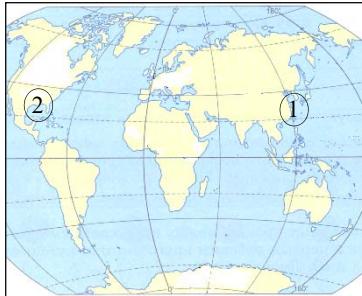

8. Küləyin gücü Bofort şkalasına əsasən 0–12 bal ilə hesablanır. Şəklə baxın və küləyin gücünü müəyyən edin.

2–3 bal	5–6 bal	9–10 bal
Ağacların budaqları xəfif tərpənir, bayraqlar dalğalanır.	Ağacların iri budaqları da tərpənir, plastik əşyalar havada uçur.	İri ağaclar kökündən çıxır və ya sınır, evlərin damını külək qoparır.

9. Xəritə-sxemdə göstərilən ərazilərə uyğun küləklərin adını müəyyən edin.

10. 2013-cü ilin fevral ayında Rusiyanın Sibir ərazisinə – Çelyabinsk şəhərinə ağırlığı 1000 tondan çox olan meteorit düşmüşdür. Onun Yerdə tapılan ən böyük qırıntısının çəkisi isə 150 qramdan çox deyildi. Meteoritin çəkisinin bu qədər kiçilməsinin səbəbini izah edin.

TƏDRİS VAHİDİ – 5

YERİN SU TƏBƏQƏSİ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

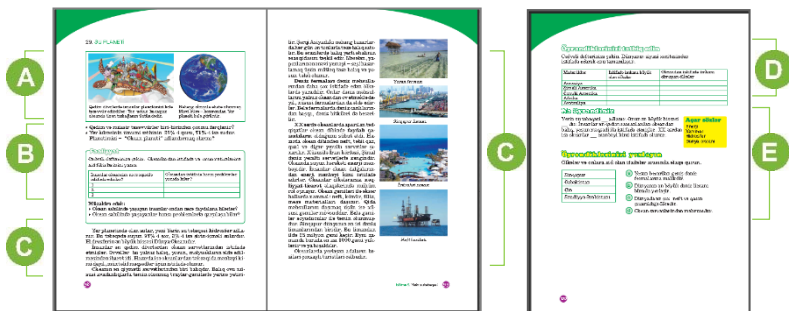
- 1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.
- 2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir.
- 2.1.6. Təbiətdə suyun dövrünün sxemini tərtib edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **6 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 29 / Mövzu: YER – “SU PLANETİ”DİR

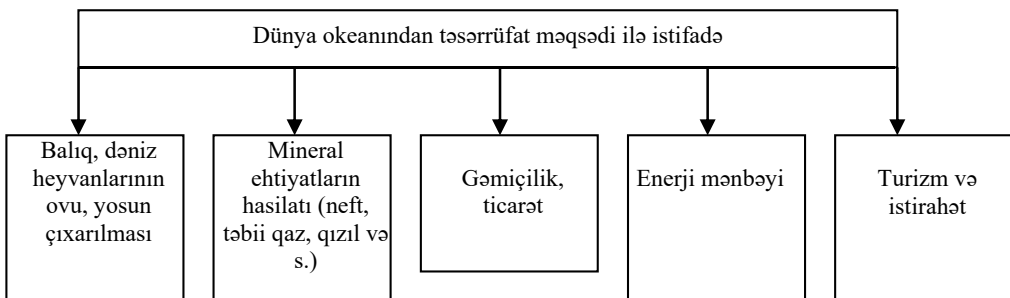
Alt STANDARTLAR	1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir. 2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini təsvir edir; - okeanın təsərrüfat əhəmiyyətini misallar gətirməklə şərh edir.

A Motivasiyanı dərslikdə verilmiş şəkillər əsasında qurmaq olar. Şagirdlərə qədim insanların suyun yayılmasına aid təsəvvürlərinin digər variantlarını da təklif etmək olar. İmkan varsa, “Dünya okeanı” anlayışını Yerin (Google Earth) kosmik şəkilləri ilə müşahidə etmək yaxşı olardı. Dərsin bu mərhələsində coğrafi xəritənin olması və şagirdlərə okeanların göstərilməsi məqsəduyğundur.

B Tapşırıqın qrupla yerinə yetirilməsi yaxşı olardı. İşin nəticələrini müzakirə edən zaman Xəzər dənizinin respublikanın inkişafındakı rolu barədə diskussiya təşkil etmək faydalı olardı.

C Şagirdlərə dərslikdəki məlumat üzrə işi dəftərdə sxem şəklində ümumiləşdirməyi təklif etmək olar. Şagirdlərin “Okean ehtiyatlarından daha necə istifadə etmək olar?” sualı haqda fikirləşərək cədvəldə əlavələr etmələri əhəmiyyətli olardı. Fəaliyyətin bu növünü dərsdən sonra sərbəst tədqiqat kimi təklif etmək olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Materiklər	Okeandan istifadə imkanı böyük olan ölkələr	Okeandan istifadə imkanı olmayan ölkələr
Avrasiya	Rusiya, Çin, Hindistan, Fransa, Böyük Britaniya	Monqolustan, Nepal, Əfqanıstan
Şimali Amerika	Kanada, ABŞ, Meksika	
Cənubi Amerika	Braziliya, Çili, Argentina	Paraqvay, Boliviya
Afrika	Əlcəzair, Misir, CAR	Çad, Niger
Avstraliya	Avstraliya İttifaqı	

E Nə öyrəndiniz

Yerin su təbəqəsi **hidrosfer** adlanır. Onun ən böyük hissəsi **Dünya okeanıdır**. İnsanlar ən qədim zamanlardan okeandan balıq və yosun əldə etmişlər. XX əsrdən isə okeanlar **enerji** mənbəyi kimi istifadə olunur.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Sinqapur (b) Özbəkistan (d) Yaponiya (a) Səudiyyə Ərəbistanı (c)

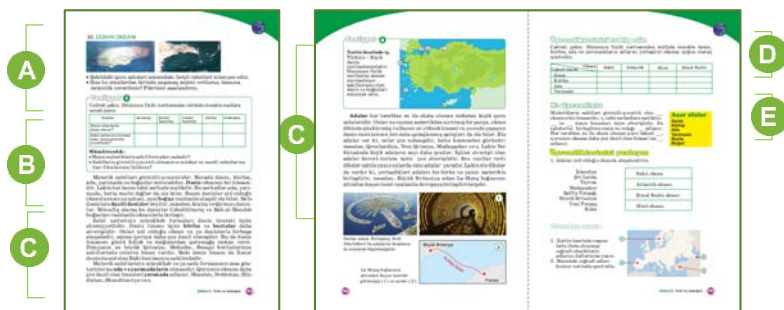
Qiymətləndirmə meyarları:

• Təsviretmə • Şərhetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini qismən təsvir edir.	Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini kiçik səhvlərlə təsvir edir.	Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini düzgün təsvir edir.
Okeanın təsərrüfat əhəmiyyətinə dair misallar gətirməkdə və şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Okeanın təsərrüfat əhəmiyyətinə dair misallar göstərir, amma köməkliklə şərh edir.	Okeanın təsərrüfat əhəmiyyətinə dair misallar göstərməkdə və şərh etməkdə kiçik səhvlərlə yol verir.	Okeanın təsərrüfat əhəmiyyətini misallar gətirməklə ətraflı şərh edir.

Dərs 30 / Mövzu: DÜNYA OKEANI

Alt STANDART	2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• “dəniz”, “körfəz”, “boğaz”, “ada”, “yarımada” anlayışlarını şərh edir; • coğrafi obyektləri xəritə üzərində göstərir; • kontur xəritədə coğrafi obyektləri qeyd edir.

Dərsdə şagirdlər üçün çox sayda yeni məlumatlar verilir. Bu məlumatların mənimsənilməsinə xəritəni oxumaq bacarıqları ilə uyğunlaşdırmaq vacibdir. Müəllimin illik planlaşdırma zamanı dərsə 2 tədris saati ayırması yeni məlumatların daha yaxşı mənimsənilməsi üçün faydalı olardı.

A Motivasiyanı mətndə təklif olunan suallar əsasında keçirmək olar. Bu fəaliyyət növünü esse yazmağı təklif etməklə keçirmək olar. İş yerinə yetirərkən şagirdlərdən öz fikirlərini əsaslandırmağı xahiş etmək olar.

B Təklif olunan fəaliyyət növünü yerinə yetirərkən şagirdlər materiklərin sahillərinin şərhində çətinliklə üzləşə bilərlər. Buna görə də əvvəlcədən müəyyən izahatın verilməsi arzuolunandır.

C Yeni məlumatların mənimsənilməsi üçün “Ziqzaq” üsulundan istifadə oluna bilər. Şagirdlərə kontur xəritədə iş üzrə tapşırıqların verilməsi çox faydalı olardı. Mətnlə tanışlığı başqa üsulla da yerinə yetirmək olar. Mətndəki məlumatla tanış olduqca aşağıdakı cədvəli doldurmaq məqsəduyğundur.

Cədvəli lövhədə bütün siniflə birgə doldurmaq olar. Müəllim sinfin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq coğrafi adları artır-a bilər. Müəllim bu mərhələdə <https://www.youtube.com/watch?v=wOZ8QHm7p4U> istifadə edə bilər.

COĞRAFI ADLAR

No	Dənizlər	Adalar	Yarımadalar	Körfəzlər	Boğazlar
1.	Aralıq	Böyük Britaniya	Abşeron	Benqal	Cəbəlüttariq
2.	Qara	Madaqaskar	Hindistan	Biskay	Bering
3.	Baltik	Yeni Zelandiya	Skandinaviya	İran	La-Manş
4.	Qırmızı	Yapon	Pireney	Qvineya	Magellan
5.	Bering	Zond	Kiçik Asiya	Meksika	Dreyk
6.	Yapon		Balkan		Bab-əl məndəb
7.	Barens		Apennin		
8.	Şərqi Çin		Ərəbistan		

2-ci “Fəaliyyət” tapşırığını yerinə yetirərkən şagirdlərə üzərində lazım olan coğrafi obyektlər qeyd olunmuş xəritə üzərində müstəqil işləməyi təklif etmək məqsəddə uyğundur; məsələn, regional xəritələrdən istifadə etmək olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Okean Coğrafi obyekt	Sakit	Atlantik	Hind	Şimal Buzlu
Dəniz	Bering, Yapon, Şərqi Çin	Aralıq, Qara, Baltik	Qırmızı	Barens
Körfəz		Biskay, Qvineya, Meksika	Benqal	
Ada	Yapon adaları, Yeni Zelandiya, Zond adaları	Böyük Britaniya, Kuba	Madaqaskar, Şri-Lanka	
Yarımada		Skandinaviya, Pireney, Kiçik Asiya, Balkan, Apennin	Hindistan, Ərəbistan	

E Nə öyrəndiniz

Materiklərin sahil xətlərinin **girintili-çıxıntılı** olması sahilboyunda xeyli sayda **dəniz, körfəz, ada, yarımada** və **boğazların** olmasını ifadə edir. **Dəniz** okeanın bir hissəsidir, o, təbii sərhədlərə malikdir. **Körfəzlər** və **buxtalar** dəniz limanları üçün əlverişlidir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Sakit okean – Tayvan; Atlantik – Böyük Britaniya, Kuba; Atlantik – İslandiya, Şimal Buzlu- Baffin Torpağı, Yeni Torpaq; Hind – Şri-Lanka, Madaqaskar

Dərindən sonra

- 1– Skandinaviya; 4 – Pireney; 2 – Abşeron; 3 – Kiçik Asiya.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Şərhetmə • Xəritə üzərində göstərmə • Kontur xəritədə qeydetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Dəniz”, “körfəz”, “boğaz”, “ada”, “yarımada” anlayışlarını şərh etməkdə çətinlik çəkir.	“Dəniz”, “körfəz”, “boğaz”, “ada”, “yarımada” anlayışlarının bir qismini şərh edir.	“Dəniz”, “körfəz”, “boğaz”, “ada”, “yarımada” anlayışlarını əsasən şərh edir.	“Dəniz”, “körfəz”, “boğaz”, “ada”, “yarımada” anlayışlarını düzgün şərh edir.
Coğrafi obyektləri xəritə üzərində göstərməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafi obyektlərin bir qismini xəritə üzərində köməkliklə göstərir.	Coğrafi obyektləri xəritə üzərində kiçik səhvlərlə göstərir.	Coğrafi obyektləri xəritə üzərində dəqiq göstərir.
Kontur xəritədə coğrafi obyektləri çətinliklə qeyd edir.	Kontur xəritədə coğrafi obyektləri müəllimin köməyi ilə qeyd edir.	Kontur xəritədə coğrafi obyektləri kiçik səhvlərlə qeyd edir.	Kontur xəritədə coğrafi obyektləri dəqiq qeyd edir.

Dərs 31 / Mövzu: TƏBİƏTDƏ SU DÖVRANİ

Alt STANDARTLAR	2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir. 2.1.6. Təbiətdə suyun dövrünün sxemini tərtib edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• suyun dövrünün ayrı-ayrı hissələrinin əlaqəsini, suyun dövrü zamanı baş verən prosesləri izah edir; • suyun dövrü sxemini tərtib edir.

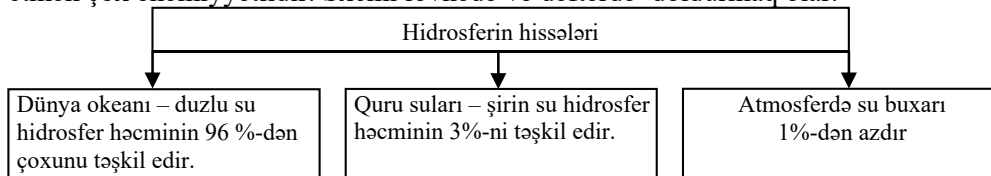

Şagirdlər aşağı siniflərdən mövzuya aid geniş məlumat almışlar. Dərsdə hidrosferin hissələrini Yerin vahid su təbəqəsinin tərkibi kimi izah etmək lazımdır.

A Motivasiyanı dərslərdə təklif olunan suallar əsasında keçirmək olar. Sadalanan coğrafi obyektləri xəritədə göstərmək məqsədəuyğundur.

B Şagirdlər suyun dövrü prosesini şəkil üzrə şərh edərkən onlara suyun üç aqrekat halda olduğunu xatırlatmaq məqsədəuyğundur. Şagirdlərin suyun böyük dövrünün sxemini dəftərdə çəkmələri faydalı olardı.

C “Hidrosfer” anlayışının formalaşması zaman onun tərkibini göstərən sxemi tərtib etmək çox əhəmiyyətlidir. Sxemi lövhədə və dəftərdə doldurmaq olar.

Mövzunun əsas məzmununun mənimsənilməsi üçün İNSERT üsulundan istifadə etmək mümkündür.

Mövzunun aktuallığını nəzərə alıb dərsi daha maraqlı və canlı etmək mümkündür. Mövzuda hidrosferin insan həyatında rolu açıqlanır. Dərsdə planet sularının çirklənmə problemini və onların mühafizəsi barədə müzakirə təşkil etmək xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

D Öyrəndiklərini tətbiq etmək üçün şagirdlər dərslərdə verilmiş tapşırığı yerinə yetirə bilirlər.

E Nə öyrəndiniz

Quru sularının əmələ gəlməsi suyun **böyük dövrü** ilə əlaqədar yaranır. Okean səthindən buxarlanan su atmosferdən birbaşa okeana qayıdarsa, bu, suyun **kiçik dövrü** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Suyun kiçik dövrünü okean – atmosfer – okean həlqələrindən ibarətdir.

Buzlaqlarda və yerin altında olan sular dövr edir.

Su təbiətdə üç halda olur.

Suyun kiçik dövründə çaylar, göllər, buzlaqlar iştirak etmir.

Müəllim məqsədindən asılı olaraq

(<https://www.youtube.com/watch?v=0GWrKUcbeyU>),

(<https://www.youtube.com/watch?v=wU8hs9m4GWo>) və ya istifadə edə bilər.

Qiymətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Sxem tərtib etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Suyun dövrünün ayrı-ayrı hissələrinin əlaqəsini, suyun dövrünü zamanı baş verən prosesləri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Suyun dövrünü zamanı baş verən prosesləri söyləyir və suyun dövrünün ayrı-ayrı hissələrinin əlaqəsini qismən izah edir.	Suyun dövrünün ayrı-ayrı hissələrinin əlaqəsini, suyun dövrünü zamanı baş verən prosesləri əsasən izah edir.	Suyun dövrünün ayrı-ayrı hissələrinin əlaqəsini, suyun dövrünü zamanı baş verən prosesləri ətraflı izah edir.
Suyun dövrünü sxemini tərtib etməkdə çətinlik çəkir.	Suyun dövrünü sxemini müəllimin köməyi ilə tərtib edir.	Suyun dövrünü sxemini əsasən tərtib edir.	Suyun dövrünü sxemini düzgün tərtib edir.

Dərs 32 / Mövzu: ÇAYLAR

Alt STANDART	2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• çayın əsas elementlərini şərh edir; • çayların adlarını sadalayır və onları xəritə üzərində göstərir; • kontur xəritədə çayları qeyd edir.

Şagirdlər “Həyat bilgisi” fənnindən “çay” anlayışı haqqında bəzi təsəvvürlərə malikdir. 6-cı sinifdə isə şagirdlər çayın elementləri ilə tanış olacaq, onları xəritədə göstərmək, coğrafi mövqeyini müəyyən etmək bacarıqlarına yiyələnəcəklər.

A Motivasiyanı dərslikdə təklif olunmuş materialdan istifadə edərək keçirmək olar. Texniki imkanları olan siniflərdə iri çay sistemləri haqqında videomaterial nümayiş etdirmək faydalı olardı. Bu məqsədlə (<https://www.youtube.com/watch?v=mPSIfaf0cts> və ya <https://www.youtube.com/watch?v=FNy0FPPgvDg> istifadə edə bilər.

B Bu fəaliyyət növünü şagirdlər cütlərdə yerinə yetirə bilər. Lakin əvvəlcədən bütün siniflə birlikdə çayların təxmini müqayisə planını hazırlamaq məqsəduyğundur:

1. Çayın adı.
2. Çayın uzunluğu.
3. Çayın yerləşməsi.
4. Mənbə və mənsəb.
5. Hansı ərazidən axır (dağlıq, düzənlik).
6. Çayın qidalanması (çay üçün su mənbəyi nədir?).
7. Çayın təsərrüfat əhəmiyyəti.

C “Mənbə”, “mənsəb”, “qol”, “çay vadisi”, “çay sistemi” anlayışlarını dərsliyin illüstrasiyalı materiallarından istifadə edərək formalaşdırmaq daha səmərəlidir. Düzənlik və dağ çaylarının müqayisəsini cədvəli doldurarkən yerinə yetirmək olar.

Nəyi müqayisə edirik	Düzənlik çayları	Dağ çayları
1. Axın sürəti	kiçik	böyük
2. Vadinin eni və dərinliyi	geniş və dayaz	dar və dərin
3. Mənbəyin mənsəbdən hündür olması	kiçik	böyük
4. Məcranın əyri, yaxud düz olması	əyridir	düzdür

Çayın xüsusiyyətlərini şərh etmək bacarığını, “Öyrəndiklərinizi yoxlayın” bölümündə Amazon çayının şərh üçün təklif olunan plandan istifadə edərək formalaşdırmaq yaxşı olardı.

Dərsdə “Çaya su haradan gəlir?” sualını müzakirə edərkən “çayın qidalanması” anlayışı formalaşır. Bu mövzunun daha dərinlən açıqlanması yuxarı siniflərdə olacaq. Lakin artıq 6-cı sinifdə şagirdlər çayların qidalanmasının ərazinin iqlim xüsusiyyətindən asılı olduğunu anlamalıdır.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. Nil 2. Amazon 3. Lena 4. Volqa 5. Xuanxe 6. Hind 7. Amudərya 8. Ob 9. Yenisey 10. Mekonq

E Nə öyrəndiniz

Çay açdığı **dərə** boyunca axan sudur. Onun başladığı yer **mənbə**, töküldüyü yer isə **mənsəb** adlanır. Çay qolları ilə birgə **çay sistemi** yaradır. Çaylarda suyun səviyyəsi onun **qidalanma mənbəyindən** asılıdır. Çaylar sağ və sol sahillərdən **qollar** qəbul edə bilər.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. a – Cənubi Amerika, Braziliya; b – And, Atlantik okean; c – Şərq; d – sağ qol: Madeyra, sol qol: Riu-Neqru.
2. A-3, B-4, C-5, D-2, E-1.

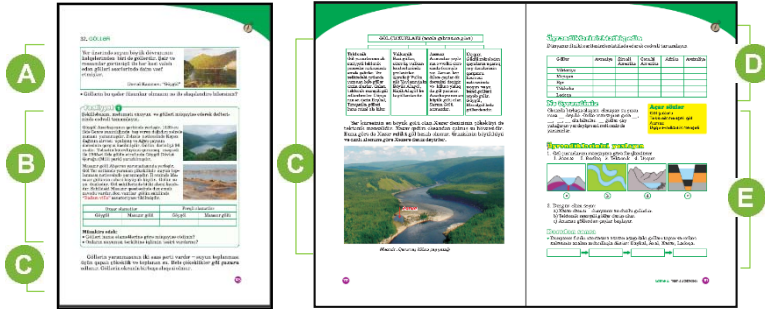
Qiymətləndirmə meyarları:

• Şərhətmə • Xəritə üzərində göstərmə • Kontur xəritədə qeydetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mövzunun əsas anlayışlarını şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Mövzunun əsas anlayışlarını qismən şərh edir.	Mövzunun əsas anlayışlarını əsasən şərh edir.	Mövzunun əsas anlayışlarını ətraflı şərh edir.
Xəritə üzərində çayların adlarını sadalamaqda və göstərməkdə çətinlik çəkir.	Xəritə üzərində çayların adlarını qismən sadalayır və köməkliklə göstərir.	Xəritə üzərində çayların adlarını düzgün sadalayır və kiçik səhvlərə yol verməklə göstərir.	Xəritə üzərində çayların adlarını düzgün sadalayır və dəqiq göstərir.
Kontur xəritədə çayları qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Kontur xəritədə çayları köməkliklə qeyd edir.	Kontur xəritədə çayları əsasən qeyd edir.	Kontur xəritədə çayları dəqiq qeyd edir.

Dərs 33 / Mövzu: GÖLLƏR

Alt STANDART	2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• “göl” anlayışını şərh edir; • xəritədə gölləri göstərir.

A Motivasiyanı bu dərslikdə verilmiş sualın müzakirəsi ilə təşkil etmək olar. Texniki imkanı olan siniflərdə dünya gölləri haqda qısa videomaterial nümayiş etdirmək məqsəddüyğündür. Müəllim https://www.youtube.com/watch?v=_mcnEDiYXs istifadə edə bilər.

B Bu tapşırığı şagirdlər cütlikdə yerinə yetirə bilər. Müqayisədən əvvəl şagirdlərlə təqribi müqayisə planının işlənilməsi faydalı olardı. Çayları müqayisə etmək təcürbəsi olduğundan bu tapşırığın şagirdlər tərəfindən sərbəst yerinə yetirilməsi məqsəddüyğündür.

Müqayisənin təxmini planı:

1. Gölün adı.
2. Mövqeyi.
3. Göl çuxuru necə yaranmışdır.
4. Suyun duzluluğu.
5. Təsərrüfat əhəmiyyəti.

C Yeni məlumatın bəhimsənilməsi üçün “Ziqzaq” üsulundan istifadə etmək məqsəddüyğündür.

“Ekspert” qrupları aşağıdakı mövzular üzrə məlumatları toplayır və təhlil edir:

1. Tektonik göllər.
2. Vulkanik göllər.
3. Uçqun gölləri.
4. Axmazlar.

Hər bir “Ekspert” qrupu adlarına müvafiq məlumatları araşdırır. “Ekspert” qruplarının işlərinin nəticəsi “Doğma” qruplarda ümumiləşdirilir.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Materik	Avrasiya	Şimali Amerika	Cənubi Amerika	Afrika	Avstraliya
Göller					
Viktoriya				+	
Miçiqan		+			
Eyr					+
Titikaka			+		
Baykal	+				

E Nə öyrəndiniz

Okeanla birbaşa əlaqəsi olmayan qapalı su çuxuruna **göl** deyilir. Onlar mənşəyinə görə **tektonik**, **axmaz**, **uçqun**, **vulkanik** ola bilərlər. **Axmaz** göllər çay yatağının yerdəyişməsi nəticəsində yaranır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. a – Axmaz mənşəli; b – Vulkanik mənşəli.
2. Tektonik mənşəli göllər dərin olur.

Dərstdən sonra

Xəzər – Baykal – Aral – Ladoqa.

Qeyd: Xəzər dənizi 371000 km²

Baykal gölü 31500 km²

Aral dənizi 28900 km²

Ladoqa gölü 17703 km²

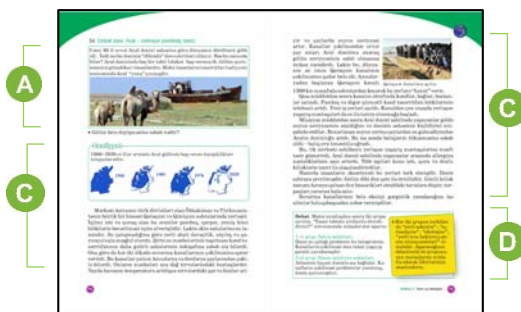
Qiymətləndirmə meyarları:

• Şərhetmə • Xəritədə obyektləri göstərmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Göl” anlayışını şərh etməkdə çətinlik çəkir.	“Göl” anlayışını müəllimin köməyi ilə şərh edir.	“Göl” anlayışını əsasən şərh edir.	“Göl” anlayışını düzgün şərh edir.
Xəritədə gölləri göstərməkdə çətinlik çəkir.	Xəritədə gölləri müəllimin köməyi ilə göstərir.	Xəritədə gölləri əsasən göstərir.	Xəritədə gölləri dəqiq göstərir.

Debat dərsləri 34 / Mövzu: ARAL – SƏHRAYA ÇEVİRİLMİŞ DƏNİZ

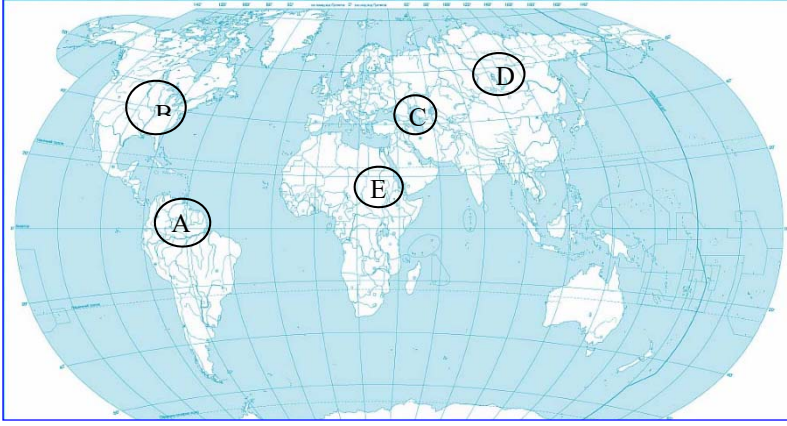
Alt STANDART	2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• Aral dənizinin ekoloji problemlərinin səbəblərini izah edir; • öz fərziyyəsini irəli sürür və əsaslandırır; • debatlarda iştirak bacarıqlarını nümayiş etdirir.

Bu dərslərin keçirilməsi zamanı metodik vəsaitin 28-ci səhifəsində şərh edilmiş debatın keçirilməsi metodikası ilə tanış olmaq tövsiyə edilir.

V TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Aşağıda sadalanan coğrafi obyektlər xəritədə hansı hərflərlə göstərilmişdir?
Missisipi çayı — ; Kür çayı — ; Baykal gölü — ;
Nil çayı — ; Amazon çayı — .

2. Şəkillərdə insanın hidrosfer ilə bağlı hansı təsərrüfat sahələri təsvir olunub?

3. Səhv fikirləri müəyyən edin.
A) Yer səthinin 29%-i su, 71%-i quru sahəsidir.
B) Okean enerji mənbəyi ola bilməz.
C) Baltik və Qırmızı dənizlər daxili dənizlərdir.
D) Dəniz okeanın hissəsidir.
E) Boğazlar quruya çox daxil olduğuna görə limanları orada tikirlər.

4. Çayların qidalanmasını təyin edin.

Ob, Yenisey

Ekvatorial yağışlarla qidalanır.

Amazon, Konqo

Musson yağışlarla qidalanır.

Xuanxe, Yantsı

Qarın ərinti suları ilə qidalanır.

5. Hansı şəkildə ada, yarımada, körfəz təsvir olunub? Hansı şəkildə az grintili sahil xəttini müşahidə etmək olar?

a) _____ b) _____

6. Yazılanlardan hansı Kür çayına, hansı isə Araz çayına aiddir? Oxlarla göstərin.

Mənbəyini Türkiyədən götürür.

Mənsəbi Azərbaycan ərazisindədir.

Mənsəbi Xəzər dənizidir.

Uzunluğu 1515 km-dir.

Sərhəd çayıdır.

Kür çayı

Araz çayı

7. Yer kürəsində suyun böyük dövrünün həlqələrini ardıcıl olaraq yazın.

atmosfer

okean

çaylar

yeraltı sular

8. Hansı gölün səciyyəsi verilmişdir?

Duzludur; sahillərində 5 dövlət yerləşir; onu “dəniz” adlandırırlar; sahəsinə görə Yer kürəsində ən böyükdür – _____.

9. Çaylardan çəkilmiş suvarma kanalının yaratdığı mənfi nəticələrə aid 3 nümunə göstərin.

- 10 Şəkillərdə mənşəyinə görə göllərin hansı növləri təsvir olunmuşdur?

a) _____

b) _____

TƏDRİS VAHİDİ – 6

TƏBİƏT VƏ İNSAN

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.

2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyanı təqdim edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **6 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 35 / Mövzu: CANLI ALƏM TƏBƏQƏSİ

Alt STANDARTLAR

2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- “biosfer” anlayışını izah edir;
- təbii kompleksinin komponentlərini sadalayır;
- insan və biosfer əlaqələrini nümunələr göstərməklə şərh edir.

A

B

C

D

E

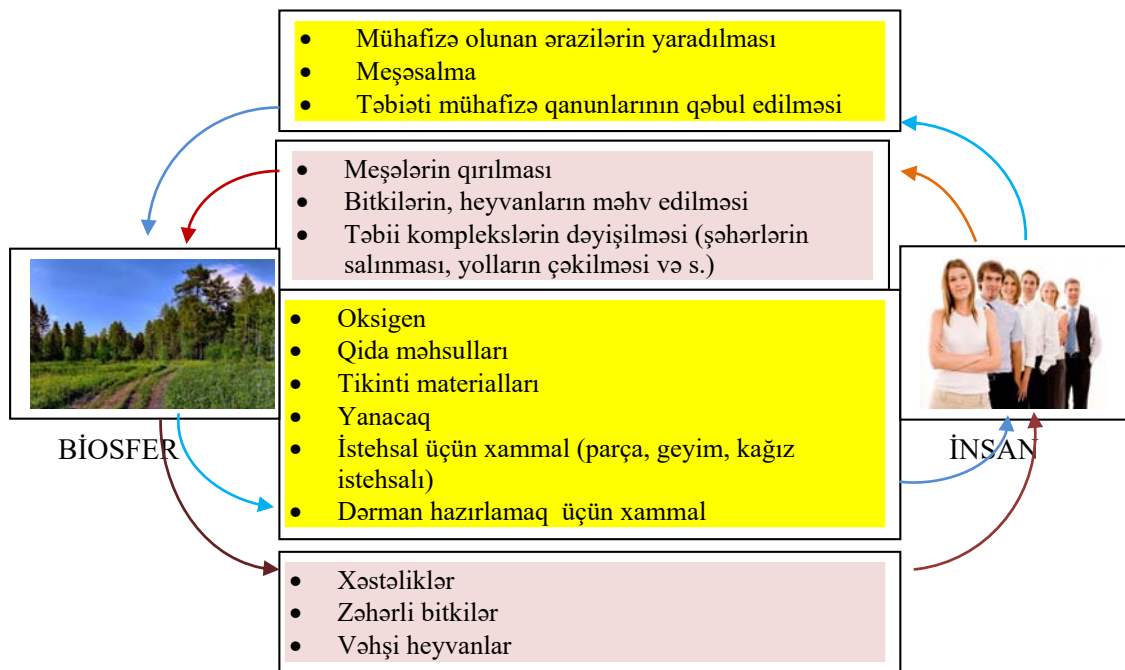
Təqdim olunan tədris vahidi Yer in üzvi aləminə həsr olunub. Şagirdlər onları əhatə edən aləm barəsində ümumi təsəvvürlərə malikdirlər. Bu təsəvvürlər onların şəxsi təcrübələri və “Həyat bilgisi” fənnindən qazanılan biliklər əsasında qurulub. Müəllim məqsədindən asılı olaraq (<https://www.youtube.com/watch?v=JDawNask-CA>) istifadə edə bilər.

A Dərsin motivasiyasını dərslərdə verilmiş mətn və uyğun sual üzərində qurmaq olar. Müzakirəni stimullaşdırmaq üçün şagirdlərin yaş səviyyəsini nəzərə alaraq təbiətdə baş verən qeyri-adi hadisələr barədə söhbət aparmaq olar. Motivasiya üçün onlara uçan naməlum obyektlər haqqında danışmaq və onların şəkillərini nümayiş etdirmək məqsədəuyğundur. Bu aparatların başqa planetlər tərəfindən Yerə göndərilməsi barədə şagirdlərin şəxsi mülahizələrini soruşmaq faydalı olardı. Bu mövzuda şagirdlərin baxdıqları filmlər və oxuduqları kitablar barəsində də söhbət aparmaq məqsədəuyğun olardı. Müəllim müzakirənin nəticəsini bu istiqamətə yönəltməlidir ki, insanlar müntəzəm olaraq kosmosa uçuş, bəzi yaxın planetlərə uçan aparatlar göndərilir, amma başqa planetlərdə həyatın mövcudluğunu sübut edən dəlillər tapa bilmirlər.

B Şagirdlərə dərslərdə təqdim olunmuş şəkllə diqqətlə baxıb onu müzakirə etmək tapşırıla bilər. İnsanın yaranmasına qədər Yer üzündə nələrin baş verdiyi barədə şagirdlərin fərziyyələrini soruşmaq səmərəli olardı. Müzakirə zamanı şagirdlərin diqqətini canlı və cansız təbiətin qarşılıqlı əlaqələrinə yönəltmək olar. Üzvi mənşəli çökmə süxurların, oksigenin əmələ gəlməsi, bitkilərin əhəmiyyəti haqqında sualların cavablandırılması məqsədəuyğun olardı. Müzakirə nəticəsində şagirdlər bəzi nəticələr əldə edə bilərlər; məsələn, canlı aləm olmasaydı, daş kömür, tabaşir olmazdı; atmosferin tərkibi də başqa cür olardı. İnsan biosferin tərkib hissəsi olduğu üçün, onsuz Yer kürəsində şəhər və kəndlər də olmazdı.

C Dərsin izahını “Balıqların, ağacların, quşların, insanların yaşaması üçün ən vacib olan amillər hansılardır?” sual ilə başlamaq olar. Alınan cavablar (*su, torpaq, hava*) canlı orqanizmlərin onları əhatə edən mühitsiz mövcud ola bilmədikləri nəticəsinə gəlməyə imkan verir. Buna görə də biosferə başqa təbəqələr də daxildir. Dərslikdə verilmiş rəsmnin təhlili və biosferin sərhədlərinin müəyyən edilməsi məqsəduyğundur. Şagirdlərin “biosfer” anlayışını nə dərəcədə mənimsədiklərini təyin etmək üçün onlara “biosferin sərhədləri niyə məhz bu hündürlükdən və dərinlikdən keçir?” sualı ilə müraciət etmək olar.

İnsanla biosferin əlaqələrini təhlil etmək tövsiyə olunur. Şagirdlərin diqqətini insanın biosferin bir hissəsi olmasına yönəltmək lazımdır. İnsanın biosferə və biosferin insana müsbət və mənfi təsirlərini əks etdirən cədvəlin qurulması məqsəduyğundur.

“Təbii kompleks” anlayışı da əlaqələrin başa düşülməsinə əsaslanır. Şagirdlərə hər hansı bir parkın təsvirini çəkmək tapşırıla bilər. Rəsmi dəftərdə çəkmək olar. Dərslikdə təqdim olunan rəsmlər üzərində işi şagirdlər cütlüklərlə yerinə yetirə bilər. Onlara rəsmlərin oxşar və fərqli cəhətlərini təyin etmək tapşırıla bilər. İşin nəticəsində şagirdlər kompleksin bir-birilə əlaqəli komponentlərini müəyyən etməlidir. Şagirdlərə savanna, çöl, tundra üçün səciyyəvi olan sözləri cədvələ yazmaq tapşırıla bilər. Çətinlik çəkəcəkləri halda uyğun suallarla istiqamətləndirməklə kömək etmək tövsiyə olunur, məsələn: hansı bitkilər üstünlük təşkil edir: otlar, yoxsa ağaclar; bitki örtüyü sıxdır, yoxsa seyrəkdir; bataqlıqlar varmı?

Savanna	Çöl	Tundra
....		

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

	Təbii komponent	Təbii kompleks
Torpaq	+	
Meşə		+
Savanna		+
Ağac	+	
Hava	+	
Süxur	+	

E Nə öyrəndiniz

Canlı aləm Yerin **biosfer** qatını yaradır. Bitki və canlı aləm ətrafındakı mühitlə **təbii kompleks** yaradır. Onun tərkibinə daxil olan relyef, iqlim, sular **komponent** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

1. İqlim+relyef+üzvi aləm+sular = təbii kompleks
2. TK-nın şəkildə görünən komponentləri: relyef, bitki, heyvanat aləmi, torpaq.

TK-nın şəkildə görünməyən komponentləri: iqlim (hava), su

Qiymətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Sadalama • Şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Biosfer” anlayışını izah etməkdə çətinlik çəkir.	“Biosfer” anlayışını müəllimin köməyi ilə izah edir.	“Biosfer” anlayışını əsasən izah edir.	“Biosfer” anlayışını düzgün izah edir.
Təbii kompleksin komponentlərini sadalamaqda çətinlik çəkir.	Təbii kompleksin komponentlərinin az bir hissəsini sadalayır.	Təbii kompleksin komponentlərini əsasən sadalayır.	Təbii kompleksin komponentlərini düzgün sadalayır.
İnsan və biosfer əlaqələrinə nümunələr göstərməklə şərh etməkdə çətinlik çəkir.	İnsan və biosfer əlaqələrinə nümunələr göstərir, amma müəllimin köməyi ilə şərh edir.	İnsan və biosfer əlaqələrinə nümunələr göstərməklə əsasən şərh edir.	İnsan və biosfer əlaqələrinə nümunələr göstərməklə ətraflı şərh edir.

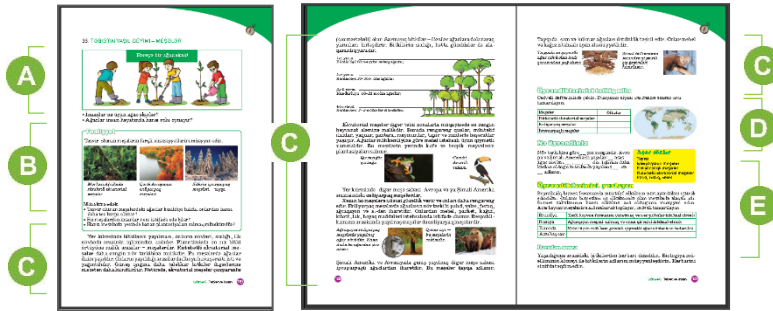
Dərs 36 / Mövzu: TƏBİƏTİN YAŞIL GEYİMİ – MEŞƏLƏR

Alt STANDARTLAR

- 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.
2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyaları təqdim edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- meşələrin Yer üzərində həyatın mövcud olması üçün əhəmiyyətini izah edir;
- ekvatorial, enliyarpaqlı və iynəyarpaqlı meşələri müqayisə edir;
- xəritədə meşələrin yayılma ərazilərini müəyyən edir;
- topladığı müxtəlif kolleksiyaları qruplaşdıraraq təqdim edir.

A Motivasiyanı dərslikdəki şəkil və suallar əsasında qurmaq olar. Müəllim dərs prosesində (<https://www.youtube.com/watch?v=wh2-udZSbp0> istifadə edə bilər).

B Fəaliyyətin bu növü müqayisə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. Şəkildə təsvir olunmuş üç meşənin müqayisəsində şagirdlərin diqqətini aşağıdakı meyarlara istiqamətləndirmək məqsədaşuygundur: meşələri hansı əlamətlərinə görə müqayisə etmək olar – yerləşdiyi əraziyə görə, bitkilərin tərkibinə görə. Yaxşı olar ki, şagirdlər enliyarpaq və iynəyarpaqlı meşələrdə ağac növlərinə aid məlumatlarla tanış olsunlar. Dərs müddətində təbii zonaların ümumi cəhətləri müəyyən edilir; istilik və rütubətin bitkilərin yaranmasına təsiri aydınlaşdırılır.

C Yeni materialın öyrənilməsini qruplarla təşkil etmək olar. “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” blokundakı xəritə-sxem əsasında şagirdlərdə üç növ meşə zonası – tayqa, enliyarpaqlı və rütubətli ekvatorial meşələr olması fikri yaradılır. Hər bir qrup işləmək üçün təbii zonanın səciyyəsinə vermək və əlavə mənbələrdən istifadəyə aid təlimat yazılmış kartoçka alır. Müəyyən edilmiş vaxt ərzində onlar təbii zonaya aid materialı öyrənir, yazılı surətdə zonanın səciyyəsinə hazırlayır, materialları cədvəl şəkilində tərtib edir.

Təbii zona	Yayıldığı ərazi	Bitkilər	Heyvanat aləmi
Ekvatorial meşə			
Enliyarpaqlı meşə			
İynəyarpaqlı meşə			

Təqdimatda şagirdlərin xəritə və əyani vəsaitlərdən istifadə etməsi məqsədaşuygundur. Səciyyəvi plan:

1. Coğrafi mövqe.
2. Zahirî görünüş.
3. Bitki və heyvanlar.
4. İnsanların bu zonadan istifadə imkanları.

Yaxşı olar ki, plan şagirdlərin istiqamətləndirilmiş və müstəqil diskussiyası nəticəsində hazırlansın. Öldə olunan materialdan “Ziqzaq” üsulundan istifadə edin. Şagirdlərin yaradıcı fəallığını artırmaq üçün situasiyalı oyun keçirmək olar: “Təsəvvür edin ki, siz aparıcısınız və meşələrə dair reportaj hazırlamalısınız. Reportajın adını və süjet xəttini seçin, onu hansı formada təqdim edəcəyinizi müəyyən edin”.

Qrupların hazırladığı ən yaxşı reportajlar birləşdirilir və tematik qəzet şəkilində buraxılır. Şagirdlərə meşə ağaclarının yarpaqlarından ibarət herbari hazırlamaq təklif edilir. Ən yaxşı və düzgün hazırlanmış herbarinin sərgidə nümayiş etdirilməsinin nəzərdə tutulduğu elan olunur. Kolleksiyanı qiymətləndirmək üçün müəllim metodik vəsaitin 71-ci səhifəsində verilmiş qiymətləndirmə meyarlarından istifadə edə bilər. Bu zaman şagirdlərin biologiya dərslərində topladıqları kolleksiyalardan da istifadə etmək olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Meşələr	Ölkələr
Rütubətli ekvatorial meşələr	Braziliya, Konqo, İndoneziya
Enliyarpaqlı meşələr	ABŞ, Avropa ölkələri
İynəyarpaqlı meşələr	Rusiya, Kanada

E Nə öyrəndiniz

Növ tərkibinə görə **rütubətli ekvatorial** meşələr çox zəngindir. Avropa və Şimali Amerikada yayılan **enliyarpaqlı** meşələrdə əsas ağac növləri **palıd, vələs, fıstıq**dır. İqlimin daha kəskin olduğu ərazilərdə yayılmış meşələr isə **İynəyarpaqlı** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Braziliya – mebel üçün möhkəm gövdəli qiymətli ağac növlərinin tədarükü; Rusiya – xəzli heyvan fermasını yaratmaq və xəz paltolar istehsal etmək; Kanada – ağcaqayın meşəsi salmaq və onun şirəsini istehsal etmək.

Dərs prosesində müəllim aşağıdakı linklərdən seçə bilər:

<https://www.youtube.com/watch?v=JqhdnhJZKX0>

<https://www.youtube.com/watch?v=wh2-udZSbp0>

<https://www.youtube.com/watch?v=J68utr8imfM>

Qiymətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Müqayisəetmə • Müəyyənətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Meşələrin Yer üzərində həyatın mövcud olması üçün əhəmiyyətini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Meşələrin Yer üzərində həyatın mövcud olması üçün əhəmiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Meşələrin Yer üzərində həyatın mövcud olması üçün əhəmiyyətini əsasən izah edir.	Meşələrin Yer üzərində həyatın mövcud olması üçün əhəmiyyətini düzgün izah edir.
Ekvatorial, enliyarpaqlı və İynəyarpaqlı meşələri müqayisə etməkdə çətinlik çəkir.	Ekvatorial, enliyarpaqlı və İynəyarpaqlı meşələri müəllimin köməyi ilə müqayisə edir.	Ekvatorial, enliyarpaqlı və İynəyarpaqlı meşələri əsasən müqayisə edir.	Ekvatorial, enliyarpaqlı və İynəyarpaqlı meşələri düzgün müqayisə edir.
Xəritədə meşələrin yayılma ərazilərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritədə meşələrin yayılma ərazilərini müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Xəritədə meşələrin yayılma ərazilərini əsasən müəyyən edir.	Xəritədə meşələrin yayılma ərazilərini düzgün müəyyən edir.

Dərs 37 / Mövzu: SƏHRALAR

Alt STANDARTLAR

2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- səhraların əlamətlərini şərh edir;
- dünya xəritəsində isti və soyuq səhraları göstərir;
- səhranın nümunəsində təbii kompleksin komponentləri arasında əlaqəni izah edir.

A Motivasiyanı dərslik mətnində verilmiş şəkil və suallar əsasında qurmaq olar. Arktik və tropik səhraların müqayisəsinin Venn diaqramına görə verilməsi məqsəddüğüdür. Motivasiyada aşağıdakı ünvandan istifadə etməklə videomateriala baxmaq da olar: <http://www.youtube.com/watch?v=q9uUM7RH5Gc> və ya

(<http://www.youtube.com/watch?v=k4kk7StARNg>)

Mövzuya aid klaster qurmaq şagirdləri aktivləşdirmək üçün faydalı olardı.

B Tapşırığı cütlərlə yerinə yetirmək və nəticələrini ümumiləşdirmək məqsəddüğüdür.

C Yeni materialın mənimsənilməsi prosesini mətnlə iş, xəritə-sxemlərin və şəkillərin təhlili ilə qurmaq olar. Şagirdlərə mətni sərbəst oxumağı, yaxud INSERT cədvəlinin doldurulmasını təklif etmək olar. Şagirdlərin diqqətini xəritə üzərində işə cəlb etməklə kontur xəritə üzərində səhraların qeyd edilməsi tapşırığını vermək olar. Səhraların təsərrüfat cəhətdən mənimsənilməsi barədə məlumat verərkən əsas diqqəti insanların və digər canlı orqanizmlərin şəraitə uyğunlaşmasına yönəltmək lazımdır. Dərsi şagirdlərin təqdimatları əsasında da keçirmək olar. Ona görə də sinifdə şagirdləri əvvəlcədən qruplara ayırmaq, onlara tropik və arktik səhraya aid “Məşhur səyyahlar” haqqında təqdimata analoji olan bir təqdimat hazırlamağı tapşırmaq olar. Şagirdlərə slaydlar barədə aşağıdakı tövsiyələri vermək olar:

- 1- ci slayd: giriş (təbii zonanın səciyyəsi, təqdimatın adı, müəlliflər);
- 2- ci slayd: fotomaterial, şəkillər, təbii zonaya aid əyani vəsaitlər;
- 3-cü slayd: xəritə üzərində təbii zonanın göstərilməsi;
- 4-cü slayd: təbii zonanın iqlim xüsusiyyəti;
- 5-ci slayd: bitki və heyvanlar aləmi;
- 6-cı slayd: təsərrüfat əhəmiyyəti;
- 7-ci slayd: şairlərin, rəssamların yaradıcılığında təbii zonaların əsas xüsusiyyətləri;
- 8-ci slayd: mən təbii zonanı necə təsəvvür edirəm, şəxsi mülahizələrim (1–2 cümle ilə, yaxud mövzuya aid didaktik sinkveyn – beşlik).

Nəzərə almaq lazımdır ki, dərsin məqsədi təbii zonanın ətraflı səciyyəsinə vermək deyil, konkret nümunə əsasında qanunauyğunluğu başa düşməkdir.

C Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Səhralar	Ölkələr
İsti səhralar	Liviya, Misir, Əlcəzair, Namibiya, Avstraliya
Soyuq səhralar	Antarktida

D Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Cavab: 1 və 3.

E Nə öyrəndiniz

Bitki və heyvanat aləminin kəsib olduğu ərazilərə **səhralar** deyilir. Afrikada **isti səhra** səciyyəvidir. Burada yeraltı sular səthə çıxdığı yerlər — **vahələr** yaşamaq üçün əlverişlidir. Antarktida üçün isə **soyuq səhra** səciyyəvidir. Burada buzdan azad olan yerlərdə mamır və şibyə bitir.

Qiymətləndirmə meyarları:

• Şərhetmə • Müəyyənətmə • İzahətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Səhraların əlamətlərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Səhraların əlamətlərinin bir qismini şərh edir.	Səhraların əlamətlərini əsasən şərh edir.	Səhraların əlamətlərini ətraflı şərh edir.
Dünya xəritəsində isti və soyuq səhraları göstərməkdə çətinlik çəkir.	Dünya xəritəsində isti və soyuq səhraları müəllimin köməyi ilə göstərir.	Dünya xəritəsində isti və soyuq səhraları əsasən göstərir.	Dünya xəritəsində isti və soyuq səhraları düzgün göstərir.
Səhranın nümunəsində təbii kompleksin komponentləri arasında əlaqəni izah etməkdə çətinlik çəkir.	Səhranın nümunəsində təbii kompleksin komponentləri arasında əlaqəni qismən izah edir.	Səhranın nümunəsində təbii kompleksin komponentləri arasında əlaqəni əsasən izah edir.	Səhranın nümunəsində təbii kompleksin komponentləri arasında əlaqəni düzgün izah edir.

Dərs 38 / Mövzu: TORPAQ

Alt STANDART	2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• torpağın əmələgəlməsini izah edir; • torpağın quruluşunu şərh edir; • torpağın münbitliyinin müxtəlif olmasının səbəblərini izah edir.

A Motivasiyanı dərslərdə mövzuya aid verilən şəkil və mətn əsasında qurmaq olar.

B Şagirdlərin torpaq haqqında ümumi təsəvvürləri vardır. Dərslərdə verilmiş praktiki işi qruplarda da keçirmək olar. Verilmiş praktiki iş şagirdlərdə torpağın quruluşunu öyrənməkdə çox əhəmiyyətlidir. Dərslərdə verilmiş təcrübəni yerinə yetirdikdən sonra vaxtdan asılı olaraq digər bir təcrübə də aparıla bilər. Bu zaman hər bir addıma uyğun suallar vermək olar:

1. Bir ovuc torpağı stəkana tökün və su ilə qarışdırın. *Nə üçün torpaqdan hava qabarcıqları çıxır?*

2. Azca quru torpağı metal qaba töküüb spirt lampasının üstündə qızdırın. Qızmış kütləni lövhəyə tökün. *Nə baş verdi?*

3. Torpağı qızdırmaqda davam edin. *Torpaqdan belə qoxunun gəlməsini nə ilə izah edərdiniz?*

C Dərslərdə olan şəkildəki torpaq tiplərinin müqayisəsi şagirdlərə torpaqların quruluşunu başa düşməyə kömək edir. Yaxşı olar ki, şagirdlər horizontların sayına və qalınlığına diqqət yetirsinlər. Eyni zamanda bitki örtüyü, işıq və rütubətə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Xüsusilə şagirdlərin diqqətini torpağın mühafizəsi və münbitliyinin artırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsinə yönəltmək lazımdır. Mövzuya aid şagirdlərin təqdimat hazırlaması da faydalıdır. Müəllim məqsədindən asılı olaraq aşağıdakı linklərdən seçim edə bilər:

<https://www.youtube.com/watch?v=Dor4XvjA8Wo>

<https://www.youtube.com/watch?v=hAoHiDvLjQ4>

(<https://www.youtube.com/watch?v=3k95BmyZXjM>)

C Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

- Torpağın ən məhsuldar qatı
- Torpağın keçid qatı
- Süxur qırıntılarının daha çox olduğu qat

D Nə öyrəndiniz

Yerin üst **məhsuldar** qatı torpaq adlanır. O, **üzvi və mineral tərkibdən** ibarətdir. Torpaqda olan orqanizmlərin çürümüş hissəsi **humus** adlanır. Rəngi tünd olan torpaqlar **münbit** olur. Belə torpaqlardan biri də **qaratorpaqdır**.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın

- Süxurların aşınması;
- Bitki və canlı orqanizmlərin yaranması;
- Süxurların xır-dalanması;
- Məhv olmuş orqanizmlərdən çürümüş qalıqların yaranması;
- Çürüntünün mikroorqanizmlər tərəfindən humusa çevrilməsi.

Dərstdən sonra. Götürdüyünüz torpaq nümunəsinin münbitliyinə dair fikirlərinizi cədvəldə qeyd edin.

Şagirdlər verilmiş torpaq nümunəsini təhlil edir və nə müşahidə olduğunu cədvəldə yazırlar. Bu tapşırığı yerinə yetirməzdən öncə şagirdlərin cədvəldəki komponentlərini başa düşüb-düşmədiyini aydınlaşdırmaq tövsiyə olunur. Yaranan suallar araşdırılmalıdır.

Qum	+
Daş parçaları	+
Bitki hissələri	
Çürüntü	
Taxta parçaları	—
Neft	
Şüşə qırıntıları	
Su	
Həşəratlar	
Məsaməlilik	

Qiymətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Şərhetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Torpağın əmələgəlməsini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Torpağın əmələgəlməsini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Torpağın əmələgəlməsini əsasən izah edir.	Torpağın əmələgəlməsini ətraflı izah edir.
Torpağın quruluşunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Torpağın quruluşunu müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Torpağın quruluşunu əsasən şərh edir.	Torpağın quruluşunu dəqiq şərh edir.
Torpağın münbitliyinin müxtəlif olmasının səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Torpağın münbitliyinin müxtəlif olmasının səbəblərinin az bir qismini izah edir.	Torpağın münbitliyinin müxtəlif olmasının səbəblərini kiçik səhvlərlə izah edir.	Torpağın münbitliyinin müxtəlif olmasının səbəblərini düzgün izah edir.

Dərs 39 / Mövzu: İNSANIN TƏBİƏTƏ UYĞUNLAŞMASI

Alt STANDART	2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	insanın ətraf mühitə uyğunlaşmasının səbəblərini izah edir.

A Dərsin əvvəlində şagirdlərdən insanların mühitə uyğunlaşmasına aid hansı nümunələr gətirə biləcəklərini soruşmaq olar. Şagirdlərin diqqətini sadə əşyalara yönəltmək lazımdır; məsələn: geyim, ayaqqabı, sinif otağının qapısı insanın uyğunlaşması nəticəsində yaratdığı məhsullardır. İzah etmək olar ki, ibtidai insanlar mağaralarda yaşayarkən qapıdan istifadə etmirdilər, istilik sistemi yox idi, qidamı mağazadan almırdılar. Dərslərdə verilmiş əlverişsiz şəraitə uyğunlaşmaq üçün insanların yaratdıqları serpantin yol, soba və seysmik davamlı binaların təsvirinə aid fotoşəkillər barədə suallar vermək faydalıdır. Müəllim məqsədindən asılı olaraq <https://www.youtube.com/watch?v=cgMY9M-Vvnk> istifadə edə bilər.

B Şagirdlərə dərslərdə olan cədvəli doldurmağı, sonra isə onun müzakirəsini təklif etmək olar. Müzakirə zamanı ilin müxtəlif vaxtlarında insanın təbiətə necə uyğunlaşdığı barədə nümunələr göstərmək olar.

C Dərslərdəki mətn çoxsaylı illüstrasiyalarla müşayiət olunur. Bu isə şagirdlərə müstəqil fəaliyyət üçün şərait yaradır, onların mətndən əsas ideyaları seçmək bacarıqlarını inkişaf etdirir. Şagirdlərə mətnlə tanış olmaq və şəkillər əsasında müstəqil şəkildə sxemi tamamlamaq təklif edilə bilər. Başqa fəaliyyət növündən də istifadə etmək olar: bir şagird öz qeydlərini sadalayır, ikincisi yoxlayır, üçüncüsü isə çatışmayanları əlavə edir.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1 – e; 2 – b; 3 – d; 4 – a; 5 – c

E Nə öyrəndiniz

Təbii şərait insanların həyat tərzinə təsir edir. Qədim zamanlardan insanlar **geyimə** olan tələbatı saman, heyvan dəriləri ilə ödəyirdilər. Soyuq və istidən, təhlükədən qorumaq üçün **yaşayış evi** əsas rol oynamışdır. İnsanlar **qidaya** olan tələbatını əkinçilik və heyvandarlıqdan əldə edir. Bir vaxtlar bu tələbat yığıcılıq və ovçuluq hesabına əldə olunurdu.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Cavab: c, d.

Qiymətləndirmə meyarları: • izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İnsanın ətraf mühitə uyğunlaşmasının səbəblərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	İnsanın ətraf mühitə uyğunlaşmasının səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	İnsanın ətraf mühitə uyğunlaşmasının səbəblərini əsasən izah edir.	İnsanın ətraf mühitə uyğunlaşmasının səbəblərini düzgün izah edir.

Debat dərsləri 40 / Mövzu: AMAZON MEŞƏLƏRİ

Alt STANDART	2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- öz fərziyyəsini irəli sürür və əsaslandırır; - debatlarda iştirak bacarıqlarını nümayiş etdirir; - Amazon meşələri ilə bağlı problemləri şərh edir.

Bu dərslərin keçirilməsi zamanı metodik vəsaitin 28-ci səhifəsində şərh edilmiş debatın keçirilməsi metodikası ilə tanış olmaq tövsiyə olunur.

S

40. DEBAT DƏRSİ: AMAZON MEŞƏLƏRİ

Məşələr – planetimizin “ağciyərləridir”. Ekvatorial meşələr ilbə-ilə havanı oksigenlə təmin edir. Onların ən böyük sahəsi Cənubi Amerikada Amazon ovalığında yerləşir.

Lakin bu meşələrin sahəsi sürətlə azalır. Meşələrin qırılmasının əsas səbəbi – *kənd təsərrüfatının inkişafı, fəqərlə qazıntıların çıxarılması, ağac tədarükü, kağız və mebel istehsalı, yəni tikintidir.*

Meşələrin qırılma sahəsi
Meşələrin qırılma sahəsi

Transamazon magistralı
Transamazon magistralı

Qənd hasilatı
Qənd hasilatı

Məşələr Amazoniyada yerləşən ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafında böyük rol oynayır. Lakin bu ərazilərdə yerli xalqlar yaşayır. Sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı onların həyat tərzini pəssir. Yerli əhali ilə torpaq mülkiyyətləri, iş adamları, tikinti gəlirləri arasında mübahisələr yaranır.

- Ölünməli tərəflərdən birinin yerində təsəvvür edin. Sizcə, meşələr qırılmalıdır? Fikirlerinizi əsaslandırın.

– Biznes inkişaf edəcək.

– İş yerləri yaradılacaq.

– İstehlak genişləndəcək.

– İnsanlar yaxşı yaşayacaq.

– Bizi maraqla bu meşələrdə yaşayacaq.

– Meşə itiriləcək.

– İndi bəzi yerlərdə dəyişməyə məcbur olacaq.

Bölmə 1. Təhsil və insan 10

VI TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

- Torpağın tərkibinə nələr daxildir?
A) Yer qabığı və mantiya B) troposfer və Yer səthi
C) mineral və üzvi tərkib D) mantiya və canlı orqanizmlərin qalıqları
E) su və torpaqda yaşayan orqanizmlər
- Canlı orqanizmlərin yaşadığı təbəqə necə adlanır?
A) torpaq B) hidrosfer C) atmosfer D) biosfer E) Yer qabığı
- Şəkillərə uyğun təbii zonaları təyin edin və cədvəli tamamlayın.

	Təbii zona	İqlim şəraiti	Bitki və heyvanat aləmi	Yayıldığı ərazi
1				
2				

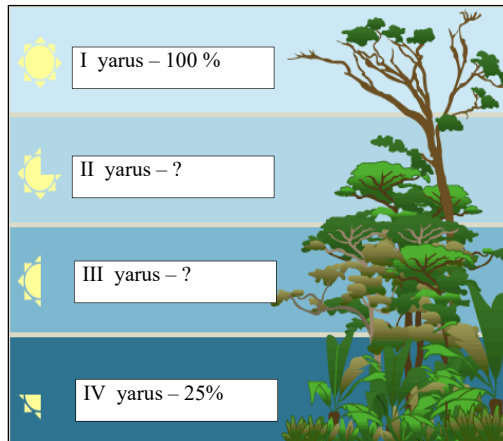
- Kompleksin tərkibinə daxil olan komponenti müəyyən edin və cədvəli tamamlayın: *bitki, okean, biosfer, litosfer, atmosfer, troposfer, hidrosfer, Yer qabığı*.

Komponent	Kompleks
troposfer	atmosfer

- Alimlər hesablamışlar ki, 1 sm torpağın əmələ gəlməsi üçün təqribən 100 il vaxt lazımdır. Torpaqda 20 sm-lik humus qatının yaranması üçün nə qədər vaxt lazımdır? _____

- Səklə görə təyin edin:
a) hansı meşələr təsvir edilmişdir?

- 2 və 3-cü yaruslara günəş işığının neçə faizi düşür?

7. Şimali Afrikada çəkilmiş bu şəkil keçilərin təbiətə uyğunlaşdığını göstərir. Heyvanlar təbiətə hansı xüsusiyyətlərinə görə uyğunlaşırlar?
-

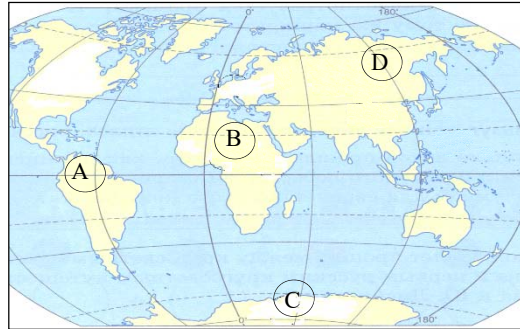

8. Təbii kompleksin tərkibini əlavə edin:

Təbii kompleks = Hava + + +

9. Sxemə görə təyin edin:

- 1) isti səhra –
- 2) soyuq səhra –
- 3) ekvatorial meşə –
- 4) iynəyarpaqlı meşə –

10. Hansı şəkildə torpaq daha münbitdir? Səbəbini izah edin.

a)

b)

11. Meşələrin qırılması və yaxud mühafizə edilmə səbəblərinə aid 3 fikir yazın.
Meşələr ona görə qırılır ki...

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

Meşələri ona görə qorumaq lazımdır ki...

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

TƏDRİS VAHİDİ – 7

YER — GÜNƏŞ SİSTEMİNDƏ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

- 1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir.
- 1.2.2. Yer in öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **4 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

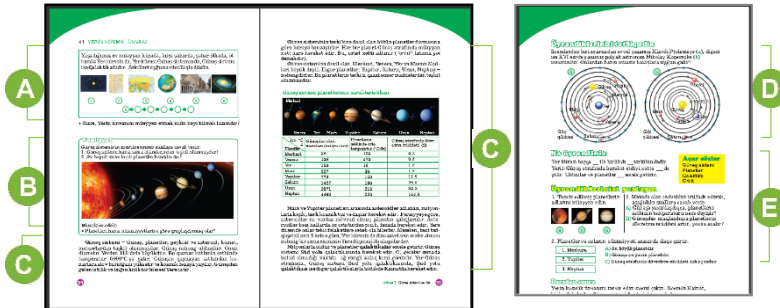
Dərs 41 / Mövzu: YERİN KOSMİK ÜNVANI

Alt STANDART

1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- Günəş sisteminin planetlərini sadalayır;
- Kainatda Yerin mövqeyini şərh edir;
- planetləri müxtəlif meyarlara görə qruplaşdırır;
- göy cisimlərinin hərəkətini izah edir.

Şagirdlər aşağı sinif «Həyat bilgisi» fənnindən bu mövzu ilə bağlı bəzi bilik və bacarıqlar almışlar. Müxtəlif suallarla şagirdləri Yer kürəsinin Günəş sistemində, Günəş sisteminin bir çox ulduz sistemindən ibarət olan Qalaktikaya daxil olması, Qalaktikanın isə Kainatın kiçik bir hissəsi olması fikrinə yönəltmək faydalı olardı.

A Şagirdlərin tədris fəaliyyətini motivləşdirmək və mövzuya marağı artırmaq üçün dərslikdə verilən tapşırığı yerinə yetirmək və sualı müzakirə etmək məqsədəuyğundur. Sınıfın maddi-texniki bazası imkan verərsə, şagirdlərə Kainat və Günəş sistemi barədə videoçarx nümayiş etmək olar. Bu məqsəd üçün kosmosda Yer ətrafında orbit üzrə hərəkət edən avtomatik rəsədxana olan “Həbbi” haqqında məlumat vermək daha məqsədəuyğundur. Bunun üçün aşağıdakı internet resurslardan istifadə etmək olar:

<http://www.youtube.com/watch?v=IPiF4FYuhZY>

<http://www.youtube.com/watch?v=nVag3LHUhvA&list=PL063A7347451079CE>

B Təklif olunan fəaliyyət əsas əlamətləri aşkara çıxarmaq və onun əsasında qruplaşdırmaq bacarığının formalaşmasına imkan yaradır. İş cütüklərdə yerinə yetirmək daha əhəmiyyətlidir. Günəş sisteminin planetlərini aşağıdakı meyarlara görə qruplaşdırmaq olar:

- ✓ Ölçülərinə
- ✓ Günəşdən olan məsafəyə
- ✓ Yerə görə yerləşməsinə
- ✓ Səthi üzərində orta temperatura görə
- ✓ Günəş ətrafında dövrətmə müddətinə.

C Yeni materialların mənimsənilməsi üçün şagirdlərə “**Insert**” üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bunun üçün şagirdlər kağızdan nazik zolaq kəsib kitabın kənarına qoyurlar. Mətni oxuduqca uyğun qeydlər edilir və sonradan onun müzakirəsi təşkil oluna bilər.

Dərsin bu mərhələsində planetlərin oxşar və fərqli cəhətlərini göstərməklə müqayisə etmək səmərəli ola bilər. Müqayisəni “Fəaliyyət” tapşırığını yerinə yetirərkən tərtib olunan planetlərin qruplaşdırılması siyahısı üzrə aparmaq olar.

Texniki imkanı olan siniflərdə dərsin izahı videomaterial nümayişi ilə müşayiət edilə bilər. Bu zaman fəal dinləmə üsulundan istifadə tövsiyə olunur: müəllim qabaqcadan videomaterialın süjetinə və dərsin məqsədlərinə uyğun suallar tərtib edir və paylayır. Baxışdan sonra suallar ətrafında müzakirə təşkil olunur. Bunu videomateriala baxış zamanı da yerinə yetirmək olar. Baxışa fasilə verilir və uyğun sual müzakirə edilir.

Şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq asteroidlər haqqında məlumatların müzakirəsi zamanı qədim yunan miflərinə, yaxud “Faeton əfsanəsi”nə müraciət etmək faydalı olardı.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Verilən suala cavab verərək şagirdlərin dərsdə mənimsənilən materiallardan istifadə etməklə öz baxışlarını təsdiqləmələri vacibdir.

E Nə öyrəndiniz

Yer kürəsi başqa **planerlər** ilə **Günəş sisteminin** tərkibindədir.

Yerin Günəş ətrafında hərəkət etdiyi xəttə **orbit** deyilir. Ulduzlar və planetlər **qalaktikalar** əmələ gətirir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Yer, Saturn, Yupiter
2. Şagirdlər təklif olunan sualların cavabını mətndə verilən cədvəli təhlil edərək tapmalıdırlar.
3. Merkuri Günəşə ən yaxın planetdir. Yupiter ən böyük planetdir. Neptunun Günəş ətrafında dövrətmə müddəti daha çoxdur.

Dərstdən sonra

Şagirdlərə Günəş sisteminin maketini yaratmaq təklif etmək olar. Bu, şagirdlərin fərdi layihəsi, yaxud qrup fəaliyyəti ola bilər. Bunun üçün

<http://www.youtube.com/watch?v=bOaUDPsG2Qo> resursundan istifadə etmək olar.

Qiymətləndirmə meyarları:

Şərhetmə • Qruplaşdırma • İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Kainatda Yer in mövqeyini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Kainatda Yer in mövqeyini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Kainatda Yer in mövqeyini əsasən şərh edir.	Kainatda Yer in mövqeyini düzgün şərh edir.
Planetləri müxtəlif meyarlara görə qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	Planetləri müxtəlif meyarlara görə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	Planetləri müxtəlif meyarlara görə qruplaşdırarkən kiçik qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Planetləri müxtəlif meyarlara görə düzgün qruplaşdırır.
Göy cisimlərinin hərəkətini izah edərkən tez-tez səhvlərə yol verir.	Göy cisimlərinin hərəkətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Göy cisimlərinin hərəkətini əsasən izah edir.	Göy cisimlərinin hərəkətini ətraflı izah edir.

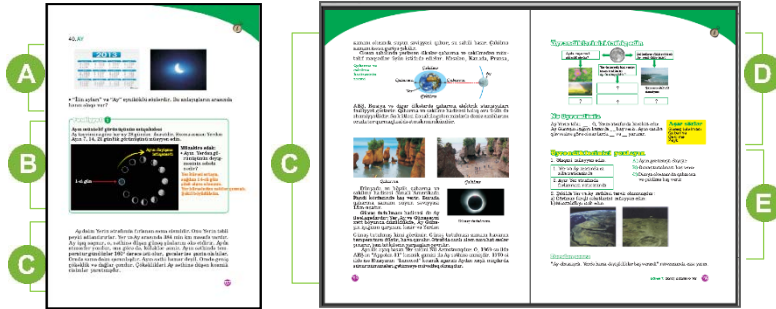
Dərs 42 / Mövzu: AY

Alt STANDART

1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

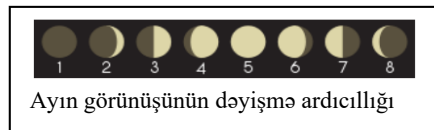
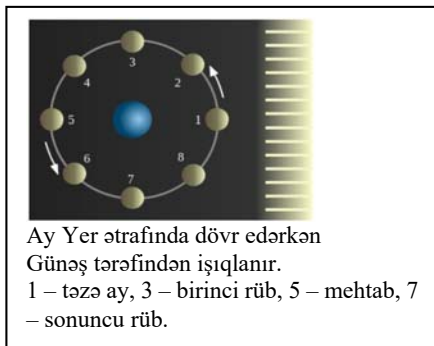
- Ayın Yer ətrafında hərəkətini şərh edir;
- Ayın Yer kürəsində baş verən proseslərə təsirini izah edir.

A Dərsin motivasiyasını dərslikdə verilmiş sualın müzakirəsi əsasında aparmaq olar. “Şəxsləndirmə” üsulu ilə Ay haqqında şagirdlərin aşağı siniflərdə aldıkları bilikləri aktivləşdirmək faydalı olardı. Məqsəddən asılı olaraq müəllim <https://www.youtube.com/watch?v=V2313-VEsjo> istifadə edə bilər.

B Bu fəaliyyət şagirdlərdə Ay fazaları və onların hərəkəti ilə əlaqəsi haqda ümumi təsəvvürlərin yaranmasına yönəldilmişdir.

Müəllim üçün əlavə məlumat:

Ayın dörd əsas fazası var.

Təzə ay (1) – ayın başlanması. Ay Yerdən Günəş istiqamətində yerləşir. Yərə işıqlandırılmamış hissəsi ilə çevrilmişdir. İki-üç gündən sonra Ay qərbdə axşam çağı fonunda ensiz aypara şəklində çıxır. O, qabarıqlığı ilə sağa yönəlir.

Birinci rüb (3) – günəş şüaları ay diskinin yalnız sağ hissəsini işıqlandırır. Günəş batdıqdan sonra Ay səmanın cənub hissəsində yerləşir və gecəyarısına yaxın batır. Ay Günəşdən şərqə doğru getməkdə davam edərək axşamdan səmanın şərq hissəsində çıxır. O, gecəyarısından sonra batır və hər növbəti gün bu daha gec baş verir.

Mehtabda (5) Ay səthi günəş şüalarını Yerə maksimal dərəcədə əks etdirir. Bir həftədən sonra yenidən Ay diskinin yalnız yarısı görünür. Lakin bu artıq onun sol hissəsidir.

Son rüb (7) başlayır. Ay gecəyarısı çıxır və səhərə qədər işıq saçır. Günəş çıxanda Ay səmanın cənub hissəsində olur. Belə şəkildə biz Ayı səhər səmanın cənub-qərb hissəsində də müşahidə edə bilərik. Ayparanın eni azalmağa davam edir, Ay isə Günəşə sağ tərəfdən yaxınlaşır. Bir neçə vaxtdan sonra o yenidən görünür. Təzə aydan mehtaba qədər ayı cavan adlandırırlar. Çünki o sanki günbəgün “böyüyür”. Mehtabdan təzə aya qədər isə “köhnə ay” adlanır. Çünki, o “azalır”. Azalan ayı böyüyəndən necə fərqləndirmək olar? Şimal yarımkürəsi üçün qayda: əgər aypara ☾ şəklindədirsə, bu zaman ay köhnədir, əgər aypara ☾ şəklindədirsə, bu zaman ay böyüyəndir.

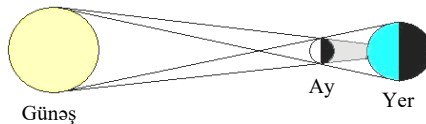
C Ayın Yerə təsirini öyrənmək üçün planetimizdə və Ayda olan təbii şəraiti müqayisə etmək məqsəduyğundur. Bunun üçün şagirdlərə Venn diaqramının doldurulmasını, yaxud müqayisə cədvəlini tərtib etmək təklif oluna bilər. Obyektləri müqayisə etmək üçün meyarların işlənilməsi tövsiyə olunur. Bu işin cütlərlə, qruplarla keçirilməsi daha səmərəli olur. Nəticələri lövhədə ümumiləşdirmək məqsəduyğundur.

Oxşar	Fərqli	
Yer kürəsi və Ay	Yer kürəsi	Ay
Orbit üzrə hərəkət edir.	Günəş ətrafında hərəkət edir.	Yer ətrafında hərəkət edir
Günəş şüalarını əks etdirir.	Atmosferi var.	Atmosfer təbəqəsi yoxdur.
Dağlar və düzənliklərdən ibarət mürəkkəb relyefə malikdir.	Külək əsir.	Külək yoxdur.
	Həyat mövcuddur.	Həyat mövcud deyil.

Mətni oxumaq üçün **“Insert”** üsulundan istifadə etmək olar. Şagirdlər tərəfindən “təbii peyk”, “ritm”, “cazibə qüvvəsi” kimi bəzi terminlərin başa düşülmə səviyyəsini müəyyən etmək faydalı olardı. Bunun üçün müxtəlif suallar vermək olar.

Qabarma və çəkilmə ilə bağlı məlumatı izah edərkən şagirdlərin diqqətini bu hadisənin mahiyyətinə cəlb etmək yaxşı olardı.

Günəş tutulmalarını izah edərkən sxemdən istifadə olunması məlumatları daha anlaşıqlı edə bilər.

Ayın Yer ətrafında hərəkətini daha aydın təsəvvür etmək üçün texniki imkanı olan siniflərdə müəllim <http://www.youtube.com/watch?v=EWas-dkx29g> ünvanından videomateriali nümayiş etdirə bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Bu fəaliyyəti şagirdlər cütlərlə və qrup şəklində yerinə yetirə bilər. Müəllim onlara tapşırığın yerinə yetirilməsinə yaradıcılıqla yanaşmağı tövsiyə edə bilər: şəkillər dən istifadə etmək, sxem əlavə etmək, yaxud dəyişmək.

E Nə öyrəndiniz

Ay Yerin **təbii** peykidir. O, Yerin ətrafında hərəkət edir. Ay Günəş işığının qarşısını kəsəndə **Günəş tutulması baş** verir. Ayın cazibə qüvvəsinin təsiri nəticəsində okeanlarda **qabarma** və **çəkilmə** baş verir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Yer və Ay arasında cazibə nəticəsində: Dünya okeanında qabarma və çəkilmə baş verir.

Ayın Yer ətrafında fırlanması nəticəsində Ayın görünüşü dəyişir, Günəş tutulması baş verir.

Qiymətləndirmə meyarları:

• Şərhetmə • İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ayın Yer ətrafında hərəkətini şərh edərkən səhvlərə yol verir.	Ayın Yer ətrafında hərəkətini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Ayın Yer ətrafında hərəkətini şərh edərkən kiçik qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Ayın Yer ətrafında hərəkətini ətraflı şərh edir.
Ayın Yer kürəsində baş verən proseslərə təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Ayın Yer kürəsində baş verən proseslərə təsirini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Ayın Yer kürəsində baş verən proseslərə təsirini əsasən izah edir.	Ayın Yer kürəsində baş verən proseslərə təsirini düzgün izah edir.

Dərs 43 / Mövzu: GECƏ VƏ GÜNDÜZÜN NÖVBƏLƏŞMƏSİ

Alt STANDARTLAR	1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir. 1.2.2. Yerin öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• Yerin öz oxu ətrafında fırlanmasını izah edir; • təbiətdə gündəlik ritmik hadisələri nümunələrlə şərh edir.

A Müəllim motivasiyanı mətndə verilmiş şəkil və suallar üzərində qura bilər. Bu fəaliyyəti “genişləndirmək” və şagirdlərdən təbiətdəki ritmə dair nümunələr göstərməyi xahiş etmək olar. Bu zaman şagirdlərə gecə və gündüzün dəyişməsinin insanların həyat tərzinə necə təsir etməsi barədə sual vermək yerinə düşərdi.

B Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti ilə tanışlığa fırlanma oxu haqda təsəvvürün formalaşmasından başlamaq səmərəli olardı. Riyaziyyat dərslərindən fırlanma oxu haqqında müəyyən suallar vermək məqsədəuyğundur. Ox ətrafında fırlanan obyektlərə misallar göstərmək olar; məsələn, velosiped təkərinin fırlanma oxunu müəyyənləşdirməyi təklif etmək olar. Cisimlərin ox ətrafında fırlanmasını tam təsəvvür etdikdən sonra qlobusu nümayiş etdirməklə Yerin fırlanma oxunun şərhinə keçmək daha faydalıdır. Şagirdlərə Yerin modeli olan qlobusun əyani olaraq fırlanmasını gecə-gündüzün dəyişməsi ilə müqayisə etmək tapşırığı vermək olar.

C Mətni mənimsəmək üçün **İnsert**, **BİBÖ** və digər üsullardan istifadə etmək olar. *Texniki imkanı olan siniflərdə verilmiş ünvandan videomaterial nümayiş etdirmək olar:* <http://www.youtube.com/watch?v=M3vCwL9ZSKw> və *ya* <https://www.youtube.com/watch?v=6JsD8Ke4yTA>

Yerin hərəkət sürətini izah edərkən digər obyektlərin sürətləri ilə müqayisə etmək səmərəlidir. Məsələn, avtomobil 80 km/s, təyyarə 600 km/s, raket 900 km/s sürətlə hərəkət etdikləri halda, Yer öz xəyali oxu ətrafında 1667 km/s sürətlə hərəkət edir.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Tapşırığın cütlüklərlə və ya qrupla yerinə yetirilməsi şagirdlərdə yerli vaxt haqqında ilkin təsəvvürlərin formalaşmasına yardım edəcək.

Nə öyrəndiniz

Yer kürəsi **öz xəyali oxu** ətrafında fırlanır. Fırlanma müddəti **24 saat** olub **sutka** adlanır. Yer kürəsinin fırlanma istiqaməti **qərbdən şərqə** doğru olub daim təkrarlanır. Yerin fırlanma istiqamətinə uyğun olaraq Bakıdan şərq tərəfdə yerləşən məntəqələrdə vaxt daha irəlidir. Bakıdan **qərbdə** yerləşən məntəqələrdə isə vaxt daha geridir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

- a) Qütblərdə işıqlı vaxtın uzunluğu yarım ildir.
- b) Sutkanın uzunluğu 24 saatdır.
- c) Bakıdan şərqdə yerləşən məntəqələr vaxt etibarilə irəlidedir.
- d) Azərbaycanda qıs aylarında sutkanın gündüz vaxtı gecədən daha qısa olur.

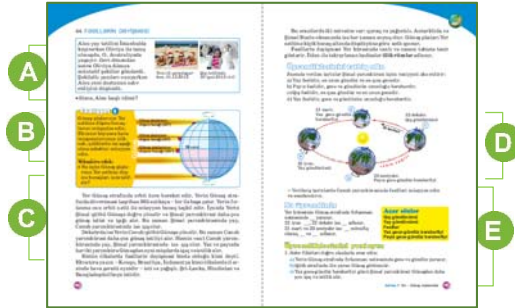
Qiymətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yerin öz oxu ətrafında fırlanmasını çətinliklə izah edir.	Yerin öz oxu ətrafında fırlanmasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yerin öz oxu ətrafında fırlanmasını izah edərkən kiçik qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Yerin öz oxu ətrafında fırlanmasını düzgün izah edir.
Təbiətdə gündəlik ritmik hadisələrə nümunələr göstərməkdə və şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Təbiətdəki gündəlik ritmik hadisələri nümunələrlə müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Təbiətdə gündəlik ritmik hadisələrə nümunələr göstərir, amma şərh edərkən bəzən qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Təbiətdəki gündəlik ritmik hadisələri nümunələrlə düzgün şərh edir.

Dərs 44 / Mövzu: FƏSİLLƏRİN DƏYİŞMƏSİ

Alt STANDARTLAR	1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir. 1.2.2. Yerin öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	- fəsillərin dəyişməsini izah edir; - təbiətdə illik ritmlərə nümunələr göstərməklə şərh edir.

A Motivasiyanı dərslərdə verilmiş mətnin və sualın müzakirəsi əsasında keçirmək olar.

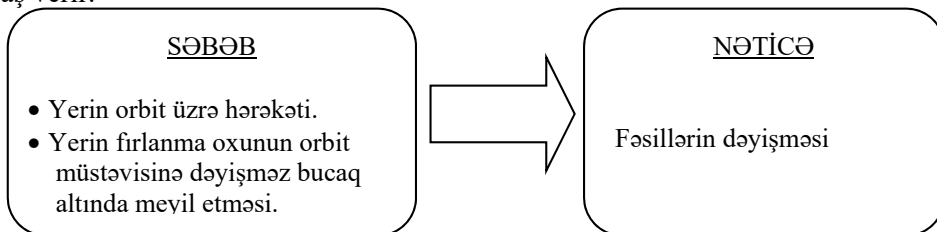
B Şagirdlər “Atmosfer” bölməsində havanın temperaturunun günəş şüalarının düşmə bucağından asılı olması haqda məlumatı artıq mənimsəmişlər. Tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlərə günəş şüalarının Yer səthinin müxtəlif hissələrinə fərqli bucaqlar altında düşdüyünü xatırlatmaq faydalı olardı. Belə ki, günəş şüaları ekvatora böyük, qütblərə isə kiçik bucaqlar altında düşür. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlərə tapşırığın ikinci hissəsini də vermək olar. Onlara dünyanın siyasi xəritəsində daha çox günəş istisi alan ölkələri müəyyən etmək tapşırığı ilə bilər.

C Mövzunun izah edilməsi prosesində müəllim aşağıdakı linklərdən istifadə edə bilər:

<https://www.youtube.com/watch?v=wOcjTQjNRps>

<https://www.youtube.com/watch?v=dzcoLy2QU9o>

Yerin orbital hərəkəti və onun coğrafi nəticələri səbəb-nəticə əlaqələri kontekstində izah oluna bilər. İzah etmək vacibdir ki, Yer səthi müxtəlif ərazilərdə fərqli miqdarda Günəş istiliyi alır və il ərzində mövsümün dəyişməsi kompleks səbəblər nəticəsində baş verir.

Yaxşı olardı ki, şagirdlərin fikri bir daha Yerin fırlanması, günəş şüalarının düşmə bucağı, temperatur və ilin fəsilləri arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə yönəldilsin.

Materialın mənimsənilməsini mətndə verilmiş şəklın təhlili əsasında qurmaq olar.

Yerdə 22 iyun, 23 sentyabr, 22 dekabr və 21 martda nə baş verdiyini müəyyən etməklə şagirdlər mürəkkəb materialı daha yaxşı mənimsəməyə imkan verən cədvəli doldura bilərlər.

Təqvim vaxtı	Ölkəmizdə hansı fəsildir	Bu gün necə adlanır
22 iyun	yay	yay gündönümü
23 sentyabr	payız	payız gecə-gündüz bərabərliyi
22 dekabr	qış	qış gündönümü
21 mart	yaz	yaz gecə-gündüz bərabərliyi

Yerin orbital hərəkətini daha yaxşı təsəvvür etmək üçün əyani vasitələr və videomateriallardan istifadə etmək məqsədəuyğundur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

21 mart – payız fəslidir, Yer kürəsi bərabər miqdarda işıq və istilik alır.

22 iyun – qış fəslidir, Şimal yarımkürəsi daha çox işıq və istilik alır.

23 sentyabr – yaz fəslidir, Yer kürəsi bərabər miqdarda işıq və istilik alır.

22 dekabr – yay fəslidir, Cənub yarımkürəsi daha çox işıq və istilik alır.

E Nə öyrəndiniz

Yer kürəsinin Günəş ətrafında fırlanması nəticəsində **fəsillər** yaranır. 22 iyun **yay gündönümü**, 22 dekabr isə **qış gündönümü** adlanır. 21 mart və 23 sentyabr isə müvafiq olaraq **yaz** və **payız gecə-gündüz bərabərliyi** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

A) Yerin Günəş ətrafında fırlanması nəticəsində fəsillər yaranır.

B) Günəş qütb ətrafında ilin yarısında görünür.

C) Yay gündönümündə Şimal yarımkürəsi Günəşdən daha çox işıq və istilik alır.

Qiymətləndirmə meyarları:

• İzahetmə • Şərhetmə

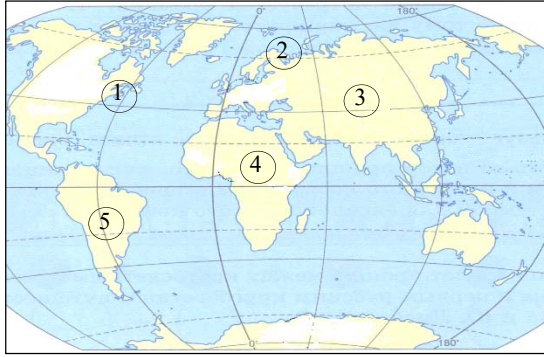
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fəsillərin dəyişmə səbəblərini çətinliklə izah edir.	Fəsillərin dəyişmə səbəblərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Fəsillərin dəyişməsini əsasən izah edir.	Fəsillərin dəyişməsini Yerin orbital hərəkətinin nəticəsi kimi düzgün izah edir.
Təbiətdə illik ritmlərə nümunələr göstərməkdə və şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Təbiətdə illik ritmlərə nümunələr göstərməklə müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Təbiətdə illik ritmlərə nümunələr göstərir, amma şərh edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Təbiətdə illik ritmlərə nümunələr göstərməklə ətraflı şərh edir.

VII TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

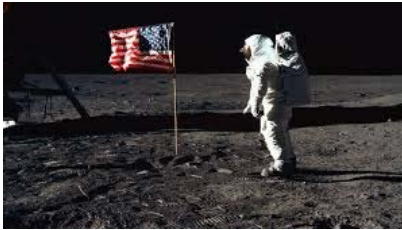
1. Şəkildə hansı hadisə təsvir edilmişdir. Bu hadisə zamanı Yer, Ay və Günəşin müşahidə olunan vəziyyətlərinin sxemini çəkin.

2. Qeyd olunmuş məntəqələrdən hansında qabarma və çəkilmə əsasında işləyən elektrik stansiyası tikmək mümkündür?

3. Şəkillər ABŞ astronautı Nil Armstronqun 1969-cu ildə Aya ilk səfərini əks etdirir. Amma Ayda atmosfer olmadığına görə, şəkillərdən birinin reallığı şübhə doğurur. Həmin şəkli müəyyən edin.

a)

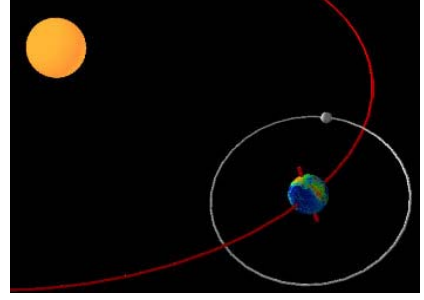

b)

4. 2007-ci ilin yanvarında Aya NASA kosmik aparatı göndərildi. Bu, Aya ən sürətli səyahət idi. Aparatın sürəti 58 000 km/saat idi. Ay və Yer arasında məsafənin 384 400 km olduğunu nəzərə alaraq bu aparatın Aya çatdığı müddəti hesablayın. _____

5. Şəkildə aşağıdakı obyektləri uyğun rəqəmlərlə qeyd edin.

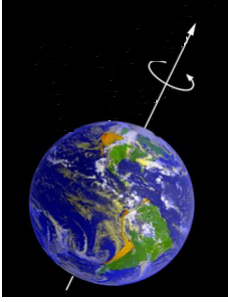
1. Yer
2. Günəş
3. Ay
4. Yerin orbit xətti
5. Ayın orbit xətti

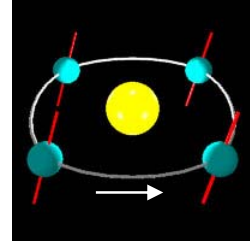
6. Ayda atmosferin yoxluğu nəyə səbəb olur?

1. dağlar olmur
2. buludlar olmur
3. temperatur sabitdir, dəyişmir
4. meteoritlər Ay səthinə düşə bilmir
5. temperatur azca dəyişir

7. Şəkillərdə Yerin hərəkətlərinin coğrafi nəticələrini müəyyən edin.

a) _____

b) _____

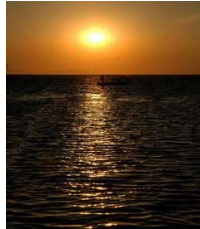
8. Londonda gündüz saat 12:00 olanda Azərbaycanda saat neçə ola bilər?

A) saat 12:00 B) 12:00-dan sonra C) 12:00-dan əvvəl D) səhər tezdən E) günorta

9. Şəkillərdəki hadisələrin hansının Yerin gündəlik, hansının isə illik hərəkətinin nəticəsi olduğunu müəyyən edin.

a) _____

b) _____

c) _____

d) _____

TƏDRİS VAHİDİ – 8

YER SƏTHİNİN TƏSVİRİ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

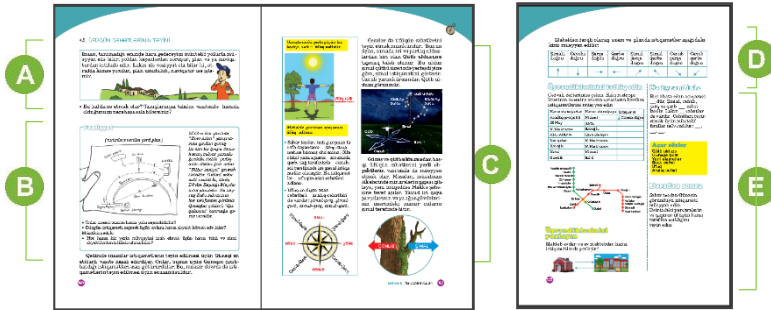
- 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
- 1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **6 saat**

KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 45 / Mövzu: ÜFÜQÜN CƏHƏTLƏRİNİN TƏYİNİ

Alt STANDART	1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• üfünün əsas və aralıq cəhətlərini təyin edir; • üfünün cəhətlərinin günəş, qütb ulduzu və yerli əlamətlərin vasitəsilə təyin edilməsini izah edir.

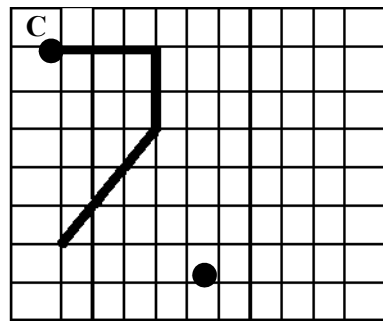
A Dərsin motivasiyasını müəllim dərslikdə verilən sual və mətn əsasında qura bilər. Şagirdlərə daha yaxşı tanış olan hadisələr ətrafında müsahibə aparmaq olar. Məsələn, onların dərslikdə verilmiş vəziyyətə düşüb-düşmədiklərini və çıxış yolunu necə tapdıqlarının təhlilini aparmaq məqsəduyğundur.

B Təklif olunan tapşırıq planının oxunma vərdişinin formalaşmasına yönəldilib. Şagirdlərin diqqətini cəhətlərin təyin edilməsi zamanı hər hansı bir təbii və süni obyektin əsas götürülməsinin çox da etibarlı olmadığına yönəltmək məqsəduyğundur. Məsələn, izah oluna bilər ki, ev uça bilər, ağac kəsilə və ya quruya bilər və s. Bu baxımdan istiqaməti müəyyən etmək üçün üfünün cəhətlərini bilmək vacibdir. Müəllim məqsədindən asılı olaraq (<https://www.youtube.com/watch?v=Vd-UDpqHGf4>) istifadə edə bilər.

C Yeni dərsin mənimsənilməsini “üfük” və “üfük xətti” anlayışlarının formalaşmasından başlamaq məqsəduyğundur. Bu məqsədlə üfük xəttinin dəqiq təsvir olunmuş rəsmlərindən istifadə etmək tövsiyə olunur. Məsələn, dəniz və ya çöl mənzərələrində üfük aydın təsvir olunur. Onların şəhər mənzərələri ilə müqayisəsi də çox faydalı ola bilər. Yuxarıya qalxdıqca üfünün genişlənməsini də şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq və onun səbəblərini müzakirə nəticəsində aşkar etmək vacibdir.

Cəhətlərin günəş, qütb ulduzu və yerli əlamətlərin köməyi ilə təyin olunması üsullarının mənimsənilməsi üçün “Ziqzaq” üsulundan istifadə etmək olar.

Şagirdlərdə istiqamətlərin təyin edilməsi bacarıqlarını möhkəmləndirmək və vərdişə çevirmək məqsədilə onlara “Finişə çatmaq” oyununu təklif etmək olar. Şagirdlərə damalı vərəq verilir. Vərəqin üzərinə “start” və “finiş” nöqtələri qoyulur. Şagirdlər üfünün cəhətlərini

nəzərə alaraq verilmiş istiqamətdə hərəkət etməlidirlər. Şagirdlərə bu tipli tapşırıqlar informatika dərslərindən tanışdır, sadəcə, “sağ” və “sol” komandaları üfün cəhətləri ilə əvəz olunmalıdır; məsələn: bu vərəqdə birinci üç addım artıq təsvir olunub: C nöqtəsindən şərqə 3 dama; cənuba 2 dama; cənub-qərbə 3 dama. Tapşırığı müxtəlif istiqamətlərdə davam etdirmək olar. Şagirdlərin özlərinə bu fəaliyyəti davam etdirmək və bir-birinə maraqlı tapşırıqlar vermək təklif edilə bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Hansı stansiyadan	Hansı stansiya	İstiqamət
“Azadlıq”	“Nizami”	Cənuba doğru
“28 May”	“Xətai”	Cənub-şərq
“N.Nərimanov”	“Koroğlu”	Şərq
“Həzi Aslanov”	“Qara Qarayev”	Simal
“İçərişəhər”	“N.Nərimanov”	Şimal-şərq
“Koroğlu”	“N.Nərimanov”	Qərb
“Xətai”	“Nizami”	Şimal-qərb
“Gənclik”	“Sahil”	Cənub-qərb

E Nə öyrəndiniz

Bizi əhatə edən açıq ərazi **üfün**dur. Şimal, cənub, şərq və qərb **üfün əsas** cəhətlərdir. Lakin **aralıq** cəhətlər də vardır. Cəhətləri təyin etmək üçün müxtəlif üsullar mövcuddur: **günəş, qütb ulduzu**.

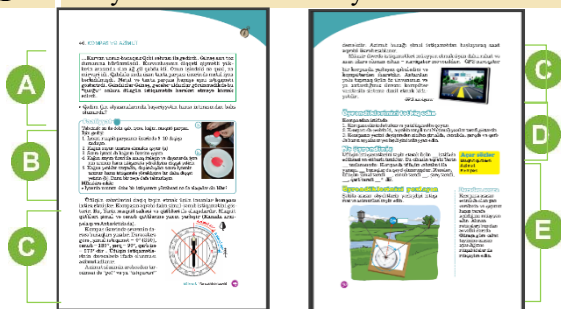
Qiymətləndirmə meyarları:

• Təyinetmə • İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Üfün əsas və aralıq cəhətlərini təyin edərkən tez-tez səhvlərə yol verir.	Üfün əsas və aralıq cəhətlərini müəllimin köməyi ilə təyin edir.	Üfün əsas və aralıq cəhətlərini əsasən təyin edir.	Üfün əsas və aralıq cəhətlərini dəqiq təyin edir.
Üfün cəhətlərinin günəş, qütb ulduzu və yerli əlamətlərin vasitəsilə təyin edilməsini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Üfün cəhətlərini günəş, qütb ulduzu və yerli əlamətlərin vasitəsilə təyin edilməsini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Üfün cəhətlərini günəş, qütb ulduzu və yerli əlamətlərin vasitəsilə təyin edilməsini əsasən izah edir.	Üfün cəhətlərini günəş, qütb ulduzu və yerli əlamətlərin vasitəsilə təyin edilməsini düzgün izah edir.

Dərs 46 / Mövzu: KOMPAS VƏ AZİMUT

Alt STANDART	1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• üfünün cəhətlərini kompas vasitəsilə təyin edir; • obyektlərin azimutunu təyin edir.

A Dərsin motivasiyasını dərslərdə təqdim olunan mətnin və sualın müzakirəsi üzərində qurmaq olar. Keçmişdə istifadə olunan ilk kompasların rəsmlərinin nümayişi də şagirdlərin dərslə marağını artırma bilər. İlk kompasdan müasir naviqator sistemlərinə qədər müxtəlif kompasların inkişafını əks etdirən slaydların nümayişi də məqsədəuyğundur. Şagirdlərə naviqatordan necə istifadə edilməsi barədə sual verilə bilər.

B Təklif olunan fəaliyyəti yerinə yetirməzdən öncə şagirdlərə videomaterialın nümayişi tövsiyə olunur. Tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlər nəticəyə gəlirlər: iynə həmişə eyni istiqamətə yönəlir.

Internet resurslar: <http://www.youtube.com/watch?v=TsSnQ5Fb49I>

C “Azimut” anlayışı bu dərs üçün əsas anlayışlardan biridir. Bu anlayış haqqında ilkin təsəvvürlər dərslərdə verilmiş rəsm əsasında formalaşdırılır. Şagirdlərə bu anlayışa müstəqil olaraq tərif vermək tapşırılı bilər. Müəllim buna istiqamətləndirici suallar verməklə və tövsiyələr vasitəsilə nail ola bilər; məsələn: “Sxemdə üfünün cəhətlərini göstərin. Qərb istiqamətində bucağın dərəcəsinə müəyyən edin. Biz azimutu təyin etdik. “Azimut” anlayışına necə tərif vermək olar?”

D Bu dərstdə şagirdlər kompasdan təcrübədə necə istifadə edildiyini öyrənirlər. Onlara izah etmək lazımdır ki, kompasın maqnit əqrəbi həmişə maqnit meridianı istiqamətində yönəlir. Xəritədə Yer kürəsinin maqnit qütblərinin nümayişi məqsədəuyğundur. Dərsin planını tərtib etməzdən öncə müəllimin şagirdlərin kompas barədə fizika dərslərində hansı bilik və bacarıqlara yiyələndiklərini soruşması məqsədəuyğundur.

Şagirdlərin azimutu təyin etmək bacarığını inkişaf etdirmək üçün praktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi arzuolunandır. Praktiki tapşırıqlar sinifdə və ya məktəbin həyatında müxtəlif obyektlərin azimutunun ölçülməsindən ibarət ola bilər.

E Nə öyrəndiniz

Üfünün istiqamətlərini təyin etmək üçün **kompasdan** istifadə edilməsi ən etibarlı üsuldur. Bu cihazın əqrəbi Yer **maqnit qütblərinə** istiqamətlənmişdir. Kompasda üfünün cəhətləri ilə yanaşı, **azimut** bucaqları da qeyd olunmuşdur. məsələn, üfünün

şimal tərəfi **360°**, cənub tərəfi **180°**, şərq tərəfi **90°**, qərb tərəfi **270°**-dir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

Şimal – 0^0 (360^0); $A - 45^0$ şimal-şərq; $B - 315^0$ şimal-qərb

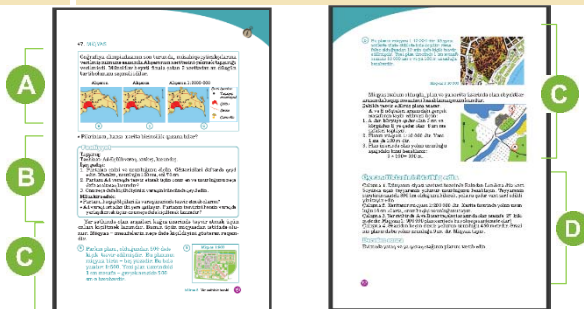
Qiymətləndirmə meyarları:

- Müəyyənətmə
- Azimutu təyinətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Üfüqün cəhətlərini kompas vasitəsilə müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Üfüqün cəhətlərini kompas vasitəsilə müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Üfüqün cəhətlərini kompas vasitəsilə müəyyən edərkən kiçik qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Üfüqün cəhətlərini kompas vasitəsilə dəqiq müəyyən edir.
Obyektlərin azimutunu təyin etməkdə çətinlik çəkir.	Obyektlərin azimutunu müəllimin köməyi ilə təyin edir.	Obyektlərin azimutunu təyin edərkən kiçik qeyri-dəqiqliyə yol verir.	Obyektlərin azimutunu düzgün təyin edir.

Dərs 47 / Mövzu: MİQYAS

Alt STANDART	1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• miqyasdan istifadə etməklə obyektlər arasında məsafəni təyin edir.

Miqyas 6-cı sinif şagirdlərinin yaş səviyyəsi üçün mürəkkəb anlayışlardan biridir. Müəllim şagirdlərə riyaziyyat dərslərindəki “nisbət”, “tənasüb”, “düz mütənasib”, “miqyas”, “faiz” kimi anlayışları xatırlada bilər. Coğrafiya dərslərində bu mövzunun daha çox praktik tətbiqinə vaxt ayrılmalıdır.

A Motivasiyanı mətndəki suallar və rəsm əsasında qurmaq olar. Verilən fəaliyyət növü şagirdlərin tək cə fəallaşmasına deyil, eləcə də planın düzgün tərtib edilməsi üçün əsas anlayışlarla tanış olmağa imkan verir.

B Bu blokda verilmiş tapşırıq şagirdlərdən praktiki fəaliyyət tələb edir: partanın təsvirini A4 formatlı kağız (20x30 sm ölçüdə) üzərində çəkmək. Tapşırıq nəticəsində şagirdlər istənilən ölçüdə olan obyektin kiçildilmiş təsvirini çəkməyin mümkün olduğunu başa düşməlidirlər. Partanın təsvirinin kiçildilməsi üçün seçilən rəqəmlər müxtəlif ola bilər. Nəticədə partanın təsviri şagirdlərdə fərqli alınacaqdır. Şagirdlərə partanın həqiqi ölçülərinin çertyoj kağızı üzərində neçə dəfə kiçildiyini göstərən rəqəmi qeyd etmək tapşırıqlıdır. Alınan rəqəmin miqyas olduğu izah edilə bilər.

C Məlumatın nəzəri hissəsinin mənimsənilməsini dərslərdə verilmiş 2 planın təhlili əsasında qurmaq olar. Mövzunun bu hissəsini riyaziyyat və fizika dərsləri ilə inteqrasiya etmək çox əhəmiyyətlidir. “Kəmiyyətlərin ölçülməsi”, “ölçü vahidləri”, “vahidlər sistemi” anlayışlarını xatırlatmaq olar. Məlumatla tanışlıqdan sonra şagirdlər:

1. Miqyası düzgün oxuya bilirlər.
2. Miqyasda yazılan 1 ədədinin nə demək olduğunu başa düşürlər.
3. Verilmiş təsvirlər əsasında nəticə çıxarırlar ki, miqyası göstərən ədəd nə qədər kiçikdirsə, təsvir o qədər aydın və dolğundur.

Ərazinin planı ilə xəritədəki təsvirlərini müqayisə edərkən qeyd etmək olar ki, plan-da əraziyə aid olan məlumatları daha dəqiq almaq mümkündür.

Plan və xəritədə məsafələrin ölçülməsinə dair məlumatları praktiki işlərin köməyi ilə möhkəmləndirmək tövsiyə olunur. Tapşırıqlar belə tipli ola bilər: miqyasdan istifadə edərək dünyanın siyasi xəritəsində Bakı və Sidney arasında məsafəni təyin edin.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

1. $200\,000 \times 16 \text{ sm} = 3\,200\,000 \text{ sm} = 32 \text{ km}$
2. $2\,700\,000 \text{ sm} : 900\,000 = 3 \text{ sm}$
3. $45\,000 \text{ sm} : 9 \text{ sm} = 5\,000$. Miqyas 1: 5 000
4. Dünyanın siyasi xəritəsində Bakı ilə London arasındakı məsafə təqribən 8 santimetrdir. Miqyas 1: 135 000 000. Real məsafəni təyin etmək üçün $135\,000\,000 \times 8 \text{ sm} = 1\,080\,000\,000 \text{ sm} = 10\,800 \text{ km}$.

Uçuş vaxtını hesablamaq üçün məsafəni sürətə bölmək lazımdır.

Qiymətləndirmə meyarları: • Təyinetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Miqyasdan istifadə etməklə obyektlər arasında məsafəni təyin etməkdə çətinlik çəkir.	Miqyasdan istifadə etməklə obyektlər arasında məsafəni müəllimin köməyi ilə təyin edir.	Miqyasdan istifadə etməklə obyektlər arasında məsafəni təyin edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Miqyasdan istifadə etməklə obyektlər arasında məsafəni dəqiq təyin edir.

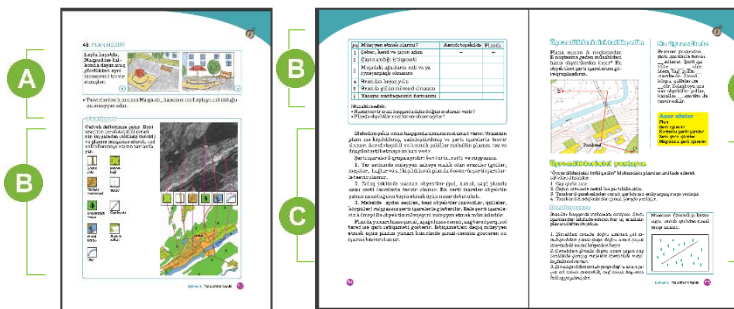
Dərs 48 / Mövzu: PLAN NƏDİR

Alt STANDART

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- şərti işarələrin müxtəlif növlərini nümunələrlə izah edir;
- məhəllin planını oxuyur.

Dərsdə şagirdlərin əsas bacarıqlarından olan planın oxunmasının təməli qoyulur. Nəzərə alınmalıdır ki, bu fəaliyyət, adətən, şagirdlərdə çoxlu çətinlik yaradır. Planda obyektlərin real görünüşü təsvir olunmur. Bütün təsvirlər şərti işarələrlə göstərilir. Şərti işarələri yadda saxlamaq və düzgün oxumaq vərdisləri şagirdlərdə praktiki fəaliyyətlər nəticəsində formalaşdırılır. Bu bacarıqlar şagirdlərə informatika dərslərində informasiyanın kodlaşdırılması mövzusunda tanışdır.

A Motivasiyanı dərslikdə verilən rəsm və sual üzərində qurmaq olar. Rəsmlərin müzakirəsi sonradan “məhəllin planı” anlayışının izah olunması üçün şagirdlərdə əlverişli zəmin yaradır. Şagirdlər cavablarını əsaslandıran zaman “kiçildilmiş təsvir”, “şərti işarələr”, “yuxarıdan görünüş” kimi ifadələrdən istifadə etmələri məqsədəuyğundur. Müəllim məqsədindən asılı olaraq (<https://www.youtube.com/watch?v=zK4MY49d-Jg>). istifadə edə bilər.

B Fəaliyyətin nəticəsi kimi aşağıdakı cədvəl tamamlana bilər.

Yer səthində təsvirlərin fərqləri

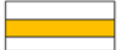
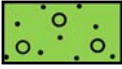
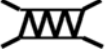
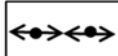
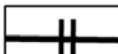
Müayyan etmək olarmı?	Aerofotoşəkildə	Planda
Şəhər, kənd və çayın adını	-	+
Çayın axdığı istiqaməti	-	+
Məşədəki ağacların enli və ya iynəyarpaqlı olmasını	-	+
Ərazidən keçən yolu	+	+
Ərazidə gölün mövcud olmasını	+	+
Yaşayış məntəqəsinin formasını	+	+

Uyğun suallarla şagirdləri belə nəticə çıxarmağa istiqamətləndirmək olar: məhəllin planı məhəll barədə daha dolğun məlumat verir. Planda bütün obyektlər şərti işarələrlə təsvir olunub. Eyni bir ərazinin təsvirini planda və peyklərdən (yuxarıdan görünüşünü) internet resurslardan əldə olunan şəkillərlə müqayisə etmək olar.

İnternet resurs: <http://maps.google.ru>

C Məzmunun mənimsənilməsini qrup formasında yerinə yetirmək olar. Qrup işinin nəticəsi kimi sxem çəkmək olar.

Şərti işarələr

konturlu	miqyassız	xətti
 Meyvə bağı	 Quyu	 Şose
 Kolluq	 Taxta körpü	 Cığır
 Çəmənlik	 Metal körpü	 Elektrik xətləri
 Qırılmış meşə	 Tək ağac	 Dəmir yolu
 Enliyarpaqlı meşə	 Bulaq	 Çay
 Seyrək meşə	 Bina	
 Göl	 Dəmiryol stansiyası	
 Qəsəbə		

Şagirdlərin diqqətini plan və xəritədə olan şərti işarələrin bir-birindən fərqlənməyə yönəltmək məqsədəuyğundur. Plan və xəritədə legendanın müqayisəsini davam etdirmək olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Konturlu: qarışıq meşə, bağ, çəmənlik

Xətti: çay, elektrik xətləri

Miqyassız: körpü, kol

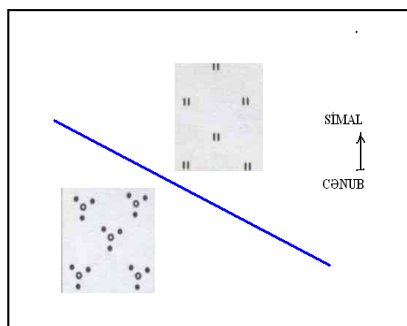
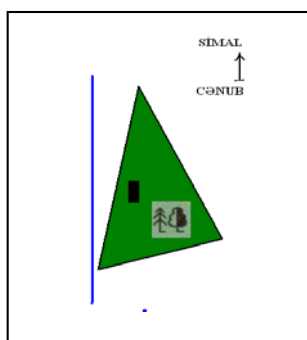
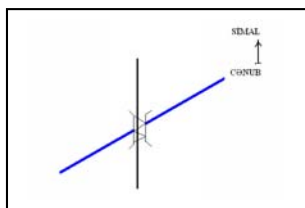
E Nə öyrəndiniz

Ərazinin yuxarıdan və şərti işarələrlə təsviri **plan** adlanır. Şərti işarələr **konturlu**, **xətti**, **miqyassız** olur. Meşə, bağ, göllər **konturlu** işarələrdir. Zavod, körpü, qüllələr isə **miqyassız**dır. Zolaqboyu uzanan obyektləri — yollar, kanallar və s. **xətti şərti** işarələr ilə təsvir olunur.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın

1. Çay **şimal-şərqə** axır.
2. Çayın üzərində **taxta** körpü tikilmişdir.
3. Təzəkənd qəsəbəsindən cənub-qərbdə **bağ** yerləşir.
4. Təzəkənd A nöqtəsindən **şimal-qərbdə** yerləşir.

Dərstdən sonra

Qiymətləndirmə meyarları:

- Təsviretmə
- İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Şərti işarələrin müxtəlif növlərinə nümunə göstərməkdə və izah etməkdə çətinlik çəkir.	Şərti işarələrin müxtəlif növlərinə nümunələri çətinliklə göstərir, müəllimin köməyi ilə izah edir.	Şərti işarələrin müxtəlif növlərinə nümunələr göstərir, amma dəqiq izah edə bilmir.	Şərti işarələrin müxtəlif növlərini nümunələrlə geniş izah edir.
Məhəllin planını oxumaqda çətinlik çəkir.	Məhəllin planını qismən oxuyur.	Məhəllin planını əsasən oxuyur.	Məhəllin planını düzgün oxuyur.

Praktiki dərslər 49 / **Mövzu: PLANIN TƏRTİBİ VƏ ONUN ÜZƏRİNDƏ İŞ**

Alt STANDARTLAR

- 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.

Təlim NƏTİCƏLƏRİ

- məhəllin planına əsasən məsafə və istiqaməti müəyyən edir;
- sinif otağının planını tərtib edir.

Məntəqələr	Plan üzərində məsafə(sm-lə)	İstiqamət	Həqiqi məsafə
1-ci məntəqə	4	Şərq	400 metr
2-ci məntəqə	4	Cənub-şərq	400 metr
3-cü məntəqə	2	Şimal-şərq	200 metr
4-cü məntəqə	2	Şimal	200 metr
5-ci məntəqə	4	Şimal-şərq	400 metr
6-cı məntəqə	2	Şimal-şərq	200 metr
7-ci məntəqə	1	Şimal-şərq	100 metr
Yolun ümumi uzunluğu			

2. Verilmiş tapşırıq cütlərlə yerinə yetirilə bilər.

Şagirdlərə tövsiyə edilir ki, görəcəkləri işin nəticələrini qiymətləndirmək üçün meyarlarla əvvəlcədən tanış olsunlar.

Qiymətləndirmə meyarları	Hə	Yox
1. İşə səliqəli etmişəm		
2. Planşetdə miqyası göstərmişəm		
3. Planşetdə şimal istiqaməti göstərən oxu qoymuşam		
4. Obyektləri qeyd etməzdən əvvəl planşeti istiqamətləndirmişəm		
5. Məsafələri çəkərkən miqyası nəzərə almışam		
6. Obyektləri planda şərti işarələrlə qeyd etmişəm		
7. İşin arxasında adım yazılıb		

Qiymətləndirmə meyarları:

- müəyyənətmə
- plan tərtibətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Məhəllin planına əsasən məsafə və istiqaməti müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Məhəllin planına əsasən məsafə və istiqaməti müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Məhəllin planına əsasən məsafə və istiqaməti müəyyən edərkən kiçik səflərə yol verir.	Məhəllin planına əsasən məsafə və istiqaməti düzgün müəyyən edir.
Sinif otağının planını tərtib etməkdə çətinlik çəkir.	Sinif otağının planını müəllimin köməyi ilə tərtib edir.	Sinif otağının planını tərtib edərkən bəzən səflərə yol verir.	Sinif otağının planını düzgün tərtib edir.

Dərs 50 / Layihə üzrə iş. Mövzu: UŞAQ ƏYLƏNCƏ PARKI

Alt STANDARTLAR	1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir. 1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.
Təlim NƏTİCƏLƏRİ	• parkın planını tərtib edir; • layihəni təqdim edir.

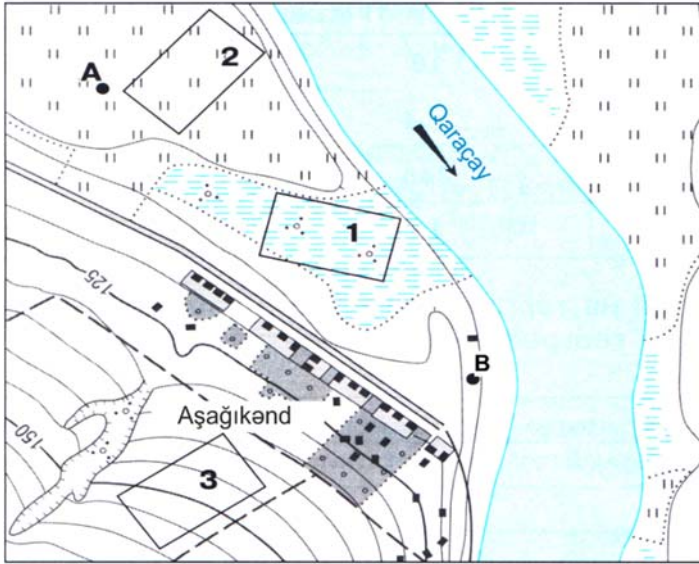
Bu dərsin keçirilməsi zamanı metodik vəsaitin 26-cı səhifəsində şərh edilmiş layihə üzrə iş metodikası ilə tanış olmaq tövsiyə edilir.

Qiymətləndirmə meyarları:

• Plan tərtibətmə • Təqdimətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Parkın planını tərtib etməkdə çətinlik çəkir.	Parkın planını müəllimin köməyi ilə tərtib edir.	Parkın planını tərtib edərkən səflərə yol verir.	Parkın planını düzgün tərtib edir.
Layihəni təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Layihəni müəllimin köməyi ilə təqdim edir.	Layihəni təqdim edərkən səflərə yol verir.	Layihəni ətraflı və dolğun təqdim edir.

**VIII TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ
KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ**

MİQYAS 1: 10 000

1 sm = 100 m

1. Qaraçayın hansı istiqamətdə axdığını təyin edin. _____
2. A və B məntəqələri çayın hansı sahilində yerləşir? _____
3. Miqyasdan istifadə etməklə A və B məntəqələri arasında məsafəni metr və kilometrə hesablayın. _____
4. Planda hansı şərti işarə növlərindən istifadə olunmuşdur? _____
5. Hər bir şərti işarəyə aid nümunələr göstərin. _____
6. 2-ci məntəqənin 1-ciyə nisbətən hansı istiqamətdə yerləşdiyini tapın.

7. 1-ci məntəqənin 2-ciyə nisbətən hansı istiqamətdə yerləşdiyini tapın.

8. Doğru ifadələri müəyyən edin.
 - A) Çayın hər iki sahilində çəmənlik var.
 - B) Aşağıkənd yolun kənarında yerləşir.
 - C) Yarğan planın cənub-şərqindədir.

GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRMAYA DAİR NÜMUNƏLƏR

Dərs 2 / Mövzu: COĞRAFI ÜNVANLAR

Alt STANDARTLAR	1.3.1 Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir. 3.2.1 Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir
DƏRSİN MƏQSƏDİ	• paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını izah edir; • xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarımkürələri müəyyən edir.
İstifadə olunan İŞ FORMALARI	Qruplarla iş.
İstifadə olunan ÜSULLAR	Müzakirə
Fənlərarası İNTEQRASIYA	Riy. – 3.2.3
TƏCHİZAT	Dərslik, qlobus, yarımkürələr xəritəsi, dünyanın siyasi xəritəsi, kontur xəritə

MOTİVASIYA

Müəllim şagirdlərə belə bir tapşırıq verir:

– Sınıf yoldaşınıza qısa məktub yazın. Onun iki ən yaxşı cəhətini göstərin. Zərfi bağlayın, üstünü yazıb ünvanına göndərin.

Şagirdlər sinifdə yazdıqları məktubları qısa vaxt ərzində bir-birinə ötürürlər.

Müəllim suallarla müraciət edir:

1. Məktubun məzmunu kimin xoşuna gəldi?
2. Ünvanı göstərmək üçün zərfin üstünə nə yazdınız?
3. İndiyə kimi siz kiminləsə məktublaşmışsınız mı?
4. Məktubun sizə çatması üçün zərfin üstünə nə yazılmışdı? Özünüz məktub göndərərkən zərfin üstündə nə yazırsınız?
5. Siz öz ünvanınızı və poçt indeksinizi bilirsiniz mi?
6. Dünyada olan bütün binaların ünvanı varmı? Bütövlükdə bir şəhərin və ya istənilən coğrafi obyektin (göl, dağ və s.) “ünvanını” təyin etmək olarmı?

Tədqiqat sualı: Şəhərin ünvanını necə təyin etmək olar?

TƏDQİQATIN APARILMASI

Tədqiqat iki mərhələdə aparılır.

1-ci mərhələ: dərsliyin “Fəaliyyət” bölümündə verilmiş tapşırıq yerinə yetirilir.

Şagirdlər dərslikdə verilmiş 2 şəkli müqayisə edir və nəticəyə gəlirlər:

- ✓ şəhərdə istənilən binanın ünvanı yerləşdiyi küçənin adına görə təyin olunur;
- ✓ şəhərlərin ünvanını xəritə üzərində çəkilmiş xətlərə əsasən təyin etmək mümkündür.

2-ci mərhələ: Yeni məlumatla iş.

Mətnlə iş alqoritmi

1. Birinci abzası oxuyun.
2. Dəftərə sizin üçün yeni olan terminləri və onların izahını yazın; məsələn, paralel və meridianlar xəritə üzərində çəkilmiş xətlərdir.
3. Yazdığınız izahı yoldaşınızın yazdığı ilə müqayisə edin. Onlar oxşadırlarmı? Əgər fərqlidirsə, hansının daha dəqiq və aydın olduğuna qərar verin.
4. Fiziki xəritədə oxuduğunuz abzasda yazılan hər hansı elementi tapın.
5. Həmin elementi kontur xəritədə qeyd edin.
6. Növbəti abzası oxuyun və tapşırıqları təkrar edin.

Şagirdlər cütlərlə təlimatdan istifadə edib dərsləyin mətni üzərində işləyirlər.

MƏLUMAT MÜBADİLƏSİ VƏ MÜZAKİRƏSİ

Bir neçə cütün işləri nümayiş etdirilir və siniflə birlikdə müzakirə təşkil olunur. Müzakirə üçün müəllim aşağıdakı suallardan istifadə edə bilər:

1. Paralel nədir? Paralel ilə nəyi təyin etmək mümkündür?
2. Paralelləri xəritə və qlobus üzərində göstərin.
3. Yarımkürə nədir? Hansı xətt Yer kürəsini iki yarımkürəyə bölür?
4. Xəritə və qlobusda yarımkürələri göstərin.
5. Meridian nədir? Başlangıç (Qrinvic) meridian nədir? Meridianlarla nəyi təyin etmək olar?
6. Meridianları xəritə və qlobusda göstərin.
7. Şəhərin “ünvanının” təyin olunmasını izah edin.
8. Dərsləkdəki şəkil və xəritəyə əsasən Bakının hansı paralel və meridian üzərində yerləşdiyini təyin edin.

ÜMUMİLƏŞDİRMƏ VƏ NƏTİCƏ

“Nə öyrəndiniz” bölümündə verilmiş tapşırıq yerinə yetirilir. Sonra şagirdlərlə dərsi ümumiləşdirib aşağıdakı nəticələr çıxarılır.

- ✓ Paralel və meridianlar hər hansı coğrafi obyekt və yaşayış məntəqəsinin mövqeyini təyin etməyə imkan verir.
- ✓ Hər hansı şəhərin “ünvanını” təyin etmək üçün onun hansı paralel və meridianın kəsişməsində yerləşdiyini bilmək tələb olunur.

Dərsin əvvəlində irəli sürülən fərziyyələr xatırlanır və onlar şagirdlərin fəal iştirakı ilə qazanılmış biliklərlə müqayisə edilir.

YARADICI TƏTBİQETMƏ

Dərsləkdə “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” bölümündə verilmiş tapşırığın yerinə yetirilməsi oyun şəklində təşkil olunur.

Oyun: Hansı yarımkürədə yerləşir?

Şagirdlər dünyanın siyasi xəritəsində cütələr şəklində işləyərək ölkələrin hansı yarımkürədə yerləşdiyini müəyyən edirlər. Tapşırıq növbə ilə yerinə yetirilə bilər: bir şagird dövlətin adını deyir, ikinci şagird isə onun hansı yarımkürədə yerləşdiyini söyləyir. Sonra onlar rollarını dəyişirlər.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

“Öyrəndiklərinizi yoxlayın” bölümündə verilmiş tapşırıqlar əsasında dərsin məqsədlərinə nail olmaq dərəcəsi yoxlanılır.

Qiymətləndirmə meyarları:

- İzahetmə
- Xəritədə yarımkürələri müəyyən etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını qismən izah edir.	Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını əsasən izah edir.	Paralel və meridianların xəritələrdə təyinatını düzgün izah edir.
Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarımkürələri müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarımkürələri qismən müəyyən edir.	Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarımkürələri əsasən müəyyən edir.	Xəritədə ölkələrin yerləşdiyi yarımkürələri düzgün müəyyən edir.

Refleksiya. Şagirdlər özünüqiymətləndirmə formasından istifadə edə bilərlər.

Dərs zamanı öz fəaliyyətini təhlil edib qiymətləndirmək üçün hesabat formasını doldurun (hər meyar üçün 1 bal).

Meyar	“+”, “-”
1. Mən paralel və meridianın nə olduğunu bilirəm.	
2. Mən onların nə üçün lazım olduğunu izah edə bilirəm.	
3. Mən xəritə və qlobusda paralel və meridianı göstərə bilirəm.	
4. Mən xəritə və qlobusda Şimal və Cənub yarımkürələrini göstərə bilirəm.	
5. Mən xəritə üzərində hər hansı şəhər və ya ölkənin hansı yarımkürədə yerləşdiyini təyin edə bilirəm.	

Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlərə əlavə tapşırıq verilə bilər:

– “Google Earth” proqramından istifadə edərək istənilən şəhərin mövqeyini necə təyin etməyi araşdırın.

Dərs 10 / Mövzu: **BÖYÜK ŞƏHƏRLƏRİN BÖYÜK PROBLEMLƏRİ**

Alt STANDART	3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.
DƏRSİN MƏQSƏDİ	• ətraf mühitin çirklənməsində insanların fəaliyyətinin təsirini təhlil edir; • şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəblərini və onların aradan qaldırılmasına aid fərziyyələrini irəli sürür.
İstifadə olunan İŞ FORMALARI	Qruplarla iş
İstifadə olunan ÜSULLAR	“Beyin həmləsi”, “Ziqzaq”, müzakirə, təqdimat
Fənlərarası İNTEQRASIYA	B. – 3.2.1
TƏCHİZAT	Dərslik, internet resurslar

MOTIVASIYA

Şagirdlər dar və tıxac küçələr problemi olan böyük bir şəhər həyatına aid 2 dəqiqəlik videomateriala baxırlar. Materialı www.youtube.com/watch?v=0PM1-sDLjcc saytıdan götürmək olar. Baxışdan sonra müzakirə aparılır:

- Filmdə şəhərin hansı problemlərindən bəhs olunur?
- Hansı böyük şəhərlərdə olmusunuz?
- Onların hansı problemlərini müşahidə etmisiniz?

Tədqiqat sualı: Böyük şəhərlərdə hansı problemlər yaranır və onlar hansı nəticələrə səbəb olur?

TƏDQIQATIN APARILMASI

Tədqiqat iki mərhələdə aparılır:

1. “Beyin həmləsi” metodundan istifadə edərək lövhədə şəhər və kənd əhalisinin qarşılaşdığı problemlərin siyahısı tərtib edilir. Hər iki siyahı müqayisə olunur.

Müzakirə üçün suallar:

- Hansı problemlər kəndlər üçün səciyyəvidir? Onlar nə ilə əlaqədardır?
- Hansı problemlər şəhərlər üçün səciyyəvidir? Onlar nə ilə əlaqədardır?

2. Yeni məlumatın mənimsənilməsi.

“Ziqzaq” üsulu istifadə olunur. Şagirdlər 4 qrupa bölünür. “Ekspert” qruplarının tapşırıqları:

I qrup.

Şəhərlərdə “tıxac” probleminin yaranma səbəbləri, onun nəticələri, problemin həlli yollarını araşdırmaq.

II qrup.

Şəhərlərdə “zibil” probleminin yaranma səbəbləri, onun nəticələri, problemin həlli yollarını araşdırmaq.

III qrup.

Şəhərlərdə “mənzil” probleminin yaranma səbəbləri, onun nəticələri, problemin həlli yollarını araşdırmaq.

IV qrup.

Şəhərlərdə “təmiz su” probleminin yaranma səbəbləri, onun nəticələri, problemin həlli yollarını araşdırmaq.

“Ekspert” qruplarında məlumat cədvəl şəklində ümumiləşdirilir:

Problem		
Səbəb	Nəticə	Həlli yolları

“Doğma” qruplarda məlumat müzakirə olunur və cədvəldə ümumiləşdirilir:

Problem			
	Səbəb	Nəticə	Həlli yolları
1. Tıxac problemi			
2. Mənzil problemi			
3. Zibil problemi			
4. Təmiz su problemi			

MƏLUMAT MÜBADİLƏSİ VƏ MÜZAKİRƏSİ

Qruplar işlərini təqdim edir. İşlər müzakirə olunur, yaranan suallar araşdırılır. Müzakirə zamanı şagirdlərin fikirləri ətraf mühitin çirklənməsinə və bunun insanın təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi olduğuna yönəldilir.

ÜMUMİLƏŞDİRMƏ VƏ NƏTİCƏ

Müəllim və şagirdlər nəticələr çıxarır:

- Böyük şəhərlərdə əhəlinin sayının çox olması xeyli miqdarda problemlərin meydana çıxmasına səbəb olur.
- Küçələrdəki tıxaclar, məişət tullantıları, işləməyən kanalizasiyalar ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olur, bu isə insanın sağlamlığına mənfi təsir edir.

YARADICI TƏTBİQETMƏ

Dərslikdə “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” bölümündə verilmiş tapşırığın yerinə yetirilməsi məqsədi ilə şagirdlərə qısa esse yazmaq təklif olunur. İşin qiymətləndirilməsi meyarları:

- Essədə ifadə olunmuş fikirlər əsaslandırılmalıdır.
- Essədə qrammatik və orfoqrafik səhvlər olmamalıdır.

- Esse bir səhifədən çox olmamalıdır.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

“Öyrəndiklərinizi yoxlayın” bölümündə verilmiş tapşırıqlar əsasında dərslərin məqsədlərinə nail olma dərəcəsi yoxlanılır.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Təhlilətmə
- Fikir yürütmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ətraf mühitin çirklənməsində insan fəaliyyətinin təsirini təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Ətraf mühitin çirklənməsində insan fəaliyyətinin təsirini müəllimin köməyi ilə təhlil edir.	Ətraf mühitin çirklənməsində insan fəaliyyətinin təsirini əsasən təhlil edir.	Ətraf mühitin çirklənməsində insan fəaliyyətinin təsirini ətraflı təhlil edir.
Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasına dair fərziyyələrini irəli sürməkdə çətinlik çəkir.	Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri barədə müəyyən fikirlər söyləyir, amma onların aradan qaldırılmasına dair fərziyyələri müəllimin köməyi ilə irəli sürür.	Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasına dair fərziyyələrini irəli sürərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin problemlərinin səbəbləri və onların aradan qaldırılmasına dair fərziyyələrini sərbəst olaraq irəli sürür.

Refleksiya. Verilmiş meyarlar əsasında öz fəaliyyətinizi təhlil edin:

<i>Dərslərdə müsbət hisslər yaradan nə oldu?</i>	
<i>Ən yaxşı nəyi qiymətləndirirsən?</i>	
<i>Ən pis nə alındı?</i>	
<i>Nəyi başa düşmədiniz?</i>	
<i>Hansı tapşırıq üzərində yenə işləmək istərdiniz?</i>	

Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlərə əlavə tapşırıq verilə bilər:

– “Bakının çirklənmə mənbələri” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

Dərs 32 / Mövzu: ÇAYLAR

Alt STANDARTLAR	2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir. 2.1.6. Təbiətdə suyun dövrünün sxemini tərtib edir.
DƏRSİN MƏQSƏDİ	• mövzunun əsas anlayışlarını şərh edir; • xəritədə üzərində çayların adlarını sadalayır və göstərir; • çayları plan üzrə səciyyələndirir; • kontur xəritədə çayları qeyd edir.
İstifadə olunan İŞ FORMALARI	Qruplarla iş
İstifadə olunan ÜSULLAR	Venn diaqramı (müqayisə cədvəli), müzakirə, təqdimat,
Fənlərarası İNTEQRASIYA	İnf. – 1.2.2
TƏCHİZAT	Dərslik, dünyanın fiziki xəritəsi, dünyanın siyasi xəritəsi, paylanma materialları

MOTİVASIYA

Motivasiya üçün iki videomaterial təqdim olunur. Birinci videomaterialda sakit axına malik olan düzənlik çayı, ikincidə isə gurultu ilə axan coşğun dağ çayı nümayiş etdirilir. Nümayişdən sonra şagirdlər gördüklərini şərh edirlər. Videomateriallar bu ünvandan götürülə bilər:

<http://www.youtube.com/watch?v=meJ3IcHnGwo>

<http://www.youtube.com/watch?v=3Xm42KMmiRg>

Tədqiqat sualı: Çaylar bir-birindən hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

TƏDQİQATIN APARILMASI

1. Şagirdlər dərsliyin “Fəaliyyət” bölməsində təqdim olunan məlumatı oxuyurlar.
2. Ümumi müzakirə nəticəsində çayların müqayisəsi üçün plan tərtib olunur və plan əsasında Kolorado və Amudərya çayları müqayisə olunur.

1. Çayın adı.
2. Çayın uzunluğu.
3. Çayın yerləşməsi.
4. Mənbə və mənsəb.
5. Hansı ərəzidən axır (dağlıq, düzənlik).
6. Çayın qidalanması (çay üçün su mənbəyi nədir?).
7. Çayın təsərrüfat əhəmiyyəti.

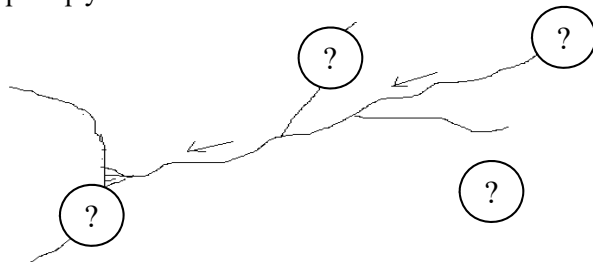
Lövhdə ümumi cədvəl tərtib olunur.

Kolorado çayının əlamətləri	Amudərya çayının əlamətləri
1. Kolorado	1. Amudərya
2. Uzunluğu 2330 km	2. Uzunluğu 1415 km
3. Şimali Amerika	3. Avrasiya (Mərkəzi Asiya)
4. Mənbə – Kordilyer dağları	4. Mənbə – Pamir dağları
5. Mənsəb – Sakit okean	5. Mənsəb – Aral dənizi
6. Dağ çayı	6. Düzənlik çayı
7. Yağış	7. Qar və buzlaqlar
8. Elektrik enerjisi istehsalı	8. Suvarma

Şagirdlər qruplara bölünürlər və hər qrupa fərqli tapşırıqlar verilir.

1-ci qrup.

– Dərslərdəki materialdan istifadə edərək çayın sxemində mənbə, mənsəb, əsas çay, sağ qol və sol qolu qeyd edin.

Müzakirə üçün suallar:

1. Mənbə nədir? Çayın mənbəyi nə ola bilər?
2. Mənsəb nədir? Çayın mənsəbi nə ola bilər?
3. Çayın qolu nədir? Sağ və sol qolu necə təyin etmək olar?
4. Sxemə ümumilikdə nə ad vermək olar?

Xəritədə Nil çayını tapın. Onun mənbəyini, mənsəbini, qollarını təyin edin.

2-ci qrup.

– Dərslərdəki şəkil və materiallardan istifadə edərək cədvəli tamamlayın.

Nəyi müqayisə edirik	Düzənlik çayları	Dağ çayları
1. Axın sürəti		
2. Vadinin eni və dərinliyi		
3. Mənbəyin mənsəbdən hündür olması		
4. Məcranın əyri, yaxud düz olması		
5. Nümunələr		

Müzakirə üçün suallar:

1. Çayları hansı əlamətlərə görə qruplaşdırmaq olar?
2. Çay dərəsi nədir?
3. Dağ çayı düzənlik çayından nə ilə fərqlənir?

3-cü qrup.

– Dərslərdəki materialdan istifadə edərək cədvəli tamamlayın.

Çayın qidalanma mənbəyi	Nümunə
1	
2	
3	
4	

Müzakirə üçün suallar:

1. Çayın qidalanma mənbəyi nədir?
2. Çayın qidalanma mənbəyi ilə ərzində onda suyun səviyyəsinin dəyişməsinə necə təsir edir?

4-cü qrup.

– Çayları qruplaşdırın.

Müzakirə üçün suallar:

1. Çayları hansı xüsusiyyətinə görə qruplaşdırmaq olar?
2. İnsanlar çaylardan necə istifadə edir?

MƏLUMAT MÜBADİLƏSİ VƏ MÜZAKİRƏSİ

Qrupların işləri nümayiş etdirilir və siniflə birlikdə müzakirə təşkil olunur.

ÜMUMİLƏŞDİRMƏ VƏ NƏTİCƏ

Müəllim və şagirdlər birlikdə nəticələr çıxarırlar:

– Hər hansı çay mənbə və mənsəbə malikdir. Çayların mənbəyi yeraltı su, buzlaq, bataqlıq, göl ola bilər. Mənsəb isə dəniz, göl, bataqlıq, başqa çay və s. ola bilər. Çay və qolları çay sistemini yaradır.

– Çaylar dağ və düzənlik çayları ola bilər. Dağ çayları dərin dərələrə malik olur, sürətlə axır, düzənlik çayları isə enli dərələrə malik olur və sakit axır. Çayların qidalanma mənbələri müxtəlif olur: yağış, qar, yeraltı su. Qidalanmadan asılı olaraq çayların il ərzində səviyyəsi dəyişir. Buzlaqlarla qidalanan çaylar yayda, qarlarla qidalanan çaylar yazda, yağışla qidalanan çaylar yağışın düşməsindən asılı olaraq bol sulu ola bilər. Yeraltı sularla qidalanan çayların səviyyəsi sabit olur.

– Relyefin, iqlimin, qida mənbəyinin müxtəlifliyi çayların müxtəlifliyinin səbəbidir.

YARADICI TƏTBİQETMƏ

1. Şagirdlər Amazon, Nil, Konqo, Kür, Sırdərya, Volqa, Xuanxe, Hind çaylarını kontur xəritədə qeyd edirlər.
2. “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” bölməsində verilmiş tapşırıq yerinə yetirilir.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

“Öyrəndiklərinizi yoxlayın” bölməsində verilmiş tapşırıqlar əsasında dərsin məqsədlərinə nail olmaq dərəcəsi yoxlanılır.

Qiymətləndirmə meyarları:

- Şərhətmə
- Xəritə üzərində göstərmə
- Müəyyənətmə
- Kontur xəritədə qeyd etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mövzunun əsas anlayışlarını çətinliklə şərh edir.	Mövzunun əsas anlayışlarını qismən şərh edir.	Mövzunun əsas anlayışlarını kiçik səhvlərlə şərh edir.	Mövzunun əsas anlayışlarını ətraflı şərh edir.
Xəritə üzərində çayların adlarını sadalamaqda və göstərməkdə çətinlik çəkir.	Xəritə üzərində çayların adlarını qismən sadalayır və köməkliklə göstərir.	Xəritə üzərində çayların adlarını əsasən sadalayır və kiçik səhvlərlə göstərir.	Xəritə üzərində çayların adlarını düzgün sadalayır və dəqiq göstərir.
Çayların coğrafi mövqeyini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Çayların coğrafi mövqeyini müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Çayların coğrafi mövqeyini əsasən müəyyən edir.	Çayların coğrafi mövqeyini dəqiq müəyyən edir.
Kontur xəritədə çayları qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Kontur xəritədə çayları köməkliklə qeyd edir.	Kontur xəritədə çayları kiçik səhvlərlə qeyd edir.	Kontur xəritədə çayları dəqiq qeyd edir.

Refleksiya. *Dərs haqqında mülahizələrinizi üç cümlə ilə ifadə edin, ən yaxşı olanı işarələyin. Seçiminizi əsaslandırın.*

Mənbələr

1. Ümumi təhsilin fənn standartları (I–XI siniflər). Bakı, 2012.
2. Q.Hüseynov və b. İnküziv təhsil (ibtidai təhsil pilləsi üçün), 2010.
3. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri (Qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında). Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu). Bakı, 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə).
4. İnteqrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu) Bakı, 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə).
5. Z.Veyisova. Fəal/interaktiv təlimş Müəllimlər üçün vəsait, 2007.
6. N.Seyfullayeva və E.Əliyeva. Coğrafiya fənni üzrə təlimin təşkili formaları və üsulları. Bakı, 2009.
7. Энциклопедия интерактивного обучения. Е. Пометун. 2007, Киев.
8. Основы критического мышления. Группа авторов, Киев, 2010.
9. География 5-6 класс. «Просвещение», 2012.
10. Geography 360. «Heinemann», 2006.
11. Earth science. «McDougal Little», 2000.
12. Geography Success-3. Oxford, 2002.
13. Geography Success-4. Oxford, 2002.
14. Герасимова Т.П. География начальный курс. 6-й класс. «Дрофа», 2013.
15. Дронов В.П. География. Землеведение. 6-й класс. «Дрофа», 2011.
16. География. Мир Земли. Учебник 6 кл., В.А.Кошевой. Москва. «Баласс», 2013.
17. География. Планета Земля. В.В.Барабанов. «Просвещение», 2012.
18. География 6. Под редакцией А.И.Алексеева Москва. «Просвещение», 2012.
19. География. Начальный курс. 6 класс. Учебник для общеобразовательных учреждений. Вертикаль. ФГОС. Автор: Герасимова, Неклюкова. 2012.
20. География. Энциклопедия. Москва. «РОСМЭН», 2001.
21. Начальный курс географии: учеб. пособие для 6-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения / И. П. Галай, Б. Н. Крайко, Е. И. Галай. Минск. «Нар. Асвета», 2010.
22. А. Кузнецов: География. Начальный курс. 6 класс. Методическое пособие Москва. «Дрофа» 2010.
23. О. А. Бахчиева, Л. С. Богомаз, Е. В. Николаенко ГЕОГРАФИЯ Планета Земля 6 класс Методические рекомендации Москва. «Просвещение», 2008.
24. Справочник учителя географии. А.Д. Ступникова, Л.В. Бражникова. Волгоград. «Учитель», 2012.
25. Настольная книга учителя географии Нормативные документы, методические рекомендации и справочные материалы для организации работы учителя. Н.Н.Петрова. В.И.Сиротин Издательство «Астрель», 2002.
26. <http://www.uchportal.ru/load/65> учительский портал.
27. <http://guzvenag.ucoz.ru/index/0-13> сайт учителя географии.
28. <http://my-geography.ru> сайт учителя географии.
29. <http://geo.1september.ru/urok/>

BURAXILIŞ MƏLUMATI

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
coğrafiya fənni üzrə dərsliyin (qrif nömrəsi: 2021-035)
metodik vəsaiti*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Nərminə Seyfullayeva**
Yelena Şabanova
İrkən Aktoprak

Dil redaktoru **Kəmalə Cəfərli**
Nəşriyyat redaktoru **Kəmalə Abbasova**
Texniki redaktor **Zeynal İsayev**
Dizayner **Pərviz Məmmədov**
Korrektor **Aqşin Məsimov**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi: 7,6. Fiziki çap vərəqi: 10.
Səhifə sayı 160. Formatı: 70x100 1/16. Kəsimdən sonra ölçüsü: 165×240.
Şriftin adı və ölçüsü: Times new roman 10-11 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş_____ Tirajı 8100. Pulsuz. Bakı – 2021.

Əlyazmanı yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 24.08.2021

Çap məhsulunu hazırlayan:
“Bakı” nəşriyyatı (Bakı ş., H.Seyidbəyli küç., 30).

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Radius” MMC (Bakı ş., Binəqədi şossesi, 53).

Pulsuz